

KÜLTÜR EVRENİ

UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Bahar / Spring / Весна 2014 • Yıl / Year / Год 6 • Sayı / Number / Число 20

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

QUARTERLY SOCIAL EDUCATION JOURNAL SUBJECT TO INTERNATIONAL PEER REVIEW

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ISSN: 1308-6197

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. – Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – kulturevreni@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md. / Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editör / Editor

Руководитель работы

İbrahim İMER – Ayşe İKİZ

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN•Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY•Dr. Yaşar KALAFAT
Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU•Prof. Dr. Taciser ONUK•Prof. Dr. İsmail PARLATIR
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU•Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) – Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: hayrettinivgin@gmail.com – erhanivgin@gmail.com

www.kulturevreni.net

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

Atilla BAĞCI (Rusça) • Yalçın GÜLPINAR (İngilizce)

Fiyatı / Price /

Стоимость

15 TL (Yurt içi / Domestic)

20 \$ / 15 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Стоимость подписки Abone Bedeli /

Subscription Price

60 TL (Yurt içi / Domestic)

80 \$ / 60 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi / Press Date

30 Nisan 2014

Baskı / Pres / Типография

SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.

Kapak Resmi:

M.S. 161-169 yılları arasında kullanılan, Galatya Krallığı'na ait Ankara Sikkесinin arka yüzü Ay Tanrısı Mên'in simgesi yıldızı sekiz köşeli olan Ayyıldız.

Temsilcilikler / Representative / Представители

AZERBAYCAN

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

e-mail: nezaket_h@yahoo.com Tel: 00994503441135

AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860

KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

UKRAYNA

Doç. Dr. İryna M. DRYGA

e-mail: idriga@gmail.com Tel: 00380679610301

TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0037744217234

RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİONA

e-mail: alfina2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Tahir KAHHAR

e-mail: tahirkahhar@gmail.ru Tel: 00998712241310

TÜRKIYE

İbrahim İMER

e-mail: i.imer@hotmail.com

Tel: 00905464912415

Kültür Evreni dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler, yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative
Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Hakem Kurulu

Editorial Board

Консультативный совет – Редколлегия

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (AMEA / AZERBAYCAN)
- Ord. Prof. Dr. İsmayıl HACIYEV (AMEA Nahçıvan Bölmesi / AZERBAYCAN)
- Ord. Prof. Dr. Teymür BÜNYADOV (AMEA Etnografya Enstitüsü / AZERBAYCAN)
- Ord. Prof. Dr. Vasıf MEMMEDALİYEV (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali UÇAN (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU (Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Byoungduk SOHN (Chongshin University / KORE)
- Prof. Dr. Edip GÜNAY (İstanbul Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Akademia Nauk / RUSYA FEDERASYONU)
- Prof. Dr. Erman ARTUN (Çukurova Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi-em/ TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi – em/ TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR (Erciyes Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Hayrettin RAYMAN (Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. İngeborg BALDAUF (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
- Prof. Dr. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Maimunah ISMAIL (Universiti Putra Malaysia / MALEZYA)
- Prof. Dr. Maria CİKİA (Akademia Nauk / GÜRCİSTAN)
- Prof. Dr. Maria Pia PADANI (Universita' Ca' Foscari Di Venezia / İTALYA)
- Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mehmet AÇA (Balıkesir Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Doç. Dr. Mustafa SEVER (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Muzaffer TUFAN (İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Natalie O. KONONENKO (University of Alberta / KANADA)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Necati DEMİR (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
- Prof. Dr. Norbert FIRIES (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV (University of Newcastle / İNGİLTERE)
- Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Shih-chung HSIEH (National Taiwan University / TAYVAN)
Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi-em / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi / KKTC)
Prof. Dr. Walter ANDREVS (University of Washington / ABD)
Prof. Dr. Wan-I LİN (National Taiwan University / TAYVAN)
Doç. Dr. Alsu NIGMATULLINA (Kazanskiy-Privolyyskiy Federalniy Universitet/RUSYA FED.)
Doç. Dr. Bakıtgül KULCANOVA (Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL (Özbekistan İlimler Akademisi / ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN (Kars Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gloham VATANDOUST (American University of Kuwait / KUVEYT)
Doç. Dr. Iryna M. DRYGA (Bilimler Akademisi / UKRANIE)
Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Selçuk DUMAN (Gaziosmanpaşa Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Ö. Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Yaşar KALAFAT (Araştırmacı-Yazar/TÜRKİYE)

Not : Ada göre Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

• *Kültür Evreni Dergisi'ne T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.*

• *Ministry of Turkish Republic Culture and Tourism is a subscriber to Cultural Universe Magazine*

• *Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Kültür Evreni» («Вселенная Культуры»)*

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Eski Türk Yazıtları'nın Kelime Hazinesi ve Bazı Okuma Sorunları Vocabulary Of Old Turkish Inscriptions And Some Reading Problems Словарный Фонд И Некоторые Проблемы Чтения Бывших Турецких И Надписей Prof. Dr. Tuncer Gülensoy	7
Қазақтың Байырғы Сөздері Негізінде Қалыптасқан Филология Терминдері Kazak Dilinin Eski Kelimeleriyle Kalıplaşmış Filoloji Terimleri The Technology And Its Properties Of Preparing Test Homework Papers For Kazakh Lesson Doç. Dr. T. Akbota Konurova	14
Düldül Etrafında Gelişmiş Halk İnanmaları Folk Beliefs Evolved Around "Düldül" Сформированные Народные Верования Вокруг "Дюлдюла" Dr. Yaşar Kalafat	20
М. Әуезовтің «Абай Жолы» Роман-Эпопеясындағы Зат Есімді Есімді Сөйлемдердің Берілу Ерекшелігі Muhtar Avezov'un "Abay Joly" Romanında Cümlelerin Nominal Kullanım Özellikleri Features Of The Use Of Nominal Suggestions In The Novel-Epic Of M.Ауэзова "Абай Of Жолы" Doç. Dr. Safura Bolatovna Boribaeva	31
Ölümünün 10. Yılında Dr. Mehmet Önder'in Hayatından İlginç Kesitler Interesting Parts Of Mehmet Önder's Life On The 10th Anniversary Of His Death Интересные Моменты Жизни Мехмета Ондера В 10 - Ом Году Смерти Nail Tan	39
Антропоэзектік Парадигмадағы Когнитивтік Лингвистика Ғылымының Орны Bilişsel Dilbilimin Antroposentrik Paradigmasındaki Rolü The Role Of Cognitive Linguisticsin Anthropocentric Paradigms Doç. Dr. Zhaina Satkenova-Sayle Ayazbaeva	46
Кооперативчилик ve Sendikacılığa Göre Ahî Teşkilatlarının Temeldeki Bazı Üstünlükleri Some Underlying Superiorities Of Akhi Organizations Compared To Cooperatives And Unionism Некоторые Превосходства Ахийсково Организации По Профсоюзы И Кооперативные Союзы Воснове Hayrettin İvgin	51

**Мемлекеттік Қызметшінің Білім Сапасын Жоғарлату Факторы Ретінде
Кәсіби Қарым-Қатынас Біліктілігін Қалыптастыру**
Devlet Memuru Eğitimi Kalitesinin Artırılmasında Bir Faktör Olarak
Profesyonel-İletişimsel Yeterlilik Oluşturulması
Development Of Professional-Communicative Competencies As A Factor
Increasing Public Servant Training Quality
Doç. Dr. Kuralay Uzbekovna Aitmukhametova..... 58

**Zileli İki Şair: Cahit Külebi ve Mehmet Yardımcı'nın Şiirlerinde Doğa Sevgisi ve
Anadolu**
Two Poets From Zile: Love Of Nature And Anatolia Themes In Cahit Külebi's And Meh-
met Yardımcı's Poems
Двух Зилейских Поэтов: Любовь К Природе И Анатолия В Стихах Джамхита Кулеби
И Мехмета Ярдимджи
Doç. Dr. Özlem Fedâi..... 64

**Художественно-Структурный Анализ Третьего Цикла Романсов Ариффа
Меликова На Слова Назыма Хикмета**
Arif Melikov'un Nazım Hikmet'in Sözlerine Yaptığı Üçüncü Romans Silsilesinin
Estetik Kuruluş Tahlili
Arif Məlikovun Nazım Hikmətin Sözlərinə Üçüncü Romanlar Silsiləsinin
Bədii Quruluş Təhlili
Art Performance Analysis Of The 3rd Collection Of Romances Composed
By Arif Melikov On The Lyrics By Nazim Hikmet
Ayten Oktaykızı İbrahimova..... 78

**Bodrum Yöresi Efsanelerinin Anadolu Ve Diğer Türk Yöresi Efsaneleriyle
Mukayesesi**
The Comparison Between The Myths Of Bodrum Region And The Myths Of Anatolia
And Other Turkish Regions
Сравнение Легенды Области Бодрума С Другими Туркскими Легендами Анатолия
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yardımcı 83

Azərbaycan Xalq Rəqs Musiqisinin Təfsiri və Tədrisi Məsələləri
Azerbaijan Halk Dans Müziğinin Tefsiri ve Öğretimi Konuları
The Problems Of The Interpretation And Teaching Of Azerbaijan Folk Dance Music
Вопросы Интерпретации И Преподавания Азербайджанской Народной
Танцевальной Музыки
Aydın Əkbəroğlu Əliyev 98

İngiliz Atasözleri ve Darbi-Mesellerinin Azerbaycan Diline Tercüme Yolları
Ways Of Translation Of The English Proverbs And Sayings Into Azerbaijani
Способы Перевода Английских Пословиц И Поговорок На Азербайджанский Язык
Elnaz Əliyeva 103

**ESKİ TÜRK YAZITLARININ KELİME HAZİNESİ VE BAZI
OKUMA SORUNLARI**

**VOCABULARY OF OLD TURKISH INSCRIPTIONS AND SOME
READING PROBLEMS**

**СЛОВАРНЫЙ ФОНД И НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ЧТЕНИЯ БЫВШИХ ТУРЕЦКИХ И НАДПИСЕЙ**

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY*

Özet

Eski Türk yazıtlarının okunuşundan bugüne kadar 120 yıl geçmiştir. İlk okuyan Thomsen'den günümüze kadar yazıt okumalar halâ sürdürülmektedir. Yazıt okumayla ilgili sorunlar henüz çözümlenememiştir. Değişik bilim adamları tarafından okunan yazıtlar, farklı biçimde anlamlandırılmakta ve yorumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Yazıtları, Thomsen, çeviri ve okuma, sözlük ve sözcük.

Abstract

It's been 120 years since the first reading of the old Turkish inscriptions. Reading inscriptions stil continue since Thomsen, the first reader. The issues about reading the inscriptions haven't been solved yet. Read by different scientists, the inscriptions have been interpreted differently.

Key Words: old Turkish inscriptions, Thomsen, translation and reading, dictionary and word.

Eski Türk Yazıtlarının okunuşundan bugüne yüz yirmi yıl geçmiş. **Thomsen, Radloff, Bang, Aalo, Arat, Aydın, Alyılmaz, Barutçu, Bazılhan, Bazin, Bernştam, Caferoğlu, Clauson, Dobrovits, Doerfer, Erdal, Ergin, Karj avbay, Katayama, Klyaşorniy, Kormuşin, Malov, Mert, Mori, Moriyasu, Orkun, Ôsava, Sertkaya, T. Tekin, Tezcan, Şirin-User, Vasilyev, Yoshida, Zieme** gibi

* Em. Öğretim Üyesi. Ankara/TÜRKİYE

Türkologlar tarafından yapılan çeşitli yayınlar konunun önemini daha da artırmıştır. Thomsen'den günümüze kadar yapılan yazıt okumaları halâ süregelmekte, ilk okumadan sonra yapılan yeni okuma teklifleri de bitmeyecek gibi görünmektedir.

Türkiye'deki ilk neşir **Necip Asım**'ın "**Orhun Abideleri**" (İstanbul 1924) adlı eseridir. Bu yayından 12 yıl sonra **Hüseyin Namık Orkun** (1902-1956)'un 4 ciltlik "**ESKİ TÜRK YAZITLARI**" (Ankara, 1936-1941, TDK yay.) adlı eseri konuyu geniş şekilde ele alıp işleyen ve sözlüğü de bulunan bir yayındır. **Muharrem Ergin**'in 1970 yılında Tercüman Gazetesi 1001 Temel eser serisi içinde çıkan "**Orhun Abideleri**" (İstanbul 1970) adlı eseri hem akademik hem de halka yönelik bir yayındır.

1968 yılında, **Talat Tekin** tarafından Indiana Üniversitesi-Bloomington (ABD)'da yapılan "**A Grammar of Orkhon Turkic**" adlı İngilizce yayın, 21 yıl sonra "**Orhon Yazıtları**" adlı ile TDK yayınları arasında (Ankara 1989) çıkmıştır. Tekin'in yalnız bir yazıtı inceleyen eseri de "**Tunyukuk Yazıtı**"dır (Ankara 1994, Simurg yay.).

T. Tekin'den sonra **Cengiz Alyılmaz, Erhan Aydın, Osman Mert** gibi Türkologlar yazıtların tamamı ya da birkaçı üzerinde çalışmışlardır. **Sertkaya, Tezcan, Barutçu-Özönder, M. Ölmez, Şirin-User** gibi Türkologlar da yazıtların çeşitli sorunları üzerinde araştırmalar yapmışlardır. (Konunun bibliyografyası için Tekin, Alyılmaz, Alyılmaz ve Ölmez'in kaynakçalarına bakılabilir.)

Bu tanıtma-tenkit ve inceleme yazımızda, 2012 yılında Ankara'da **BilgeSu** yayınları arasında çıkan "**ORHUN-UYGUR HANLIĞI DÖNEMİ MOĞOLİSTAN'DAKİ ESKİ TÜRK YAZITLARI**" (**Metin-Çeviri-Sözlük**) adlı kitap üzerinde duracağız.

Kitabın 2. Sayfasındaki bilgilerden bu kitabı hazırlayanın Mehmet Ölmez olduğunu öğreniyoruz. "Son Okuma" da Erhan Aydın tarafından yapılmış. Kitabın 5. Sayfasının sağ üst köşesinde bir ithaf notu var: "**Talat Tekin'e, yazıtları ve karşılaştırmaları Türkdilbilimini tanıtan, öğreten hocama, uzun ömürler dileğiyle!**" denmiş. Mehmet Ölmez'in hocası Talat Tekin'i böyle güzel bir temenni ile anması övgü ve takdirle anılacak bir davranış.

Kitabın içindekiler bölümü de oldukça zengin: **Önsöz; Kısaltmalar ve İşaretler; Giriş; Yazıtlar; Kaynaklar ve Kısaltmalar; Sözlük** 328 sayfa tutuyor. 329. Sayfadan sonra 14 sayfa renkli resim ve iki de harita bulunuyor.

Önsöz [TDK'nun Yazım Kılavuzu'na göre **Ön Söz** olması gerekiyor], bana göre çok ilginç. **Ölmez**: "**Elinizdeki çalışma ise Türkolojideki yeni okuyuşlara, anlamlandırmalara dayanan yeni bir okuyuş ve yeni,yalın bir çeviridir. Özellikle çeviride elden geldiğince akademik üsluptan, harfiyen bir çeviriden kaçınmaya, günlük dili kullanmaya çalıştım. Bir örnek vermek gerekirse yazıtların ilk satırında yer alan **tengri teg tengride bolmuşsözünü var olan çevirilerden farklı olarak "ilahî****

göğün yarattığı” diye çevirdim.” diyor. (Fakat pek çok çeviride anlamlar Köktürkçedekinden farklı...Onlara zaman zaman değineceğim.)

Devam ediyorum: “Yazıtları öğrenme ve çalışma sürecim 30 yıllık bir süre içerir. Bu çalışma süreci benim için çok ayrıcalık, şans, kutla dolu bir süreç oldu. İlk ayrıcalığım “Orhon Türkçesi” dersine 1982 yılında sevgili hocam, **alanın yaşayan en önemli üstadı** Talat Tekin’le başlamak oldu....” cümlesi ile “...**fotoğrafçı dostum Server Somuncuoğlu’na; son okuyuşu üstlenen değerli meslektaşım Erhan Aydın’a.....ayrı ayrı teşekkür ederim.**” sözleridir.

Ölmez’in hazırladığı bu kitabı elime alıp okumaya başladığımda beklediklerimi bulamayınca üzüldüğümü belirtmek isterim. Ön sözdeki Talat Tekin’e yapılan övgü ifadesi bana göre “abartma”dan başka bir şey değil. Cümle: “...**alanının yaşayan en önemli üstadlarından biri olan...**” dense idi, sanırım daha gerçekçi olurdu. Çünkü artık Türkiye’de Orta Asya’yı “yol etmiş” ve Yazıtları “*amuta kalkarak, gözü kapalı okuyan*”, Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz gibi genç Türkologlar var. Onların hakkını da yememiş oluruz. T. Tekin’in Türkolojiye katkıları bütün Türkologlar tarafından takdir ve saygı ile anılmaktadır.

Ölmez “Yazıtlar”ı “**yeni bir okuyuş ve yeni, yalın çeviri**” ile ele aldım diyor. Evet, aşağıda göreceğimiz gibi Ölmez pek çok sözcüğü yeniden okumuş (!), yeniden anlamlandırmış ama yukarıda övdüğü hocasının ilk okuyuşlarını da dikkate almamış, not ile de göstermemiş. Bu yüzden bazen metin ile sözlük farklı farklı görülmekte. Ölmez, Yazıtları **yalın** [= *gösterişsiz, sade*] çevirdim diyor ama “**tengri teg tengride bolmuş**” sözü “*ilâhî göğün yarattığı*” diye çevrilince **yalın** mı oluyor? Hayır, “*Tanrı ile ilgili olan, Tanrı’ya özgü olan, tanrısal*” anlamındaki Arapça “**ilâhî**” sözcüğü daha da karmaşık oluyor. Talat Tekin ne güzel çevirmiş: “**(Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Kağan**” diyor. Gerisine gerek var mı?

Teşekkür edilenlerden birisi olan “**fotoğrafçı dostum Servet Somuncuoğlu**” Ölmez’in nazarında fotoğrafçı olabilir ama rahmetli Somuncuoğlu, çektiği ve yayımladığı sanat fotoğrafları ile Türk “tamgaları” ile ortaya çıkardığı Anadolu ve Orta Asya’daki Türklük bilgisi malzemeleri ile mağara ve kaya üzerine çizilmiş resimleri objektifiyle yakalaması ile ve aynı zamanda AÜ Türkoloji Bölümü mezunu olarak tam bir Türkologdu.

Benim en yadırgadığım cümle şu oldu: “**Son okuyuşu üstlenen değerli meslektaşım Erhan Aydın’ateşekkür ederim.**” Benim dört sene lisans hocalığını yaptığım, Bölüm Başkanı olduğum yıllarda Erciyes Üniversitesi TDE Bölümüne araştırma görevlisi olarak aldığım, şimdi Doç. Dr. Erhan Aydın, “**son okuma**”yı üstlenmiş, yani *bütün golleri yiyen kişi* olmuş. Pek çok kişinin gözünden kaçan dizgi, çeviri ya da “bilgi” hatalarını Erhan Aydın’ın omuzlarına yüklemek pek “bilimsel” olmaz sanırım.

Bu kitap içinde beni ilgilendiren bölümler M. Ölmez’in “*yeni okuyuşları ve çevirileri*” oldu. Öteki tarihî bilgiler zaten basılı kitaplarda ve makalelerde bulunduğu için biliniyor.

Kitabın bütünü 328 sayfa olduğu için her satırı ve tercümeyle yeniden ele almak mümkün değil. Ancak bazı bölümlere ve sözcük hazinesine değineceğim.

Tekin, *Kül Tigin Yazıtının Güney Yüzü* nde "...taluyka kiçig tegmedim....tüpütke kiçig tegmedim." sözlerini: "**DENİZE PEK AZ KALA DURDUM...TİBET'E PEK AZ KALA DURDUM...**" diye çevirmiş.

Aynı cümle Ölmez'de:

"**DENİZE BİR KEZ BİLE VARMADIM.... TİBET'E BİR KEZ BİLE VARMADIM...**" biçiminde. Ayrıca: Tekin'de TÛPÛT olan ülke adı Ölmezde TÖPÖT. Hangisi doğru? Tekin'in transkripsiyonu mu, Ölmez'inki mi? Bu cümleyi:

"**DENİZE PEK ÇOK KEZ ERİŞTİM (=AZ GİTMEDİM)...TİBET'E PEK ÇOK KEZ GİTTİM (=AZ GİTMEDİM)...**" diye çeviremez miyiz?

Kül Tigin Yazıtının G8 ve G9 satırlarının Tekin ve Ölmez tarafından yapılan çevirilerini örnek olması için aşağıya alıyorum:

(KT G8)Tekin: "**O yere doğru gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin!**

Ölmez: "*Oralara gidersen, Türk halkı mutlaka öleceksin.*

Ötüken topraklarında oturup (buradan Çin'e ve diğer ülkelere) **kervanlar gönderirsen,**

Ötüken topraklarında yaşayıp(sağa-sola) *kervanlar gönderirsen,*

hiç derdin olmaz, sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedeceksin.

hiç sıkıntıya düşmeyeceksin.Ötüken topraklarında yaşarsan kurduğun ülke sonsuza değin ayakta kalacaktır.

(Ey) **Türk halkı** (sen) **tok** (gözlü ve) **aksisin: Açlığı tokluğu düşünmezsin; bir (de) doyarsan**

Türk halkı, toksun. Acıkacağına ya da doyacağına

açlığı(hiç) düşünmezsin. Böyle olduğun...

düşünmezsin. Böyle olduğun ...

(KT G9): **için, (seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini** (dinlemeden

için seni beslemiş olan hakanının sözlerini dikkate

ve rızalarını) **almadan her yere gittin** (ve) **oralarda hep mahvoldun**(ve) **tükendin.**

almayıp her yöne gittin. Oralarda tamamen yok oldun, tükendin.

Oralarda (nasılsa sağ) **kalmış olanları**(nız da hemen) **hemen her yönde bitkin**

Geride kalanlarınız yarı ölü yarı diri, her yere

ve mecalsiz (bir halde) yürüyor idiniz. Tanrı lütfkâr olduğu için, benim (de)

gidiyordunuz. Tanrı lütfettiği için, benim de

talihim olduğu için, hakan (olarak tahta) **oturdum. Tahta oturup.....**

talihim olduğu için hakan olarak tahta çıktım. Tahta çıktıktan sonra.....

Görüldüğü gibi yazıtları yazan kişi **Yollug Tigin**'in o zamanın Türkçesi (Kök Türkçe) ile söylediği cümleler birisi hoca, diğeri öğrencisi iki Türkolog tarafından farklı biçimlerde yorumlanmıştır. [Daha başkaları da var...]

“**üze KÖK TENGRİ asra YAGIZ yer kılontokda...**” ikisinin arasında “**Kİ-Şİ OĞLU**” yaratılmış. Kişi oğullarının üzerine de **BUMIN KAĞAN** ve **İŞTEMI KAĞAN** tahta çıkmışlar, Türk halkının ülkesini ve töresini ele alıp düzenlemişler.

Yazıtlarda anlatılan olaylar o kadar ilgi çekici ve sürükleyici ki Kök Türkçeyi bilmeyen bir kişi bu satırları okumaya başladıktan bir süre sonra ne demek istenildiğini anlayabilir. Yazıtlarda anlatılan sosyal, siyasal ve normal hayat olaylarını takip ederken bazı folklorik ve etnolojik konuları da çok iyi kavramak gerekiyor. Mesela, Kül Tigin Yazıtının Doğu yüzünün 16. satırındaki “**...Babam hakana ilk önce Baz hakanı BALBAL dikmişler...**” cümlesinden çeviride bir yanlışlık olduğunu anlayabiliyorsunuz. Çünkü “**Balbal**”ın (=Eski Türklerde kişinin anılması için mezarının veya bazı kurganlarının etrafına dikilen insan suretinde yontulmuş mermer ya da granit taştan heykel) demek olduğunu ve bu tercümenin “**... Babam hakan için ilk önce Baz Hakanın BALBALını dikmişler...**” biçiminde olması gerektiğini bilmek gerekir. Ayrıca, “baz hakan” Tekin tarafından “bağımlı hakan”, Ölmez tarafından ise “BAZ” kavim adı olarak yorumlanıyor.

Bu kitabın en tartışılacak yerlerinden birisi de SÖZLÜK bölümüdür. Tespit edebildiğim bazı gözden kaçmış yazılımlar şunlardır:

anca “öyle(ce), şöyle(ce)”; ama *çeviride*: “böylelikle”

ayigma “danışman, sözcü” → metinde: **ayagma**

baz “bağımlı, tabi”; ama *çeviride* “**BAZ KAĞANı** balbal dikmişler” (KT D16);

Tekin: “bağımlı, tabi”

bilig bilmez “cahil, bilgisiz” (KT G6) [sözlükte yok]

bo “bu” → Tekin: **bu**

bonça → Tekin: **bunca** “bu kadar (çok)”

bonta → Tekin: **bunta** “burada, buraya”

böşük “hısım akraba” [sözlükte yok] → Tekin: **bişük**

buka → ETS: **boga** “boğa”

ev “ev” ama KT K10: “karargâh” → Tekin: **eb**

ışvara → Tekin: **ışbara** “unvan” < Skr. *i:şvara*

iniygün “küçük erkek kardeşler” → ETS: **iniygün**

kök “mavi, (göğün rengi olarak)”; fakat “yeşil” anlamı unutulmuş.

oksuz “dağınık, örgütsüz” → Tekin: “pek örgütsüz”

olor- “oturmak” → Tekin: **olur-**

ordo “ordu, ordugâh” → Tekin: **ordu**

orto “orta” → Tekin: **ortu**

öd tengri (çeviride) “felek”; ama sözlükte: **öd** “zaman, felek”

ögrünç “sevinç, mutluluk” → Tekin: **ögrünçü**

ökün- “tevbe etmek, pişman olmak, hayıflanmak”; ama *tercümede*: “kederlenmek”

öl- “ölmek”; ama *tercümede*: “helâk olmak”

ög “ö.a. parçası, y.a. parçası” → Tekin: **öng** “kurak, çorak”

sav “söz” → Tekin: **sab**

sevin- → Tekin: **sebin-**

suv “su” → Tekin: **sub**

sıgun “geyik” → Tekin: **sıgun** “erkek geyik”

taloy “deniz” → Tekin: **taluy**

taşra dışarı, dışta, dıştan”; ama **taşra tonsuz** cümlesinde “üstü başı giyeceksiz” anlamı olmalı.

tör-(il-) yanında **tir-(il-)** “bir araya getirmek; toplanmak, derilmek”

Tekin’de: **tiril-** I, II.

tokurkak “tok”; Tekin’de: **tok arkuk** (s. 77) [*hangisi doğru?*]

töpö “tepe” → ETS: **töpö, töpü, töbü**/Tekin: **töpü**

töpöt “Tibet” [ama K 12’de: **tüpüt**] → Tekin: **tüpüt**/ETS: **töpüt**

törö “töre” → ETS: **töre**

törö- “yaratılmak” → ETS: **törü-**; Tekin: **töri-**

tug- “doğmak” Sözlükte yok.

tugsık “doğu” → ETS: **togsuk**

tugur- “(güne) doğmak” → ETS: **togur-**

tur- “durmak”; Tekin’de: “kalkmak, yükselmek, kalmak” anlamlarında.

tuso “fayda, yarar” → ETS’te: **tusu**

yalavaç “elçi” → Tekin: **yalabaç**

yavız “kötü, fena, yanlış” → Tekin: **yabız**

yavlak “kötü, fena”=**yavız** → Tekin: **yablak**

yiş “ormanlı dağ, dağ” → Tekin: **yiş** “çayır, mera”

gibi farklı imlâlarla yazılmış sözcükler yeni problemleri masaya getirmektedir. Hele **-o-** mu **-u-** mu, **-ö-** mü **-ü-** mü, **-b-** mi **-v-** mi soruları hoca ile öğrencisini karşı karşıya getirecek türdendir.

Bu çalışma, bazı eksik ve hatalı yönleriyle birlikte “Eski Türkçe”ye başlayanlar için bir başvuru kitabıdır. Elimdeki kitap nüshasının hemen her sayfasında “derkenar” notları bulunmakta. Bazı yerleri iki-üç kere okuyup iyice anlamaya çalışıyorum. Ölmez’in OLOR- “oturmak” okuduğu sözcük bir yerde OLUR- biçiminde geçmiş; gözden kaçmış olabilir! (Kül Tigin yazıtının 12. Satırında da TÜPÜT “Tibet” okunan coğrafi adın TÖPÖT olarak düzeltilmesi gerekecek. (s. 87, alttan 1. Satır).

Sayfa 95, aşağıdan 4. satırdaki “*Küçük kardeşler ağabeyleriniz bilmez, ...*” cümlesindeki **-z** de gözden kaçmış, çıkarmak gerekir.

Sayfa 99, aşağıdan 7. satırın başına “... **ikinci olarak** [=ekinç] ” sözcüğü gelecek. Dizgide atlanmış olmalı.

Sayfa 100, aşağıdan 14. satırdaki “**Felek**” [Tekin’de: **Zaman Tanrısı**] sözcüğü buraya tam oturmamış. Çünkü eski Türkler’de “Tek Tanrı/KÖK TENGRİ” inancının yanında “Zaman Tanrısı” diye bir Tanrı yok. Arapça bir isim olan FELEK sözcüğü de “*Gök, gökyüzü, sema*” anlamında olduğuna göre ÖD TENGRİ’yi “Ulu/Yüce/**Kutlu** Tanrı” olarak çevirmek gerekmez mi?

Bir bilimsel derginin sınırlı sayfaları içinde yazabileceklerim ancak bu kadar. Fakat Ölmez’in, bizlerin de bilim ve sezgisine güvendiğimiz hocası ile hemen bütün “çevirilerde” ve zaman zaman “okumalarda” çok ters düşmesi aklıma şu soruyu getiriyor. Talat Tekin mi yoksa Mehmet Ölmez mi “Kök Türkçeyi daha iyi biliyor?”

Bana göre Tekin “TÖRÜG KAZGANIP” (=çalışıp çabalayıp) “ORHUN YAZITLARI”nı ve arkasından da gramerini hazırlayarak Türklojiye büyük katkıda bulunmuş. Ölmez’in dört yıl gibi uzun bir sürede hazırladığı bu kitabını yeniden gözden geçirmeli ve “*son okuma*”yı Türkolojiiyi çok iyi bilen birkaç arkadaşına yaptırmalıdır.

**ҚАЗАҚТЫҢ БАЙЫРҒЫ СӨЗДЕРІ НЕГІЗІНДЕ
ҚАЛЫПТАСҚАН ФИЛОЛОГИЯ ТЕРМИНДЕРІ**

**KAZAK DİLİNİN ESKİ KELİMELERİYLE KALIPLAŞMIŞ
FİLOLOJİ TERİMLERİ**

**THE TECHNOLOGY AND ITS PROPERTIES OF PREPARING
TEST HOMEWORK PAPERS FOR KAZAKH LESSON**

Доц. Dr. Т. Akbota KONUROVA*
(Қоңырова Ақбота Т.)

Özet

Makalede; Kazak dilinde eskiden kullanılan kelimeler, dilbilim açısından incelenmekte terim haline gelenler söz konusu edilmektedir. Bu terimler grup konuşmalarında geçen, kavramları ve yapıları Türk diline uygun olanların tespiti.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, karmaşık terim, tanım, edebiyat, kelime, masal, işaret dili, madde adı, efsane.

Summary: To the words at first philological to the row of terms, that was made out of words autochthon of Kazakh in the Article, to the terms, that was formed in result addition term sense, to discuss done. To Group of осы terms, that lie, though you consenting basis majority my of head to the language of түркі inherent words, talked. When examined philological genetic source terms, that was formed on basis words autochthon of Kazakh, special phenomenon-terms to the languages of turkic a word moves about general.

Key Words: philological term, individual term, difficult term, determination literature, fairy-tale, paradigm, clear suggestion, sign language, thing the name, legend, linguistics literary, criticism song, size direct, speech enter, word autochthon, word direct, speech term, sense the name, joke, conversation, depict,

* Abai adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi Öğretim Üyesi/KAZAKİSTAN

Абай атындағы Қазақ Мемлекеттік Педагогикалық университеті ф.ғ.к., Ph(D) Қазақстан

fairytale etymologic, dictionary Arab-Persian word, conversation depict fairytale etymologic dictionary Arab-Persian word turkic language.

Қазақ тіл біліміндегі филологиялық терминдер (әрі қарай ФТ) терминдерінің осы қабатына енетін терминдер құрамына қарай дара және күрделі болып екіге ажыратылады. Дара терминдер: *анықтауыш, әдебиет, ертегі, парадигма, анық сөйлем* т.б. Күрделі терминдер: *ым тілдері, зат есім, әпсана, хиқая, тіл білімі, әдебиеттану, өлең өлшемі, төл сөз, кірме сөздер* т.б.

Қазақтың байырғы сөздерінен жасалған ФТ-дің қатарына ең алдымен сөздерге терминдік мағынаның үстемеленуі нәтижесінде қалыптасқан терминдер жатады. Қазақтың байырғы сөздеріне тек қана қазақтың төл сөздерін ғана жатқызбау керек. Осы тобына жататын терминдердің басым көпшілігі негізінен көне түркі тіліне тән сөздер екені байқалады. Мыс.: *ертөк, ат, буын*.

Байырғы сөздерден жасалған ФТ негізінен терминдік мағынасымен бірге жалпы қолданыстағы лексикалық мағынасын да сақтап отырады. Мыс.: *атау, әдемі, әзіл, әліп, әңгіме, бейнелеу, ертегі*, т.б.

Осы сөздерге жүктелген екі мағынаның (қалыпты лексикалық мағынасы мен терминдік мағынасы) арасындағы мағыналық ұқсастық сақталған. Мәселен, *атау* сөзі жалпы қолданыста "белгілі бір заттың не ұғымның сөзбен белгіленген аты" – деген мағынада жұмсалса, оған термин ретінде мынадай анықтама беріледі: (ҚТТС, 426). Филологияда "*атау* – тілдері сөздердің атау қызметінде қолданылуы" (Тіл білімі сөздігі. 1998:234).

Әдемі сөзі жалпы қолданыста "көркем, сұлу, әсем" (ҚТТС" деген мағынада жұмсалса, оған филология ғылымында "Эстетикада қолданылатын негізгі бір ғылыми ұғым, ғылыми категория, өмір – байланыстағы, көркем өнердегі адамның эстетикалық биік талғамына толық сәйкестік танытып, эстетикалық ләззат беретін нәрселер, құбылыстар деген мағынаны білдіреді" (Ахметов З. 1998 :86)

Бейнелеу сөзіне қазақ тілінің 10 томдық түсіндірме сөздігінде (ҚТТС) мынадай анықтама берілген: *бейнелеу* – бейнеле етістігінің қимыл атауы. (ҚТТС, 224). Ал осы сөзге филологияда "бейнелеуіш сөздер белгілі бір көріністің я құбылыстың бейнесін білдіреді". (ҚТТС 224). ФТ-дің жүйесінде бейнелеу терминінің көмегімен аздаған жаңа терминдік тіркестер жасалды. Мыс.: *бейнелеуіш сөздер, бейнелеу құралдары, бейнелеу өнері*.

Қазақ тілінде *абыз* – көп білетін білімді адам, білгір және сәуегей, көріпкел" деген мағыналарды білдіреді ҚТТС,(Перниязов К. 1981:38).

Р.Сыздықованың: "Мұндағы *абыз* сөзі А.Будаговтың көрсетуі бойынша, Қазан татарлары тілінде "оқымысты, білгір, сауатты адам", тобыл наречесінде *абзи* "аға", *абыз тотай*, одан қысқарған *абыстай*, апай, дін

басы болған адамның әйелі, мұғалім "әйел", башқұртша *абсай* "ана, шеше..." болып келетіндігі (Сыздықов Р. 1994:12) .

Ал, қазақ тілінің этимологиялық сөздігінде: "Түркі тілінде (хафиз) – құранды түгел жатқа білетін адам; ... құдайға құлшылық ететін, құдайға сенетін кісі. Түрік тіліне бұл сөздер араб тілінен ауысқан. Ал бірақ қазақтағы абыз сөзі біздіңше, араб тілінде кірмеген, түркінің төл сөзі. Абыз (*абыс – абуз*) сөзі шығыс түркі тілдерінде де бар... Якут тілінде *абас, абла, абыс, ап* мағына жағынан бір-біріне өте жақын. Бір ортақ *ап* түбірінен өрбіген сөздер. Бұлардың мағынасы: *у, сиқырлық, магия...* Көне жазу ескерткіштерінде *аб* (охота)–анды алдап торға түсіру, сиқырлы-айлалы тәсіл қолдану... В.В.Радловтың айтуынша: *алт., леб., кайб* тілдерінде *ап* – екі жүзділік, алдау... Сонда *абыз* сөзінің негізгі түбірі *сиқыр*, тылсым мәнін білдіретін *аб/ап -ыз* аффикс болуы мүмкін деген түсініктеме беріледі (Қазақ тілінің этимологиялық сөздігі.2002:18). Филологияда аталған терминге – "түркі халықтары тәңрі сенімінде болған көне дәуірдегі бірегей мәдени-әлеуметтік жүйенің өкілі" деген анықтама беріледі (Ахметов З. 1998 : 26)

Қазақ тілінің байырғы сөздерінен жасалған терминдердің қатарына *ертегі* термині жатады. Түркі тілдерінің этимологиялық сөздігін қарағанымызда, *ертегу* сөзінің шығу төркіні туралы мынадай пікір айтылады: "Ертек ертеки ертеке – производное, гомогенное, с ерши, иермек. Его осну образует глагол "ерте" образовавшийся при помощи древнего приименного корня ер коррелятивного с омонимичным глагольным корнем ер.

Ертек-ертеки и т.д. – отглагольное существительное со слообразательным аффиксом *-қ/-қи* в значении названия действия. Для ертек возможна также другая этимология глагол *ер +афф*. Понуд. *+ит+слообразательный аффикс -ек, где ерит, ерт* – первоначально "заставить /просить рассказать" (Севортян Э.В. 1974:301-303).

Сөздікте: 1) *ертекі* сөзі түрікмен тілінде (сказка), *иртек* түркі тілінде (легенда), *ертек* қарақалпақ тілінде (эпос) деген мағыналармен байланыстырылады, 2) ертегі сөзінің шығуы қаз., ноғ., ққал. тілдеріндегі ертегі; түрк. ертекі; өзб., ертақ; түр.иртек сөздерімен байланысты қаралады және т.б.

Осыдан шығаратын қорытынды: ертегі сөзінің шығу тегі көне түркі тілі екендігі. Міне, осы түбі бір түркі тілінен шыққан ертегі сөзі қазақ тілінде бірнеше мағынада қолданылады: Ертегі. Зат. 1.Қиял мен арманға, аңызға негізделген эпикалық көркем шығарма. 2. Ауыс. Әсірелеп жырға айналдырушылық (ҚТТС,407). Филологияда "ертегі дегеніміз – фольклордың негізгі жанрларының бірі. Ертегі жанрының барлығына тән ерекшелік; бұлар бұрынғы өткенді қиялмен ұштастыра болжайды, сюжетті көркем әңгіме түрінде келіп, қара сөзбен беріледі. Әлемдік фольклортану ғылымында қара сөзбен айтылатын ауыз әдебиетінің барлық түрін халық прозасы деп атап,

оны үлкен екі топқа бөледі. Бірі аңыздық проза, екіншісі ертегілік проза" (Ахметов З. 1998 :37).

ФТ-дің жүйесінде ертегі термині арқылы жасалған *батырлық ертегілер, қиял-ғажайып ертегілер, классикалық ертегілер, мысал ертегілер, жануарлар жайындағы ертегілер, ысқақ ертегілер* сияқты тіркесті терминдер бар.

Келесі талдайтын байырғы сөзіміз *ерік*. Бұл сөзді түркі тілдерінің этимологиялық сөздігінен қарағанымызда, ерік сөзінің шығу төркіні туралы мынадай пікірлер айтылады. 1) ерік сөзін еришлеек (подчиняться; пинаться) сөзімен байланыстырады; 2) ... (муж, мужчина+к) қосылуы арқылы жасалуы мүмкін деген пікір, ой; 3) Г.Вальберидің пікірінше көне ұйғыр тілінде ... (труд, мучение), ... (сила, мочь: опора) сөздерін атаса, шағатай тілінде ... (мужчина, герой), ... (сильный, большой); алтай тілінде ... (воля, сила) сөздерін білдіреді; 4) түрікмен тіліндегі ... монғол тіліндегі ... /эрх (право, привилегия, преимущество, сила, авторитет) деген мағыналармен байланыстырады 5) ерік сөзінің шығуы түрк. қырғ. өзб. алт. ноғ. тілдерінде еркін, қаз.еркін; ұйғ ә(р) кин; көне ұйғ. арін; тат.башқ. иркін сөздерімен байланысты қарастырады " (Севортян Э.В. 1974: 295-296:).

Шығаратын қорытындымыз: ерік сөзінің шығу тегі көне түркі тілі. Мыс.: *ерк – түрк. ноғ.түр.өзб., әрк – аз ұйғ; ерик – алт; ерік – қаз.; әрк – қырғ.; ирек – тат. башқ.чув.т.б.*

Осы түбір бір түркі тілінен шыққан *ерік* сөзі қазақ тілінде бірнеше мағына береді: Ерік. Зат. 1. Ықтияр, ырық, билік. 2. Қақы, құқы, право. Ауыс. кеңшілік, мұрсатана (ҚТТС,417). Филологияда, оның ішінде әдебиеттану саласында ерік сөзімен келетін термин бар, ол ерікті өлең термині. Әдебиеттануда "ерікті өлең дегініміз – қалыптасқан өлең өлшемін берік сақтамай, тармақтардың ырғағын еркін өрнектейтін өлең түрі" (Ахметов З.1998:140).

Білім терминінің қалыптасу тарихына тоқталатын болсақ, білік сөзінің этимологиясы бил/віл деген етістіктен жасалады. Бұл етістік семантикалық жағынан түрленіп билик – түр; билиг – тув; білік – қаз. билик; билик – алт. және т.б. түрінде кездеседі.

Түркі тілдеріндегі білік (каз.) зат есіміне -м жұрнағы қосылуы арқылы бір атау сөз – білім пайда болды. Түркі тілдерінде білім термині фонетикалық жағынан елеулі айырмашылықтарымен айрықшалаанады. Мыс.: білім – қаз.тат.башқ; пелем – чув., билим – түрк.тур.аз.қырғ.ққал. т.б. Осы тілдердің барлығында бұл термин "знание" терминінің баламасы ретінде қолданылады. Сонымен қатар білім термині "образование" терминінің орнына – татар. қаз.башқ.ққал. тілдерінде, "умение" терминінің баламасы болып – та.қақл. тілдерінде, білім – "наука" болып – тат.ққал. тілдерінде қолданылады екен (Севортян Э.В. 1978:137-139).

Филологияда: *тіл білімі, Еуропа тіл білімі дәстүрі, жалпы тіл білімі, жеке тіл білімі, араб тіл білімі, дәстүрі; Антика тіл білімі дәстүрі, құрылымдық тіл білімі, қазақ тіл білімі, орыс тіл білімі* т.б. терминдік тіркестер бар.

Соңғы жылдары қазақ тіл білімінде түркі тілдеріне ортақ терминологиялық қор құру туралы (Айтбаев Ө. 1988: 242) мәселе көтеріліп жүр. Кезінде А.Байтұрсынұлы термин жасаудың негізгі үш көзін көрсетіп берген болатын. Олар: 1) ана тілінің өзінен; 2) түбі бір түркі тілінен; 3) басқа тілдерден.

Бүгінгі таңда терминолог-ғалымдарымыз осы пікірді қолдауда. Мәселен, осы мәселеге байланысты акад.Ө.Қайдаровтың мына пікірі құптарлық: "Қазақ тілінен де, басқа тілдерден де алатын үлгілер аз емес. Осыған орай қазақ тілінің терминология саласында бұрынғы Кеңес елінде бірдей жағдайда жасап келген тағдырмас түркі халықтарының тілдерімен іштей, ал шет елдердегі туыстас тілдермен сырттай тәжірибе алысуының мәні зор деп білеміз" (Қазақ тілінің этимологиялық сөздігі. **166:16**). Айталық қазақ филология ғылымында "абзац" деген термин осы күйінде қолданылады. Ал, ұйғыр тілінде *йеңи йол*; қырғыз тілінде *абзац*; карақалпақ тілінде *таза жол, жаңа жол*; өзбек тілінде *хат бөши* болып алынады. Айтылуы да, жазылуы да мүлде бөлек өзге тілдің сөзін алғаннан гөрі, өзара туысқан түркі тілдерінен термин қабылдау әлде қайда дұрыс болар еді.

Қазақ тіліндегі филологиялық терминдердің лексикалық құрамы алдымен қазақтың байырғы сөздерінен құралады, сонымен қатар ФТ тілге ертеде еніп сіңіскен араб, парсы сөздерінен қалыптасқан және орыс тілі және сол арқылы еуропа тілдерінен енген сөздерден жасалған ФТ бар.

Қазақтың байырғы сөздері негізінде қалыптасқан ФТ-дің генетикалық көзін қарастырғанда, айтарлықтай құбылыс-терминдердің түркі тілдеріне ортақтығы. Түркі тілдеріне ортақ термин қабылдау принциптерін ғылыми негізде жасау – алдағы күндердің жұмысы.

Араб, парсы сөздерінің негізінде жасалған терминдер ФТ-дің басқа қабатына қарағанда қазақ тілінің ішкі заңдылығына толық бағынуымен айырықшаланды.

Қазақ тіліндегі ФТ төл және кірме сөздердің есебінен жасалады, бірақ төл терминдермен салыстырғанда, кірме терминдердің (орыс тілі арқылы еуропа тілдерінен ауысқан) сан жағынан басымдығы байқалады. Сол себепті кірме терминдерді тіліміздің ішкі заңдылығына бағындырған жөн.

Қорыта келгенде, филологияның негізгі ұғымдарын бейнелеуде қазақтың байырғы сөздерінің, көне түркі сөздерінің атқаратын қызметі ерекше.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Тіл білімі сөздігі. Алматы. Сорос., 1998. 540 б.
2. Ахметов З. Әдебиеттану терминдер сөздігі. Алматы. 1998, 383 б.
3. Перниязов К. “Формирование и развитие каракалпакской лингвистической терминологии“ дисс.канд.филол.наук. Нукус, 1981.
4. Сыздықов Р. Сөздер сөйлейді. – Алматы: Санат, 1994 – 272 б.
5. Қазақ тілінің этимологиялық сөздігі.
6. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских язык. – Москва, Наука, 1974.
7. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских язык. – Москва, Наука, 1978.– 345 с.
8. Айтбаев Ө. Қазақ терминдерінің дамуы мен қалыптасуы. Алматы, Ғылым, 1988.-208 б.

DÜLDÜL ETRAFINDA GELİŞMİŞ HALK İNANMALARI

FOLK BELIEFS EVOLVED AROUND “DÜLDÜL”

СФОРМИРОВАННЫЕ НАРОДНЫЕ ВЕРОВАНИЯ ВОКРУГ “ДЮЛДЮЛЯ”

Dr. Yaşar KALAFAT*

Özet

Ehlibeyt içerikli anlatıların çoğunda Hz. Ali doğal merkezdedir. Hz. Ali anlatılarında Düldül ve Zülfikar mistik bir itibar edinebilmiştir.

Türk destan geleneğindeki kahramanın atı ile İslâm dönemindeki kahramanın biniti arasında anlam birlikteliği kurmak kolay değildir.

Yazıda Düldül'ün mistik muhtava itibariyle sıradan bir at olmadığı anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Düldül, kahramanın atı, mistik ve kutlu

Abstract

Hz. Ali is in the natural center of most of the narratives about ehlibeyt. Düldül and Zülfikar have had a mystical respect in the narratives of Hz. Ali. It's not easy to make a connection between the hero's horse in Turkish epic tradition and the hero's horse in Islamic era. It's stated in the paper that Düldül isn't an ordinary horse of a mystical content.

Key Words: Hz. Ali, Düldül, the hero's horse, mystical, blessed.

GİRİŞ

Bu çalışma “Türk Halk inançlarında Hz. Ali Kültü” başlığı altında evvelce yapılmış ve yayımlanmış bir bildiri metninin genişletilmiş ve uyarlanılmış şeklidir.¹

* Halk Bilimi Araştırmacısı-Yazar. Ankara/TÜRKİYE

İlk hali Şehriyar-haydar Baba Nevruz ilişkilendirilmesinden halk inanmaları kültüründe dinî, millî ve destanî bir kahraman olan Hz. Ali'nin halk inançları kültüründeki yerine işaret edilmeğe çalışılmıştır. Hz. Ali'nin Türk-İslam kültür ve medeniyetindeki tartışılmaz yeri bilinirken O'nun farklı İslam mezhep ve tarikat ve dinî çevreler arasında ciddi bir kültür köprüsü, çok önemli bir ortak değer olduğu keza tartışma götürmez Bir gerçektir.

Söz konusu çalışmada, konuyu işlerken Hz. Ali ile çeşitli halk inanmaları, Yenigün, Hızır, su, dağ, gök, toprak kültleri itibariyle ilişkilendirerek incelemeye çalışmıştık. Bu arada, Düldül, Zülfikar ile tespitlerimize yer verdik. Ehli-i Beyt'e, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile ilgili bu kapsama giren bulgularımızı sıralamaya çalışmıştık. Diğer imam zadelere ilgili inançları da aktarmıştık. Bu kültürün doğum, evlilik ve ölüm dönemlerindeki yansımalarını açıklamaya çalışmıştık.

Hz. Ali (r.a.) posterleri çok kere Düldül'ün üzerinde ve elinde Zülfikar olarak resmedilmiştir. Bunları afişlerde, kartpostallarda, çeşitli gelin çeyizlerinde, camilerin kutsal örtülerinde görmek mümkündür. Hz. Ali, Ehli-i Beyt'ten, sahabeden bir kimse oluşuna ilaveten İslamiyet'e olan büyük hizmetleri ve ilim erbabı alim bir kimse oluşunun yanı sıra Türk halk inançlarında kahramanlığın, adaletin, efsanevi gücün, cesaretin de simgesi olarak bilinir.[1] Anadolu'da Ali can ismindeki "can" son eki ve Alim ismindeki "m" harfi Ali ismine ve Hz. Ali'ye duyulan saygı ve sevgiden kaynaklanmaktadır.[2]

Türk kültürü halkların şahıs ve aile ismi verme geleneğinde bu hassasiyete özellikle dikkat edilir. Yeni tanışan iki kişiden birisi isminin Hüseyin olduğunu söylerse muhatabı memnuniyetini ve saygısını "adına kurban" diyerek söze başlamak suretiyle anlatır. Kuzey Irak'dan diğer bir tespite göre de Hüseyin ismi gıyaben söylecek ise daha evvel alçak sesle "adı mübarek" denir. Yaşamayan çocuklara isimleri kutlu şahısların isimleri onlar adanılarak verilirken, isimler çok kere kutlanır. Bir kimsenin ismi Ağaverdi ise, bu isimdeki "Ağa" kelimesi ile Hz. Ali kastedilir.

Türk kültürü halk inanmalarının kök hücrelerinde eski Türk inançlarının bulunduğu nispette kahramanın atı biniciyle birlikte savaşa katılıp kahramanlık göstermiş olmanın ötesinde bir görev üstleniyordu. Kutsal Ötügen'de cematat, nebatat ve hayvanat insanat gibi adeta topyekûn savaşa katılıyorlardı. Kahraman biniti düşmanın biniti ile birebir savaşıyordu. Buradan Düldülün Muhammedi İslamî dönemle sergilediği kişiliğin oluşmasında Eski Türk İnanç Sistemi'nin de payı, katkısı, izleri vardı.

Kahraman İslamî anlayış kapsamında kutsal vatan toprağı veya kutsal bildiği diğer bazı değerler için hayatını vererek şehit olup ruhu taltif edilirken, Eski Türk İnanç Sistemi'nde de bu süreçten geçen kimse Tanrı katında kut buluyordu.

¹ Yaşar Kalafat "Türk Halk İnançlarında Hz. Ali Kültü", Erciyes Kasım 2004 s. 323 sh. 13-14.

Bu açıklamamız, ongun veya hayvan ata kültü ile doğrudan bağlı olan bir husus olmayabilir. Anlatmak istediğimiz kut bulmak için muhakkak sadece kişiöglü olma gereği sanırız gerekmiyordu. Bu sezışimizi Türk destanlarındaki kahramanın atından hareketle doğrulamak fazla zor değildir.

Bu tespiti kutlu kabul edilen kahraman atlara ait saygı duyulan mezarlardan hareketle de izah ediliyoruz. Türk kültür dairesi içerisinde örneklenebilecek atlar şifa merkezi olduğu kabul edilen at mezarları vardır.²

Kut bulmuş hayvanattan yaratılmışların varlığı gerçeğini atın dışındaki yaratılmışlarda da görebiliyoruz. Yedi Uyurlar'ın Kıtımir'i kut bulmuş bir köpek olduğu bilinir. 2000'li yıllarda geçirdiğı yenilemeden evvel Nahçıvan'daki Yedi Uyurlar Mağarası'nın eteğinde Kıtımir'in mezarı vardı. Bu mezarda da Ehli Beyt'in simgesi olarak kabul edilen³ Açık El Alemi vardı. Yedi uyurları ziyarete gelen halk burada da Fatıha okur buradaki yatır gönderine Adak Bezi asardı.⁴

Türk halk inanmalarında hayvan Üslubu'nun devamlılığını ararken örnelemeyi sadece arkeolojik verilerle sınırlı tutmak veya birtakım etnografik bulguları yeterli görmek kanaatimizce yeterli olmayabilir. Eğlence, geleceğı tahmin veya şans oyunları vasıtası olarak devamlılığını sürdüren aşık oyunu (aşık kemiğı oyunu) Bozkır kültürünün hazar dönemi düzende yerleşme planlarına ve savaş dönemlerinde korunma ve saldırı konumlarına dair bilgiler içerir. Küçükbaş hayvanların oyluk kemiğı olarak bilinen aşık oyunu, hayvan üslubunun çocuk oyunlarındaki yansımasıdır, denilebilir.

Halk İnanmalarındaki aşerme veya yerikleme de bize hayvan Üslubu kapsamında inceleyebilir. Bebek bekleyen anne adayı hamileliğinin özel bir döneminde belirli nadir hayvanları görmeyi tercih ederken bazılarını görmekten ise özellikle kaçınır. Halk inanmalarında her hayvana yüklenilmiş bir karakter vardır. Anne adayı sakınmayı bu ölçülere göre yapar. Bu inanış biçimi ninnilere de yansımıştır. Keza, bebek kırklanır iken, kırkı çıkmamış hayvanların kırkları bebeğı basması veya kırkları bebeğinki ile karışmasını diye bebeğı kırklayan bilinen bütün hayvanların isimlerini söyleyerek bazı yörelerde Türkçe ve bazı yörelerde de Kürtçe dileklerini dile getirirler.

Bu örnelemeleri halk sağaltmacılığının çeşitli uygulamaları ile çoğaltmak mümkündür. İyi insanın ruhunun kebek gibi uçarak cennete gittiğine kötü bilinen

²Yaşar Kalafat-Nagihan Çetin, "Türk Kültür Coğrafyasında At ile İlgili İnançlar", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Şubat 2013, S. 202, s. 187-203

³Yaşar Kalafat "Keleki'de Dört Gün Üç Gece ve Nahçıvan Halk İnançları" **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1996 S. 104 sh. 1-22

⁴Yaşar Kalafat "Keleki'de Dört Gün Üç Gece ve Nahçıvan Halk İnançları" **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1996 S. 104 sh. 1-22

kimselerin ruhlarının ise yılan benzeri istenmeyen bir canlıya benzetildiğine dair inançlar vardır.

Halk kültürünün çeşitli faaliyet alanlarından örneklemelerin yapılabileceği hayvan Üslubu ile ilgili bu teşhisi, biz bu çalışmamızda yer adları biliminden hareketle inceleme istedik.

METİN

Tunceli yöresinin Alevi inançlı Müslüman Zazaca konuşan Türklerinin bir kısmı güneşi Hz. Ali'ye teşmil ederler. Bunlar sabahleyin güneşe yüzlerini dönerek ibadet ve tazim ederler. Bu esnada ağlanılır, gözyaşları dökülür. Güneşe dönülmesine rağmen niyaz Allah'adır. Bir dua ederken "Hz. Muhammet yüzü suyu hürmetine O'nun ruhu için bizi bağışla dileklerimizi kabul eyle" demektedirler. Kıyamdan sonra Rukiye gitmeden, secdeye gidilir. İbadet, tazim bir rekât olup bu ibadet genellikle abdest alınarak yapılır.

Tunceli'de Alevi inançlı Zaza Türkleri Ay'ın ilk doğuşunu da sevinç ve heyecanla karşılarlar. Güneşin doğuşu ile yeryüzünde beliren aydınlığı Hz. Ali'nin yüzünün nuru olarak bilirler. Ay'a bakarak dua ederler.[3] Kars yöresi Alevi/Bektaşî inançlı Müslüman Türklerine göre Güneş Hz. Muhammed, ay ise Hz. Ali veya güneş Hz. Ali, ay da Hz. Muhammed'dir.[4]

Mezar-i Şerif'de bulunan Hz. Ali'nin türbesindeki ak güvercinlerin kutsal oldukları inancı vardır. Bu türbede Ak olmayan güvercin yoktur. İnanışa göre bu beyaz güvercinlerin arasına katılan Kara güvercinler bir süre sonra aklaşmaktadır.[5]

Türbelerde kilit açtırmak suretiyle kısmetin açılacağı inancı Üsküp – Makedonya Türklerinde de vardır. Mezar-ı Şerif'e Güney Türkistan Müslüman Türkleri Hz. Ali türbelerindeki kilitlere niyet tutarlar.[6]

Pençe-i Ali Aba, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i simgeleyen beş parmağı açık bir el şeklindedir.[7] Güney Azerbaycan'ın Afşar Türklerinde Muharremlikte üzeri ayetlerle bezeli açık el (alem) gezdirilir. Alem'in nezirli olana doğru gittiğine kayıp eşyaların ve yeri bilinmeyen ölümlerin bulunmasında Alem'in yardımcı olduğuna inanılır.[8]

Türkmen eli Erbil'de "Beşparmak Motifli Halı" desenleri vardır. Keza aynı bölgede Siti İmamı Türbesinde Beşparmaklı alem vardır. Anadolu'da ise Beşparmaklı Korku taşı, Beşparmaklı Kırk taşı ve Beşparmaklı Sara taşı vardır.[9] Nahçıvan ve Gence'de Kurak mevsimin sona ermesi yağmurun yağması için "elem gezdirme" uygulaması yapılır. Tahtadan yapılmış el yukarıya doğru kaldırılarak ev ev gezdirilir. Alemin götürüldüğü her kapı, gezdiren şahsa yenilecek bir şey verir. Verilen şeye "nezir" denir. Alemi kutlu bir kimse gezdirmelidir. Sarhoş, haksızlık yapmış, sevilmeyen bir kimse gezdirmemelidir.

Bu türden bir eli biz Uluğ Türkistan'da bazı ziyaretlerin mezar başlarında gördük. Mesela Nakşibendi Hazretlerinin hocalarının ve annesinin türbelerinde olduğu gibi. Anadolu'da ise, ayet yazılı bu eller Kepçe-Gelin veya Godi-Godi'yi andırı-

yor.[10] Nahçıvan'daki Yedi Uyurlar ziyaretinde gönder şeklinde bir sopa, sopaya bağlanmış adak bezleri ve sopanın ucunda alem vardır. Bu alem beşparmağı açık bir eldir. Bu ele Türkmen eli Erbil'de Ali Eli, veya beşparmak denilmektedir. Biz bu alemleri Semerkant, Taşkent, Mezar-ı Şerif gibi bir çok Türk elinde gördük.[11]

Mohaçkale – Dağıstan'da 5 parmak Kadiri Sufizmi'nin sembolleri arasında kardeşliğin alameti olup nazarlık olarak kullanılır.[12]

Çeşitli uğursuzluklardan korunmak hayır ve bereket celp etmek için, Derbent yöresinde daha ziyade Şii – Caferi İnançlı Müslüman Türkler üzerlerinde “beşparmak” taşırlar. Beş parmak çocukların omuzlarında nazarlık olarak da takılır. Altından yapılmış beş parmağın Hz. Fadime'nin elini temsil ettiğine inanılır.[13] Anadolu'da, Nevruz'da “Fadime Ana Pekmezi” diye bilinen bir tatlı yapılır. Tatar Türk kabilelerinde gökkuşağına “Fatma Ana'nın Kuşağı” denir.[14]

Hz. Ali (r.a) Allah'ın aslanı olarak bilinir, anılır. Zülfikar, insan ismi olarak çok rastlanılmasına rağmen Döldül olarak bilinen insan ismi yoktur.

Kerkük Türkmenlerinde zor olan doğumların kolay olması için Meryem Ana Eli diye bilinen bir bitki suya konur ve bu suyu doğum yapması beklenen kadının içmesi istenilir. Ebeler doğum yaptırırken “Fatma Ananın eli olsun” “Hz. Zilayhanın eli olsun” derler böylece doğumun kolay olacağına inanılır. Karatepe – Kifri'de Fatma Ana Çukuru yörenin kutsal mekânlarından. 10 Muharrem'de Murtaza Ali Taşı ziyaret edilir.

Anadolu'da “Fadima Ana Otu” diye bilinen doğumu kolaylaştırdığına inanılan bir ot vardır. Anadolu'da yemeği az misafiri fazla olan evin hanımı “bu el benim değil Fadima Ananın eli” der.

İğdır'ın Hakmehmet köyünde Ebem Kuşağı'nın ismi Fatma Nene Kuşağı'dır. Halk inançlarında Ebe / Bibi / Nene uludur. Fatma Ana da uludur. Ebem Kuşağı Göktedir, gök de uludur.[15] Anadolu'da doğum yaptıran ebeler Allah'tan Fatma Ana kolaylığı dilerler. Bazı araştırmacılar eski Anadolu medeniyetlerinin Ana Tanrıça Kültü kibebe ile özleştirdikleri bilinirken, biz bu sürekliliğin eski Türk inanç sistemindeki Umay Ana iyesi itibariyle bir devamlılık arz ettiğine inanıyoruz. Fadime Ana Kültünü Müjgan Üçer[16] ve Hikmet Tanju'nun[17] çalışmalar yaptığını biliyoruz. Fatma Ana ile Sarı Kız Efsanesi ilişkisinin ilgilendirildiğine dair çalışmaların da yapıldığı biliniyor. Ancak biz Hz. Ali Kültü üzerinde yoğunlaşmaya çalıştık.

Ehli-i Hak Karakoyunlu Müslüman Türklerinde aşure günü İmam Hüseyin'in rolünü mürşit oynar. Köyün aşığı Yezit rolüne çıkar. Gademgah kasabasında İmam Rıza'nın ayak izleri olduğuna inanılan bir ziyaret vardır. Kerkük'te Ocaklara ve kişilerin mezarlarına yeşil bir bez bağlanır. Bu beze “Beydak Bezi” denilir. Bunun diğer adı “Abbas Bayrağı”dır. Bu bayrak adak olarak asılır. İmam Abbas'ın bayrağı şehit olduğu için al'dır. İmam Ali'nin bayrağı yeşil'dir. İmam Hüseyin'in bayrağı kara'dır.

Kekailerde Muharrem'in 10. gününde yemek yapılmaz, sadece aşure yapılır. 40. günü Necef'de Hz. Ali'nin ziyaretine gidilir. Sünniler bu ziyareti camide yaparlarken Şiilerininkine Kerkük'te Hüseyiniye denir.

Hz. Ali (r.a.) ile ilgili olarak anlatılan her menkıbede kahramanlık sahnesi var ise Döldül ve Zülfikar muhakkak vardır. Sadece Caferi, Alevî Bektaşî İslam kesimin coğrafyasında değil İslamiyet'in girdiği her coğrafyada Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar ile atı Döldül gönüllerle birlikte toponomide de iz bırakmıştır. Anadolu'nun Sıraçlar, Manavlar, Abdallar'ının ve Orta Doğu'da, Kekailer'in, Nusayriler'in Göranlar'ın, Kızılbaşlar'ın Şebekler'in, Mavullular'ın coğrafyasında Zülfikar'ın keserek iz bıraktığı anlatına ve Döldül'ün nalının iz bıraktığı tepe bulmak zor değildir.⁵

Güney Azerbaycan'da, Şii- Caferi inançlı Müslüman Türklerde, namaz kılınırken kible yönüne konulan, secde edilince anlın değdiği Kerbela toprağından yapılmış, türbet / mühürler vardır. Bunların üzerindeki aynada İmam Hüseyin'in resmi vardır.[18]

Kırım Tatarlarında eskiden güçlü bir Ehli Beyt sevgisi vardı. Susamış birisine su verilse, suyu için Asan (Hasan) Üseyin (Hüseyin) in canına değsin denirdi. İkiz oğlu olan aileler, çocuklarına Hasan – Hüseyin, ikiz kızı olanlar ise Ayşe- Fatma isimlerini koyarlardı. Mekke'ye Hac'a gidecek hali takati olmayan Elbuzlu'ya giderdi. Elbuzlu (El+bozlu) adli yatırım adı Hasan – Hüseyin idi.[19]

Caferi inançlı Müslüman Türkler, Güney Azerbaycan'da namazı kıldıktan sonra, giyâm halinde kibleye dönük vaziyette, şahadet parmağını Kerbela'ya doğru uzatır ve İmam Hüseyin'i selamlar sonra, parmağını sola doğru tutarak Horasan'da İmam Rıza'yı selamlar.[20]

Irak'da halkın yaylaya çıkmadan evvel, bereketin artması adına ziyaret ettiği türbelerin arasında İmam Zeynel Abidin'in de türbesi vardır.[21] Suriye, Irak, Anadolu, İran, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya, Hz. Ali ve soyundan gelen On bir İmam'ın ismi ile anılan çok sayıda İmam gabri vardır. Halk bu isimle tanınan imamlarla gerçeğini çok kere aynileştirmiştir.

Caferi inançlı Müslüman Türk halk, Muharrem ayında Muharrem Bayrağı'nın gönderine Hz. Abbas'ın kolunu temsilen alem takar.[22] İmam Rıza'nın Kızı Fatime Kum'da "Masume" olarak tanınmıyor. Kum şehrine ilk gelen ve Kum'dan gidenler Masume'yi selamlamak için türbesini ziyaret ediyorlar.[23] Meşet üzerinde uçan pilotlar havada üç tur atmak İmam Rızayı selamlar.

Nazmiye –Tunceli arasında, yol kenarında Ali Kaya diye bilinen ve Hz. Ali'nin bu taşla belini dayandığına inanılan kutsal bir mekân vardır. Gençler dilek dilemek için bu taşla gelirler.[24] Divriği'de Hz. Ali'nin kılıcıyla kestiğine inanılan Ali taş ziyaretine halk çeşitli dilekleri için giderler.[25]

⁵ Yaşar Kalafat, "Halk İnançları İle Bektaşiliğin Yakın Ortadoğu Türevleri", Türk Dünyası Araştırmaları, ocak-Şubat 2010S. 184, s.123-147

Nazmiye ile kadirli arasında Düldül'ün ayak izleri olduğuna inanılır bir taş vardır. Halk buraya kutsal mekân gözüyle bakar, burası saygıyla ziyaret edilir.⁶ Anadolu'da bilhassa Alevî- Bektaşî Türk İslam kesimlerin coğrafyasında Döşek, dede Döşeği diye bilinen mistik muhtevalı yerler vardır. Bunlar çok kere taş yığını şeklinde dağ eteklerinde tepelerde sapa yörelerde olurlar. Halk buralarda dedelerin mola verdiğiğine inanır. Bize göre bu yerler Atlı Göçebe bozkır Kültürü inanç sistemi ile göç edip gelen Ovoo/Oboo'lardır.⁷ Bunların bir kısmının üzerine zamanla mezar sanılıp türbe yaptırılmıştır. Çoğunluğu define arayıcıları tarafından kazılmışlardır.

Iğdır'ın Sürmeli köyündeki Yar'da Hz. Ali'nin ayak izi olduğuna inanılan bir kaya vardır. Halk burayı kutsal bir mekân olarak bilir. Ayrıca Iğdır'daki Karakale'nin de Hz. Ali'nin cenk ettiği Kan Kalesi olduğuna inanılır. Düldül ve Zülfika'a ait olduğuna inanılan izlerin olduğu anlatılır. Birçok yerde olduğu gibi burada da Hz. Ali ve İmamlar üzerine yemin edilir.[26]

Mezar-ı Şerif'te bir dağın tepesinde "Sümme Düldül" diye bilinen bir yer vardır. Orada bir kayanın üzerinde Hz. Ali'nin atı Düldül'ün ayak izinin bulunduğu dair kuvvetli bir inanış vardır. Anılan bölge bu bakımdan kutsal bir yer olarak tanınmakta ve saygı gösterilmektedir. Kabil'in batısında Karte Sahi bölgesinde de Sengi Zülfikar diye bilinen büyük bir kaya vardır. Bu kaya tam ortasından ikiye bölünmüştür. Yöre halkının inanışına göre kayanın açıldığı kısımdan geçerken kişi günahkâr ise kaya onu tutar sıkıştırır. O kişi Allah tarafından af edilince kaya onu serbest bırakır. Yine çocuğu olmayan bayanlar o taşın ortasından geçirilir ve böylece çocuğun olacağına inanılır.[27]

Delikli taştan geçebilenin günahsız olduğu inancı oldukça yaygındır. Bu tür taşları Kars'ta Van'da, Erzurum'da yakın zamana kadar görmek mümkündü. Adeta delikten geçebilenin alem değiştirdiğine inanılır.. Böylece şifa bulunacağı, çocuk sahibi olunacağı inancı yaygındı. Bazı yedi Uyurlara ait olduğuna inanılan mağaralarda, Hacı Bektaş'ta bu taşların varlığı bilinir.

İran'da, Caferi İnançlı Müslüman Türk halkın inanışına göre, Hz. Muhammed ve Hz. Ali akik taşlı yüzük kullanmışlardır. Akik ferahlık verir. Hz. Ali ayrıca hadid-i sini (Doğal Demir) kullanmıştır. Demir'in güç verici olduğuna inanılmaktadır. Zümrüt'ün de haşerelere karşı koruduğuna inanılır.[28]

Güney Azerbaycan'da, Caferi İnançlı Müslüman Türkler çocuk dünyaya gelince onların ağzını zemzem suyuyla açar, dudaklarına ve anlına Kerbela türbeti (toprağı) sürerler. Böylece, ağzının Zemzem gibi tatlı dilli, anlının Kerbala toprağı gibi pak Hz.Hüseyin gibi akıllı olacağına inanılır. Çocuğu yaşamayan aileler, İmam Rıza'yı, İmam Hüseyin'i, İmam Abbas'ı ziyaret edip dua ederler. İmam Rıza ve İmam Musa-ı Kazım, Bab-ul Havayic (Dilekler Kapısı) Hz. Ali'nin İmam olmayan oğlu Celal Abbas (Ebulfez) de, çeşitli dilekler için ziyaret edilir. Hz. Hüseyin Bab-

⁶ Kaynak Kişi; Mustafa Aksoy, sosyolog, akademisyen

⁷ Yaşar Kalafat, **Aşiretlerde Mitolojik Bulgular**, Ankara 2012, Berikan, s. 7-23

ül Şifa (Şifa Kapısı) Hz. Ali, Bab-ül Keramet(Keramet Kapısıdır) Hz. Fatma, Kevser'dir. Hz. Muhammed Bab-ül Şife ve Babl-ül Rahmettir. (Şifa ve Rahmet Kapısıdır.) Diğer imamların da şifa ve rahmet kapısı olduklarına inanılır.[29]

Kars'ta ve İran'da aynı inanç çevresinde 40 cm bir yaş ağaç boyuna yarılar, bunların üzerine Kerbeladan getirilmiş Hz. İmam Hüseyin türbeti (toprağı) ile "Lailahe illallah Muhammed en Resul Allah" yazılır. Bunlar mevtanın sağ ve sol koltuğunun altına konulur. Kefenin artan parçası ile bunlar sağ ve sola bağlanırlar. Bunun yapılmasındaki amaç, mahşer günü bütün ağızlar mühürlenince, ellerini yukarıya kaldıran mevta "işte ben buyum" demiş olacaktır. İnanca göre, ahret günü Kerbela toprağı kaybolmayıp zalimlerin zulmüne şahadet edecektir.[30]

İlhıcı'da Ehl-i Hak inançlı Kara Koyunlu Müslüman Türkler Pir Abad Bağı ile Teke / tekke Bağından dervişler, periyodik merasimlerinde Hz. Ali için seçilmiş mersiyeler okurlar. Burada ve birçok Alevi inançlı ailelerin evinde özellikle türbelerde Hz. Ali'nin posterleri vardır. Ehl-i Hak inançlı Türkler, Hz. Ali'nin Hz. Peygambere meyyi guslu yaptırırken, Hz. Muhammed'in göbeğinde birikmiş suyu içmek isteyince, bıyıkları bu suya değmiştir. Buradan hareketle, bu Türklerde bıyık kılları kutsal kabul edilmiştir. Ayrıca namaz kılmak ve oruç tutmak Ramazan'ın 19.ve 21. günlerinde olur. Hz. Ali camide şehit edildiği için, cami haram kabul edilmiştir. Hz. Ali'nin konuşmalarından oluşan, Nehçal Belage'nin bu toplum içerisinde kutsal bir mahiyeti vardır.[31]

Gülmüşk Hatun (imam zade) Hz.Ali'nin torunu olarak bilinen bir ziyarettir. Buraya da yağmur duasına gidilir. Burada Eli taş diye bilinen taşın Hz.Ali kılıcı tarafından kesildiğine inanılır. Ayrıca Hz. Ali'nin parmağının ve atı Düldül'ün nalının da burada iz bıraktığına inanılır. Buradaki diğer kutsal taşlardan birisi de Baba Pir Eli'dir.

İlhıcı Sufi şehrinin Kuzey bölgesinde Şah Çırah vardır. Bu tepenin eteğinde ise Şah Çırah Türbesi bulunmaktadır. Güney tepesindeki Nişengâh'ın ismi ise, Nebi Musevi'dir. Buranın yakın çevresinde Gülmüşki Hatun (Miski Nene) ziyareti vardır. Halkın inancına göre bu nene, Hz. Ali'nin kızıdır. Buraya, kurak mevsimlerde yürünerek çıkılır. Burada Şebek / Benzer Meydanı'nda yağmur duası yapılır. Bu meydanda Hz. İmam Hüseyin'in şehit edilişi Aşure Günü canlandırılır. Meydanın merkezinde, üç metre uzunluğundaki bayrak, İmam Hüseyin Elemi olarak bilinir. Elemin etrafında bir Ocak vardır.[32]

Koçkiri İsyanını tasvip etmeyip M. Kemal Atatürk'ün saflarında yer alan aşiret reislerine seslenirken Alişan Efendi;

"Yemin edenler Elmaya

Zülfikar -i Murtaza'ya

Geriden teller çektiler

Biz uymayız eşkıyaya" demek suretiyle Alevi- Bektaşî Müslüman Türk halk inancında Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar ile Elma'nın eş tutulduğunu görülmektedir.[33] Elma, Kızıl Elma Türk kültür tarihinde, mistik kimliğinde Türk cihan ha-

kimiyeti mefkuresinin remzi ve kutun sembollerindedir. Zülfikar içerikli yeminler, dualar beddualar Türk kültürlü halkların sözlü kültürlerinde geniş yer tutarlar.

SONUÇ

Bir kısmına hurafe karışmış olsa da, Ehli Beyt Sevgisi Türk Dünyasında halk inançlarında farklı inanç çevrelerinde bütün canlılığı ile yaşamakta ve oluşan bu kült, Türk –İslam kesimler arasında inanç köprüsü rolü oynamaktadır.

Ehli Beyt içerikli anlatıların çoğunda Hz. Ali (r.a) doğal olarak merkezdedir. Hz. Ali içerikli halk anlatılarında Düldül ve Zülfikar Hz. Ali'nin atı ve kılıcı oldukları için mistik itibar edinebilmişlerdir. Hz. Ali'nin hayatının destanî boyutu çeşitli edebi türlerde özel külliyyat oluşturacak kadar zengindir. Yazılı edebiyata mal olmuş bir zenginliğin içerisinde Düldül'de yerini alabilmiştir.

Türk Edebiyatında Hz. Ali incelenirken destan geleneğinde, hikâye geleneğinde ve meddahlık geleneğinde Hz. Ali Cenknameler ele alınmış, hikâyecilik geleneğine “Eski Ananelerinden geçen, İslamî ananelerden geçen ve İran ananesinden geçen mevzular” irdelenmiştir.⁸

Bizim alandan yaptığımız sözlü kültür tespitlerinde kaynak kişi Düldül için “Mübarek tepeden tepeye atladı” veya “Mübarek bir sıçrayışıyla karşı tepeye geçti” ifadeler rastladık. Ancak bu tür ifadeler Düldül'ün kut bulmuşluğunu anlatmış olmak için yeter mi? Halk dilinde kurbanlık koç da mübarektir. Hatta koşumda zorlanan ve cefa edilen bütün hayvanlar “Dilsiz ağızsız mübareklerdir. Bu itibarla Türk destan geleneğindeki kahramanın atı ile İslami dönemdeki kahramanın biniti arasındaki anlam devamlılığına rağmen tamamen aynı kefeye koymak kolay değildir. Düldül Hz. Muhammed'i Miraç'a çıkaran Refref veya Burak değildi ama mistik muhteva itibarıyla sıradan bir at da değildi.

KAYNAKLAR:

[1] Y.Kalafat, Kuzey Azerbaycan Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'da Eski Türk Dini İzleri, Dini Folklorik Tabakalaşma , Ankara 1998 sh. 231

[2] Y.Kalafat Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1999 S. 102

[3] Y.Kalafat, Kuzey Azerbaycan – Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'da Eski Türk Dini İzleri – Dini Folklorik Tabakalaşma, Ankara 1998 sh. 64-65

[4] Y.Kalafat, a.g.e. sh. 67

[5] Y.Kalafat, Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk inançları I.Ankara 2002, sh. 35

⁸ İsmet Çetin, **Türk Edebiyatında Hz. Alî Cenknameleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1997, s. XXVII_XXXV

- [6] Y.Kalafat Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1999, sh. 106
- [7] Y.Kalafat, "Vatan İran Turan Hattı ve Caferi Türklerinde Halk İnançları" Türk Dünyası Araştırmaları, S. 108 Haziran 1997 sh. 1-68
- [8] Y.Kalafat, Uluğ Türkistan'dan Balkanlara Türk Halk İnançları II...
- [9] Y.Kalafat, Kuzey Azerbaycan (...)sh. 237
- [10] Y.Kalafat, Güney Kafkasya, Ankara, 2000 sh. 20
- [11] Y.Kalafat Güney Azerbaycan sh. 36
- [12] Y.Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri sh. 212
- [13] Y.Kalafat, Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I (...) sh. 103
- [14] İ.Çetin "Nevruz ve Nevruz Kutlamasına Bir Örnek" Nevruz ve Renkler, Ankara 1996, S. 325 -330
- [15] Y.Kalafat, Güney Azerbaycan, sh. 99
- [16] Anadolu Folklorunda Fadime Ana "Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı, Ankara, 1975 S. 147
- [17] Fatma Anamız "Fadime Anamız" ve El ile ilgili İnançlar Üzerine Bir Araştırma II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler), Ankara 1976, C.IV, S. 479-497
- [18] Y.Kalafat Kuzey Azerbaycan(...) sh. 231
- [19] Y.Kalafat, Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk inançları I(...) sh. 343
- [20] Y.Kalafat "Vatan- İran – Turan (...)
- [21] Y.Kalafat - A. Doğan, Kuzey Irak'ta Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları, Ankara 1995, sh. 29
- [22] Y.Kalafat "**Vatan – İran – Turan (...)**
- [23] Y.Kalafat, **Vatan –İran – Turan (...)**
- [24] A.B. Alptekin, **Fırat Havzası Efsaneleri**, Elazığ, 1990 S. 49
- [25] K.Özen "Divriği Yöresinde Ziyaretler Yoluyla Çocuk Sahibi Olma İnancı ve Diğer Uygulamalar" **Türk Folkloru**, 1981 S. 18 sh. 22-27
- [26] Y.Kalafat, "**Vatan – İran – Turan (...)**"
- [27] Y.Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I. (...)** sh. 46
- [28] Y.Kalafat, **Vatan - İran –Turan Hattı(...)**
- [29] Dr. Yaşar **Kalafat, Vatan –İran –Turan Hattı(...)**
- [30] Y.Kalafat **a.g.y.**

[31] Y.Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II.**
(...)

[32] Y.Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II.**
(...) Ankara 2003 Baskıda

[33] H.Çay – Y.Kalafat, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Kuvvay-i Milliye Hareketleri** , Ankara 1990, S. 38

**М. ӘУЕЗОВТИҢ «АБАЙ ЖОЛЫ»
РОМАН-ЭПОПЕЯСЫНДАҒЫ ЗАТ ЕСІМДІ ЕСІМДІ
СӨЙЛЕМДЕРДІҢ БЕРІЛУ ЕРЕКШЕЛІГІ**

**MUHTAR AVEZOV'UN "ABAY JOLY" ROMANINDA
CÜMLELERİN NOMİNAL KULLANIM ÖZELLİKLERİ**

**FEATURES OF THE USE OF NOMINAL SUGGESTIONS IN THE
NOVEL-EPIC OF M.АУЭЗОВА "АБАЙ OF ЖОЛЫ"**

Doç. Dr. Safura Bolatovna BORİBAEVA*
(Борибаева Сафура Болатқызы)

Özet

Bu makalede; Kazak Yazar Muhtar Avezov'un "Abay Joly" adlı destansı romanında, cümlelerin nominal kullanım özellikleri anlatılmaktadır. Romanda geçen özel adlar, yer adları (toponomik) ve onomastik sözcükler de söz konusu edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalıp cümleler, ad, fiil, ismin ve fiillerin halleri, ekleri, bitiş, sözdizimi

Summary

In this article the features of the usage of nominal suggestions are examined in the novel-epic of M.Ауэзова "Абай of жолы". Predicates that expressed by the proper names by nouns. Mainly, there are onomastic and toponymy names.

Key Words: Nominal suggestions, noun, predicate, cases, completion, completion of form of belonging, personal completions, syntax, completion of plural.

* El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi Diplomatik Çeviri Bölümü Öğretim Üyesi. Almatı/KAZAKİSTAN

Қазақстан Республикасы Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қатынастар факультеті

Дипломатиялық аударма кафедрасының доценті, филология ғылымдарының кандидаты

Candidate of Philology, Associate Professor of Chair of Diplomatic Translation of Kazakh National University named after Al-Farabi

Қазақ тіліндегі есімді сөйлемдер бір жүйеге түсірілмеген, оған вербоцентристік көзқарастың ықпалы мол. Өйткені етістік шақ және модальділік қатынасты білдіреді деген көзқарас басым орын алған. Сол себепті де жалпы тіл білімінде (орыс тіл білімінде) есімді сөйлемдер толымсыз сөйлемдер деп немесе нөлдік тұлғадағы сөйлемдер деп қана танылды. Ал түркі тіл білімінде А.П. Поцелуевский, (Поцелуевский А.П. 1943:169), қазақ тіл білімінде М. Балақаев (Балақаев М. 1992: 247) бірінші рет есімді сөйлемдерді жеке бөліп, оның етістікті сөйлемдерден ерекше екенін алғаш көрсетті. Біздің жұмысымызда қазақ әдебиетінің классигі, жазушы М. Әуезовтің «Абай» эпопеясындағы есімді сөйлемдер, түрлері, олардың берілу жолдары, жұмсалымдық мәселесіне назар аударылды. Соның бірі – автордың есімді сөйлемдер түрлерін молынан қолдануы және олардың жасалу ерекшеліктерін анықтау. Жалпы басқа түркі тілдерінде М. Әуезов сияқты жазушылардың еңбектерін тілдік жағынан талдау жан-жақты қолға алынған. Ал қазақ тілінде осы сияқты еңбектердің тілдік жағы тіпті сөз болмады десе де болғандай. Сөйлем синтаксисі өте күрделі. Осы күрделілік олардың түр-түрімен байланысты. Қазіргі кезде қазақ тілінде жай сөйлем, құрмалас сөйлем, жалаң, жайылма, жақты жақсыз, хабарлы, лепті, сұраулы, бұйрықты, болымды, болымсыз, толымды, толымсыз, белгілі жақты, белгісіз жақты, атаулы деп беріліп келеді. Осылайша сөйлемдерді беру қалыптасты да, дегенмен соңғы кезде осы сөйлемнің түрлері қатарына есімді, етістікті сөйлемдер дейтін де түрлері орын ала бастады.

Есімді сөйлемдерде ой қысқа, нақты түрде жеткізілетіні белгілі. Есімді сөйлемдер стильге тек нақтылық пен қысқалық беріп қоймай, сонымен бірге мәтін көркемдігін арттырып, шығарма мәтініне эстетикалық мән, стилистикалық, экспрессивтік реңк беріп, коммуникативтік-прагматикалық қызметте жұмсалады. Сондықтан қазақ тіл біліміндегі ертеден келе жатқан есімді сөйлемдердің ерекшелігін М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясынан іздеу, етістікті сөйлемдерден өзгешелігі мен коммуникативтік мақсатын анықтау арнайы зерттеуді қажет етеді. М. Әуезов романдарының көркемдік күшінің ең негізгі ерекшеліктерінің бірі оның тіл шеберлігінде. Жазушы тілінің шеберлігі, оралымдығы оның авторлық баяндауларынан да, табиғат көріністерінен де, кейіпкерлердің сөздік, бейне сипаттарынан да әрдайым айқын көрініп отырады. Қазақтың ғасырлар бойы жасалып, молығып келген тіл байлығын жазушы толық меңгерген және сонысын өзінің романдарында мейлінше мол әрі шебер пайдаланған. Тарихи тақырыпқа арналған шығарма болғанымен М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясы қазақтың қазіргі әдеби тілімен жазылған және сонымен қатар оны белгілі дәрежеде байыта, молықтыра түскен, жаңа биікке көтерген. Бұл ретте М. Әуезов романдарының атқарған рөлі ерекше. Қазақтың қазіргі әдеби тілінің байлығы мен алуан түрлі қырын М. Әуезовтің Абай туралы романдары мейлінше анық көрсетті. Есімді сөйлемдерді тек «Абай жолы» эпопеясынан ғана іздеу, оның ерекшеліктерін көрсету мәселесінің де өзіндік ерекшеліктері бар.

М. Әуезовтің «Абай жолы» романы әдеби жағынан мол зерттелінгенімен, тілдік жағынан әсіресе синтаксистік жағынан аз зерттелінді. Жалпы «Абай жолы» романындағы есімді сөйлемдер басқа көркем әдебиеттер мен салыстыру барысында өте мол. Оның өзі тарихи роман болуында демекпіз. Өйткені осы күнгі романдардың көбінде етістікті сөйлемдер басым болса, «Абай жолы» романында керісінше. Өйткені мұның фактісі ғасыр салтына сай ерте заманғы оқиғаға мол. Мұның өзі тіліміздегі сөз таптарының қалыптасуына да әкеліп соғады. Бұл жөнінде тілшілер арасында қимыл не заттың пайда болуы туралы көзқарастармен байланысты ойлануға тура келеді.

Зат есімді есімді сөйлемдердің ерекшелігі туралы профессор М. Балақаев: «Зат есімдер түрлі тұлғада, тіпті кейбір септік жалғауларында тұрып та, баяндауыш қызметінде жұмсала береді. Ондай зат есімдерден болған баяндауыштар бастауыштың, негізінде, заттық сапасын – кім, не екенін – білдіреді: Түнергенде – *түнмін*, күлгенде – *күнмін*. Сөзім – *шекер*, тілім – *бал*, лебізімнен алған нәр (Ғ. Мұстафин). Ән шырқаған – *жылқышықыз* (М. Иманжанов). Автор: «Бұл мысалдардан мынаны байқауға болады: *түнмін*, *күнмін* – жіктік жалғаулары арқылы зат есімдерден болған баяндауыштар. Ал жіктік жалғаусыз III жақта баяндауыш болған зат есімдер *шекер*, *бал*, *жылқышы қыз*) сөйлемде тұрған орнына қарай, ерекше әуенмен айтылу арқылы сол қызметте жұмсалған. Олардың көбінің мағыналары бастауыштармен теңдес келеді. Сондықтан бұл екі мүшені көп жерде еркін орын ауыстырып айта беруге болады.

Бұлардың мағыналары да бірдей емес: зат есімдерді бастауыш етіп айтудан гөрі баяндауыш етіп саралап айтудың мағыналық әсері ерекше болады. Сондықтан ондай есімді сөйлемдер әдебиеттерде ойды ықшамды түрде дәл айтудың ерекше стильдік тәсілі ретінде жұмсалады. Сонымен қатар көркем әдебиетте жоғарғыдай есім баяндауыштар метафоралық теңеу қызметін атқарады» (Поцелуевский А.П. 1943:133-134).

Орыс тіл білімінде В.В. Бабайцева: «Внимание к именному типу предложения, к именному сказуемому, к именной части сказуемого – не случайно. Предикативность как основное свойство предложения связывалось обычно с глагольными формами, а в русском языке много именных предложений. Как показывают исследования последних лет, богаты и разнообразны схемы именных предложений, специфичны оттенки в языковой и речевой семантике и т.д.» (Бабайцева В.В. Русский язык. 1979:95) - деп, соңғы уақытта зерттеулер нәтижесі бойынша есімді сөйлемдердің көбеюін және олардың өзіндік ерекшелігі мен семантикаға қатысын да сөз етеді. Осы еңбегінде автор әсіресе зат есімді есімді, сын есімді есімді және есімді сөйлемдердің кейбір есімшелер арқылы жасалатыны туралы сөз қозғайды, бірақ сан есімді есімді, есімдікті есімді сөйлемдер жөнінде ештеңе айтпайды.

Көп ғалымдардың пікірінше алдымен зат пайда болып, адамдар көбіне осы тектес заттардың әрі сөйлемді тиянақтауы арқылы есімді сөйлемдердің

пайда болғандығын негізге алады. Біз де осы пікірді қолдай келіп, «Абай жолы» романындағы есімді сөйлемдер, соның ішінде зат есімді баяндауышты сөйлемдердің жасалуын сөз етуді жөн көрдік.

Әрине, басқа да көркем шығармаларда да есімді сөйлемдер баршылық. Сонда «Абай жолы» романындағы зат есімді сөйлемдердің айырмашылығы неде деген де сұрау туындайды. Негізінде ғылыми әдебиеттерде баяндауыш, оның жасалуын есімді, етістікті, құрама баяндауышты деп беретіні белгілі. Бірақ осы күнге дейін бір шығармада осы үш түрлі баяндауышты сөйлемдердің мөлшері анықталмаған мәселе. Ал «Абай жолы» романында осы түрлі баяндауышты сөйлемдердің есімді, құрама баяндауышты сөйлемдері барынша мол. Зат есімді синтаксистік қызметі жағынан бастауыш, толықтауыш болуға тиіс. Бұл олардың табиғи қасиеті десек, енді зат есімді сөйлемде анықтауыш та, пысықтауыш та, тіпті баяндауыш қызметінде жұмсалып, есімді сөйлем жасауға негіз болады. Негізінде зат есімдер баяндауыш қызметінде нөлдік, көптік, тәуелдік, жіктік, септік жалғаулар арқылы келетіні белгілі. «Абай жолы» романындағы зат есімді баяндауыштардың дені осы тұлғаларда келеді. Бірақ романдағы осы тұлғалы зат есімді сөйлемдер, біріншіден, көп, екіншіден, қазақтың нағыз байырғы сөздері арқылы жасалуы басым. Оның үстіне автордың қолданыс шеберлігіне қарай олардың дара түрімен бірге күрделі түрлері де мол.

Сол сияқты автор зат есімді сөйлемдердегі тек дербес мағынасы бар зат есімдер арқылы ғана бере қоймай, негізгі сөздерге түйдектелген көмекші сөздер арқылы да беруі мол. Бұл автордың өзіндік бір ерекшелігі.

М. Әуезовтің «Абай жолы» романындағы жай сөйлемдердің өзі өте күрделі. Сондықтан да сөйлемді талдауда сөйлемдердің жігін нақтылау барысында ғана оның есімді предикаттың субъектісін айқындау, ондай кездегі олардың байланысында мағыналық жағы басым екенін білеміз. Енді соларды жеке-жеке көрсетелік:

- Баяндауышы жалқы есімді есімді сөйлемдер. Мұнда сөйлемдердің баяндауыштары жалқы есім болып келеді. Ондай жалқы есімдер ономастикалық та, топонимикалық та атаулар болады. Эпопеяның тілін зерттеп жүрген Е. Жанпейісовтің есептеуінше, «Абай жолында» тікелей кейіпкер ретінде қатысқан төрт жүз елудей адамның аты, ...230-дан аса топоним кездеседі екен. Мұның үстіне романда кездесетін этнонимдерді (ру, тайпа, халық атауларын) қосу керек болады. Сонда роман сөздігінен орын алған антропоним, этноним, топонимдердің жалпы саны 1019 сөз болып шығады (Бектаев Қ.Б., Жұбанов А.Қ., Мырзабеков С., Белботаев А.Б. 1979: 11-12).

- Жалқы есімдердің өзі баяндауыштық қызметте әр түрлі тұлғада келеді.

1. *Атау тұлғалы ономастикалық атаулар арқылы жасалған сөйлемдер:* Араларындағы үлкендері *Абай мен Тәкежан*. Ол жатқан *Пушкин мен Лермонтов*. Оның бірі - *жеңге*, бірі - *Тогжан*.

-Осы іспетті топонимикалық атаулар баяндауыш қызметінде жұмсалады. Бұл Бөкенші мен Борсақтың *көші*. Барлық атшабар, старшын, билер де бүгіндер *Бақанас бойында*.

2. *Жалпы есімді сөйлемдер.*

-Түбір тұлғалы зат есім сөйлемдер: Олардың бәрін еліктіріп, аса қыздырған –жалғыз бір шырқаған асқақ үн ол - *ән*. Ұлжан тартымды болумен қатар, сыншы да *ана*. Түбі, бәрінің де бағатын таразысы – *ел*. Ол мінезі *жеңіл*, білімге шолақ *адам*. Осы малды бағарлық бұтарттары бір ғана *қоңыр ат*. Ол да еңгезердей мықты *жігіт*.

3. *Жіктік жалғаулы зат есімді сөйлемдер: Тоғжанбысың сен? Жасаған-ау, Абаймысың? – Уәй, Манаспысың? – Жатақ деген бір тайпа елміз. «Біз – бай ауылымыз, сен – күнге лайық кедейсің, – Мен Ибрагим Құнанбаевпын. Халықтан шыққан жұпыны кісімін, – деді. Сүгір – бай, мен кедеймін.*

4. *Көптік жалғаулы зат есімді сөйлемдер: Ол – ақындар. Бұлар – қазір төрдің дәл ортасында, жағалай көрпе үстінде, үлкен ақ жастықтарды шынтақтаған сал серілер. Абай жақсы ұғынатын шағатай, түркі кітаптарымен қатар, тілін Абай қиналып түсінетін араб, парсы және олардан көрі де әлі ауырырақ тиетін орыс тіліндегі кітаптар. Осы отырған бес-алты адам дәл қазіргі күйінде пәлен үй. Тобықтының талай түйін, шытырман жайларын осы араға жиып әкеп отырған адамдар.*

5. *Көптік және тәуелдік жалғаулы зат есімді сөйлемдер: Құнанбайдың жан күйер жақындары. Ол Найманнан келетін Бөжейдің нағашылары. Тегіс өзіне мәлім ағайын, туысқандары. Ол Бөкенші руынан Сүйіндік, Сүгірдің көштері.*

6. *Тәуелдік жалғаулы зат есімді сөйлемдер: Нұрғаным Бердікожа дейтін қожаның қызы. Бақанас, Байқошқар - бұл өңірдегі Тобықтының ең үлкен өзені.*

Зат есімдер - нікі,-дікі,-тікі қосымшасы арқылы: Шетінен кішкене шағын қоңырқай үйлердің орта тұсында тек сырты ғана бүтін жеңіл үй Базаралынікі. Бұйрық ұлықтікі. Құнанбай мен Майбасардікі...

7. *Септік жалғаулы есімді сөйлемдер: Менің талабым – талап, өрісім алдымда.*

Сөйлеуде бірнеше заттардың байланысына не бірнеше құбылыстарға негізделген ойлар өз алды тұлғалық тиянақтылықтағы жеке жай сөйлемдердің мағыналық, грамматикалық қатынаста іргелес келіп жұмсалуымен де беріледі. Мұндай жай сөйлемдердің бірқатарында баяндауыш, септік формалы зат есімнен болатыны сияқты, барыс, жатыс, шығыс, көмектес те формалы зат есімнен жасалады.

Түркі тілдерінде баяндауыштардың жасалуында көбінесе жатыс жалғаулы сөздер туралы көбірек сөз болады да, ал басқа септіктердің ондай кездегі қызметі онша елене бермейді. Ал қазіргі әдеби тіл материал

баяндауыш қызметінде барыс, шығыс кейде көмектес жалғаулы сөздердің де жұмсалатындығын көрсетеді. Әрине, баяндауыштардың жасалуындағы бұл мәселе өзіндік бір күрделі мәселе. Дегенмен барыс, жатыс, шығыс және көмектес жалғаулы сөздер сөйлем ішінде қолданылып, меңгеріле байланысқан сөз тіркестерінің бағыныңқы сыңары ретінде қолданылуға бейім болғанмен, енді ондай сөздердің өздері, біріншіден, сөйлемнің соңында қолданылып, екіншіден, сөйлемде тиянақтау дәрежесіне, яғни предикаттық қасиетке ие болғандығын көруге болады. Жатыс септігінде, ондай процесс бұрыннан бар құбылыс болса, ал басқа септіктердің де ондай қызметте жұмсалуы соңғы кездің жемісі (Сайрамбаев Т. 1991:148-149).

Жатыс септікті баяндауыш: Сол ақ жібек шымылдык, сол биік сүйек төсек, сол жасау тегіс орнында. Отырғандар әлі де дел-салда. Сол өнер орыста. Құнанбай киналған күйде. Абай соңғы күрдерде, әсіресе осы түнде, өзіне бұрын дағдалы болмаған бір халде. Үйде өзің білесің, бай да жоқ, екі бала да сапарда. Қазір төр де, сөз де Майбасар мен Жақыпта.

Тәуелдік жалғау мен жатыс септігі арқылы: Бірақ, барлық көрген – сезгенім есімде. Ертеңгі күн бастарыңа не пәле әкелсе де, бар қайратым мен білгенім, сендердің жолыңда.

Шығыс жалғаулы баяндауыш: Ол ықылас – кітап пен оқушы Абай арасында туған жақсы бір ұғынысудан. Осы, бәріңе кеп жатқан мол абырой, мынау батпан құйрық неден?

Бұл – не Бөжейдің өлердегі өсиетінен, немесе артында ие боп отырған Байдалы, Байсал, Түсіптердің мінезінен.

Баяндауыштары шығыс септік формаларындағы зат есімдерден, сұрау есімдіктерінен, тұйық, есімше етістіктердегі синтаксистік амал арқылы қалыптасып жұмсалған. III жақ бастауыштың шығу мекені (қайдан, төркіні неден? Себебі (неліктен) сияқты сана-амалдың қатынаста (күйде) екендігін білдіреді. Мұнда да баяндауыштар соншалықты тиянақты, басым интонациялы болып келеді.

Жатыс, шығыс септік формалы есім баяндауыш түрлері де сөйлемде синтаксистік және морфологиялық та тәсілдер арқылы қалыптасып, баяндауыштарымен бағыныңқы қатынаста байланысып келеді.

Негізінде сын есім, сан есім, тек анықтауыш қызметінде жұмсалуы тиіс болса, есімдік осы үш сөз табының да қызметіне ие. Осы сөз таптарының ішінде заттық ұғымды білдіріп, ойды тиянақтауда зат есімнің орны ерекше деген қорытындыға келуге болады.

Қорытынды. Жалпы зат есімді сөйлемнің соңында баяндауыш қызметі негізінде жасалған есімді сөйлемдердің түрі бұл роман бойынша жан-жақты. Есімді сөйлемдердің ішінде зат есімді баяндауыштар М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясында ең молы. Олар мынадай тұлғада келеді:

-Нөлдік тұлғада: Әсіресе өзінің ең ыстық көрген өзені - *Қарауыл*.

-Көптік тұлғада: Көшіп келе жатқан Абай аулы мен көрші *ауылдар*.

-Жіктік жалғауда:-Мен *Оралбай емеспін*. Елдің жазықсыз, қылмыссыз *адамымын*.

-Тәуелдік тұлғада: Ортасында бес үлкен ақ үйлер бар, көп үйлі ауыл – Абайдың екі шешесі Ұлжан мен Айғыздың *ауылы*.

-нікі қосымшасы арқылы: Шетінен кішкене шағын қоңырқай үйлердің орта тұсында тек сырты ғана бүтін жеңіл үй *Базаралынікі*.

-Септік тұлғада кездесетін есімді сөйлемдер роман-эпопеяда жатыс, шығыс, жалғаулары арқылы өте мол кездеседі: Үкілі тымақ, қызыл шапан *қоржында*. Алпыс үйдің екеуіне бір *аттан*. Қар басқан кең дала *қыбырсыз*, ұзақ жота үнсіз де *момын тыныштықта*.

Септік жалғауларының ішінде ең жиі кездесетіні атау, жатыс, шығыс жалғаулары арқылы жасалған есімді сөйлемдер деп айтуға болады. Роман-эпопеяда көптік, тәуелдік және септік жалғаулары арқылы жасалған есімді сөйлемдер мол, ал жіктік тұлғадағы есімді сөйлемдер санаулы ғана.

-Шылаулардың зат есімдерге түйдектелуінен есімді сөйлемдер жасалады: Ол – осы жақында болатын *ас туралы*, Бөжейдің *асы туралы*. Ұлықтар қасында өзінің екі атшабар, екі старшынымен қалған *Тәкежан ғана*.

- Көмекші есім: Көмекші есімді есімді сөйлемдер ілік жалғауының ашық, жасырын түрі арқылы жасалады: Осы – *Тереңсайдың тұсы*.

-Модаль сөздер есімді сөйлемдерде сияқты, тәрізді, керек, мүмкін т.б. сөздер мол қатысады: Оның бәріне ас пісіретін, отын-су қамдайтын *халық керек*. Осы аз күн ішінде Оязбен менің *жауаптасуым мүмкін*. Сырт ажарлары шынымен егілген, есінен танып, бауыры езілген *кісілер тәрізді*.

-«Абай жолы» роман-эпопеясында әсіресе көмекші етістік зат есімдердің нөлдік, көптік, тәуелдік, септік тұлғаларына түйдектеліп, есімді сөйлем жасайды және олар әр түрлі құрамда келеді. Көмекші етістіктер дара, екі, үш сөзді күрделі де болып келеді.

- Жай сөйлемдердің хабарлы, сұраулы, лепті, бұйрықты, жақты, жалаң, жайылма, болымды, болымсыз, толымды, толымсыз, атаулы түрлері кездескенімен, бірақ жақсыз сөйлем жасалмайды. Хабарлы, лепті, бұйрықты жай сөйлемдер жиі ұшырасады.

Пайдаланылған Әдебиеттер Тізімі

1. Балақаев М. Қазіргі қазақ тілі. Сөз тіркесі мен жай сөйлем синтаксисі. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 247 б.

2. Бабайцева В.В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация. – М.: Просвещение, 1979. – 268 с.

3. Бектаев Қ.Б., Жұбанов А.Қ., Мырзабеков С., Белботаев А.Б. М. Әуезовтің «Абай жолы» романының жиілік сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1979. – 317 б.

4. Поцелуевский А.П. Основы синтаксиса туркменского литературного языка. – Ашхабад, 1943. – 169 с.

5. Сайрамбаев Т. Сөз тіркесі мен жай сөйлем синтаксисі. – Алматы: Рауан, 1991. – 175 б.

Пайдаланылған Көркем Әдебиеттер

1. Әуезов М.О. Абай: тарихи роман. – Алматы: Қазақтың Біріккен Мем. Баспасы, 1942. – 397 б.

2. Әуезов М.О. Абай: тарихи роман. – Алматы: Қазақтың Біріккен Мем. Баспасы, 1947. – 441 б.

3. Әуезов М.О. Абай жолы: роман-эпопеясы. – Алматы: Қазақтың Мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1952. – 801 б.

4. Әуезов М.О. Абай жолы: роман-эпопеясы. – Алматы: Қазақтың Мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1956 – 830 б.

5. Әуезов М.О. Абай жолы: роман-эпопеясы. – Алматы: Қазақтың Мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1961. – 801 б.

**ÖLÜMÜNÜN 10. YILINDA DR. MEHMET ÖNDER'İN
HAYATINDAN İLGİNÇ KESİTLER**

**INTERESTING PARTS OF MEHMET ÖNDER'S LIFE ON THE
10TH ANNIVERSARY OF HIS DEATH**

**ИНТЕРЕСНЫЕ МОМЕНТЫ ЖИЗНИ МЕХМЕТА ОНДЕРА В 10 -
ОМ ГОДУ СМЕРТИ**

Nail TAN*

Özet

Dr. Mehmet Önder, Türkiye'nin ilk Kültür Bakanlığı Müsteşarıdır. Önder; halkbilimci, müzeci, sanat tarihçisi olarak da tanınmakla bilinmektedir.

Yazıda, Mehmet Önder'in hayatının ilginç tarafları anlatılmaktadır. Mehmet Önder 1926'da Konya Çumra'nın Karkın bucağında doğdu, 2004 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Ölümünün 10. yılı vesilesiyle hazırlanan bu yazı, onun yakın çalışma arkadaşı, olan Halk Bilimci Nail Tan tarafından hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Önder, Kültür Bakanlığı, Müsteşar, halkbilimci, sanat tarihçisi, müzeci.

Abstract

Dr. Mehmet Önder is the first undersecretary of Ministry of Culture. Önder is known as a folklorist, curator and an art historian.

In the paper, interesting parts of Mehmet Önder's life is told. Mehmet Önder was born in Karkın district of Konya Çumra in 1926, he died in Ankara in 2004. This article was prepared by his close colleague Nail Tan on the occasion of the 10th anniversary of his death.

Key Words: Mehmet Önder, Ministry of Culture, undersecretary, folklorist, art historian, curator.

*Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürü Araştırma ve Geliştirme E. Genel Müdürü. Ankara/TÜRKİYE

Türkiye'nin ilk Kültür Bakanlığı Müsteşarı, halk bilimci, müzeci, sanat tarihçisi Dr. Mehmet Önder'in hayat hikâyesi; tıpkı benim gibi, yetenekli, zeki, çalışkan bir kırsal kesim çocuğunun Cumhuriyet'in erdemlerinden, eğitim imkânlarından yararlanarak hangi mevkilere kadar yükseldiğini gösteren, başarılarla donatılmış bir bürokrat, bir yazar, bir bilim adamının örnek yaşantısıdır.

Rahmetli Mehmet Önder Bey, 1 Mart 1926 tarihinde Konya Çumra'nın Karkın bucağında doğdu. Soy, Alanya Türkmenlerinden, Oğuzların Karkın Boyundan Hüseyin Ağa'ya dayanır. Dedesi Hüseyin Ağa, Karkın Türkmenlerinin yaylak olarak kullandığı Çumra'nın Karkın Yaylası'na yerleşti. Burada Mevlâna soyundan Hidayet Çelebi'nin kızı Güzel Hanım'la evlendi. Bu evlilikten üç oğlu dünyaya geldi. Ortanca oğlu Mevlüt Efendi (ö. 1967), Mehmet Önder'in babasıdır. Dede Hüseyin Ağa İstiklal Harbi'ne de katıldı. Yaralandı “gazi” unvanını aldı. Bu yüzden Karkın'da “Gazi Hüseyin” diye bilinir. Kendisine TBMM'ce verilen istiklal madalyası, torun Mehmet Önder tarafından I. TBMM ve Kurtuluş Savaşı Müzesine armağan edilmiştir.

Ortanca oğul Mevlüt Efendi'nin Huriye Hanım'la evliliğinden oğlu Osman ve kızı Kevser'den sonra Mehmet dünyaya geldi (1 Mart 1926). Mevlüt Efendi, geçimini çiftçilikle sağlamaktaydı.

Küçük Mehmet, ilköğrenim çağına gelince Karkın'daki üç sınıflı, öğretmenli ilkokulda okudu. 1930'lu yılların başında, kırsal kesimde beş sınıflı ilkokul ve öğretmen okulu mezunu öğretmen bulmak imkânsızdı. Öğretmeni Ahmet Önay, küçük Mehmet'in zekâsını, çalışkanlığını hemen anlamıştı. Mehmet, sınıfının daima birincisiydi. İkinci sınıflı okuduğu yıl, 1934'te Soyadı Kanunu çıkınca, öğretmen Ahmet Bey, Mehmet'i yanına çağırır ve der ki:

- Babana söyle. Önder veya Örnek soyadını alsın. Çünkü, sen ilerde mutlaka milletimize önder veya örnek bir insan olacaksın!

Öğretmenin bu görüşünü dikkate alan Mevlüt Efendi, Nüfus Müdürlüğünde Önder soyadını seçti.

Karkın'daki üç yıllık ilkokulu birincilikle bitiren Mehmet'i babası öğrenimine devam etmesi için Konya'ya gönderdi.

Mehmet, Konya'ya gelin giden ablası Kevser'in yanında Konya 19 Mayıs İlkokulunda 4 ve 5. sınıfları okuyarak birincilikle mezun oldu (1938). Konya Ortaokulunda öğrenimini sürdürdü. İlk iki sınıflı bu okulda okudu. Eniştesinin Kırşehir'e tayini üzerine ortaokul son sınıflı Kırşehir Ortaokulunda okudu ve bu okulu da birincilikle bitirdi (1941). Lise öğrenimini Konya Lisesinde tamamlayarak 1945 yılında birincilikle diploma aldı. Lisede çalışkanlığı ve yazma yeteneğiyle öğretmenlerinin, özellikle edebiyat öğretmenlerinin takdirini kazandı. Onların teşvikiyle 1944-1945 yıllarında Konya'da yayımlanan *Babalık*, *Ekekon* ve *Selçuk* gazeteleriyle *Folklor Postası* dergisinde ilk yazı ve halk kültürü derlemeleri basıldı.

1945 yılında Konya Lisesini bitirince önce İstanbul Ü Hukuk Fakültesine kaydını yaptırdı. Ancak, tarihe duyduğu ilgi dolayısıyla ertesi yıl Ankara'ya gelip

DTCF Tarih Bölümünde okumaya başladı (1946). DTCF öğrencisi iken; Konya’da başladığı araştırmacılığı, yazarlığı sürdürdü. *Konya Halkevi, Çığır, Folklor, Türk Folklor Araştırmaları* dergileriyle *Yeni Konya* gazetesindeki yazı ve makaleleriyle dikkatleri üzerinde topladı. DTCF öğrenciliği yıllarında *Seyahatnamelerde Konya* (1948), *Konya Matbuat Tarihi* (1949) gibi yaşından ve eğitiminden beklenmeyen kitaplara imzasını attı. Yine, birçok genç yazar gibi aynı yıllarda şiir ovasında da at koşturdu. *Köyün Bağrından* (1946), *Zafer Yolunda* (M. Balkan ile 1947), *Mevsim Sonu* (1949) adlı şiir kitapları peş peşe Konya’da yayımlandı. DTCF yıllarında, genç Mehmet bir olay daha yaşadı. İlkokul öğretmeni Zafer Albayrak’a âşık oldu. *Zafer Yolunda* adlı şiir kitabı böylece ortaya çıktı. Üniversitenin bitmesini bekleyemediler. Mehmet Bey’le Zafer Hanım 18 Eylül 1947 tarihinde Konya’da evlendiler. Ertesi yıl oğulları Öner dünyaya geldi. Mehmet Bey, hem üniversitede okudu hem aile babası oldu hem de yazarlığını sürdürdü. 1950 sonbaharında DTCF Sanat Tarihi Bölümünden mezun oldu. İsteği üzerine Konya Mevlâna Müzesi asistan ve müdür yardımcılığına atandı. O yıllarda, Türkiye müzelerinde üniversite mezunu müdür, müdür yardımcısı, asistan parmakla gösterilecek kadar azdı. Müze, kütüphane müdürlerinin çoğu öğretmendi. Çünkü, bu kuruluşlar MEB’e bağlıydı. Bu yüzden, hemen müdür yardımcısı atanmıştı. Bir yıl kadar görev yaptıktan sonra yedek subay olarak vatan görevine çağrıldı. İzmir Gaziemir’deki eğitim döneminin ardından kurada Konya’yı çekti. Konya’da eşinin ve oğlunun yanında vatan hizmetini tamamladı (1952). Konya Müzeleri Müdür Yardımcısı olarak mesleğine döndü.

Mehmet Önder, mesleğinin, memuriyetinin dördüncü yılında Konya Müzeleri Müdürlüğüne atandı (1954). Bu görevi sırasında Mevlâna Müzesini dünya çapında tanınan bir müze durumuna getirdi. Müzenin çeşitli dillerde tanıtım broşür ve kitaplarını hazırladı. Şair Feyzi Halıcı ile Konya Turizm Derneğini kurarak her yıl aralık ayında Mevlâna’yı Anma Törenleri’nin düzenlenmesinde önemli görevler üstlendi. Konya Müzeler Müdürlüğüne bağlı diğer müzelerin gelişim ve tanıtımında da önemli adımlar attı. Müzeciliğini, yetiştirdiği ve Konya Müzeleri Müdürlüğünü emanet ettiği Dr. Erdoğan Erol anlatacağından daha fazla ayrıntıya girmeyeceğiz.

Konya Müzeleri Müdürü iken (1954-1964) bağlı olduğu Millî Eğitim Bakanlığınca meslekî incelemelerde bulunmak, bilgi ve tecrübesini artırmak amacıyla 1957’de üç ay Münih’e, 1959’da bir yıl Tahran’a, 1961’de de bir ay Paris’e gönderildi. Tahran’da Farsçasını Mevlâna’dan çeviriler yapacak derecede ilerletti. Almanya müzelerindeki Türk eserlerini inceledi. Fransa Millî Kütüphanesindeki yazmalar üzerinde çalıştı.

Konya Müzeleri Müdürlüğündeki başarılı çalışmaları, kitapları, dergi ve gazetelerdeki yazılarıyla Millî Eğitim Bakanlarının takdirini kazanmıştı. Ayrıca, Mevlâna Müzesini gezen, Şeb-i Arus Törenleri’ne katılan başta Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Bakanlar olmak üzere birçok siyasetçi Mehmet Önder’in başarılarının farkındaydı. Bu sayede, 1964 yılında ara kademelerde görev yapmadan 38 yaşında MEB Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne getirildi. Ailesinde politikacı, general yoktu. Bir çiftçi çocuğu olarak başkentte bu göreve getirilmesi

1964 yılı için mucize gibi bir olaydı. Bu görevi, üç yıl sürdürdü. Yeni müzeler kurulması, eski müzelerin restorasyonu, teşhirinin yenilenmesi konularında önemli çalışmalar yaptı. Yurt dışında örneklerini gördüğü, Ankara’da bir millî müze kurulması en büyük projesiydi. Roma Hamamı kalıntılarının yanındaki MEB arsası üzerinde kurulması planlanan millî müzeye arkeologlar tarafından şiddetle karşı çıkıldı. Sonuç ne oldu? Sıfır. Yıl 2014, hâlâ Türkiye’nin bir millî müzesi, tarih ve kültür müzesi yok. 2007-2008 yıllarında Ankara’da Hipodrom Alanı’nda Türk Tarihi ve Kültürü Müzesi Kurulması Projesi, taslak aşamasında KTB Atilla Koç’un yerine Ertuğrul Günay’ın atanmasıyla donduruldu.

1965 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Merkez Teşkilatı Kanunu’nda değişiklik yapılarak Kültür Müsteşarlığı kuruldu. Müsteşarlığa Adnan Ötüken atandı. Kültürle ilgili birimler bu müsteşarlığa bağlandı. Mehmet Önder, Ötüken’in en güvendiği yöneticilerdendi. Birlikte 16 Mayıs 1966 tarihinde Millî Folklor Enstitüsünün kurulmasını sağladılar. İlk yıllarda Enstitünün giderleri Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü bütçesinden karşılandı. Önder’in tavsiyesiyle Konya Lisesi Edebiyat Öğretmeni Cahit Öztelli müdürlüğe atandı. Mehmet Önder Bey, 1967-1969 yılları arasında MEB Kültür Müsteşar Yardımcılığı görevinde bulundu. Adnan Ötüken’in emekliye ayrılması üzerine Kültür Müsteşarlığı görevine Mehmet Önder Bey getirildi. Bu atamayı yapan Millî Eğitim Bakanı Prof. Dr. Orhan Öğuz’dü.

Ben 31 Aralık 1970 tarihinde MEB Kültür Müsteşarlığı Millî Folklor Enstitüsü Müdür Yardımcılığı görevine başladığımda Mehmet Önder Bey Kültür Müsteşarıydı. Kültür Müsteşarlığı, Kızılay’da Millî Savunma Bakanlığının karşısındaki, günümüzde Yargıtay Ek Binası olarak kullanılan Holszmeister tasarımı yapının ikinci katındaydı. Müdürüm Avni Özbenli’nin odası Müsteşar Sekreterinin bitişiğinde benimki ise Müsteşarlık Tercümanı Nuran Emcan’ın yanındaydı. Müsteşar Bey, Mardin Kız İlköğretmen Okulu Edebiyat Öğretmenliğinden bu göreve atanmamı uygun bulmamış, kararnameyi iki ay imzalamamıştı. Müdür Avni Bey’in; “Bu genç benim Eğitim Enstitüsünden öğrencim. Bütün okullarını birincilikle bitirdi. Yazma yeteneği de var. Folklor derlemeleri var. Bir kere tanıyıp üç beş ay deneyin. Beğenmezseniz, kendi elimle öğretmenliğe dönmesini sağlayacağım. Göreceksiniz, bir daha bu genci yanınızdan ayırmayacaksınız!” sözü üzerine kararnameyi imzalayıp bakana göndermişti. Tabii, Avni Özbenli haklı çıktı. Mehmet Önder Bey çalışmalarımı gördükten sonra bana güvendi, en büyük destekçim oldu. Devlet Personel Kanunu yürürlüğe girince 1972 yılında maaşlarımızda büyük düşüş oldu. Bakanlıktaki öğretmen kökenli yöneticilerin yan ödemeleri kaldırılmıştı. Okullardaki öğretmenler ek ders ücreti aldıklarından ellerine daha fazla para geçiyordu. O tarihte, eşim oğlumu büyütüyordu, Ankara’da tek maaşla geçinmeye çalışıyorduk. Öğretmenliğe dönmek dileğiyle Mehmet Önder Bey’in huzuruna çıktığımda dedi ki: “Seni hiçbir yere bırakmam. Hayatın bana çok benziyor. Bu bakanlıkta kalıp Genel Müdürlüğe yükseleceksin. Maaşın öğretmenlerden daha çok olacak. Biraz sabret!”. Tavsiyesini tuttum. Nitekim 1973 yılında, 32 yaşında beni Millî Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığına getirdi. Birlikte; Uluslararası Türk Folklor Semineri’ni (8-14 Ekim 1973) düzenledik. I. Uluslararası Türk Folklor Kongre-

si'nin (23-30 Haziran 1975) hazırlık çalışmalarını başlattık. Yayın çalışmalarını hızlandırdık. İlk alan araştırmaları, derlemeler gerçekleştirildi.

1971 yılında MEB Kültür Müsteşarlığında önemli bir değişiklik yaşandı. 14 Temmuz 1971 tarihinde I. Erim Hükümeti kuruldu. MEB Kültür Müsteşarlığına bağlı birimler Kültür Bakanlığı hâline getirilip Bakanlığa ABD'den Prof. Talât Sait Halman getirildi. Mehmet Önder Bey de ilk Kültür Bakanlığı Müsteşarı olarak atandı. Prof. Talât Sait Halman'ın Bakanlık anlayışı Türkiye'ye çok tersti. Amerika'da astlarına, üstlerine güvenmeyi, her devlet görevlisinin dürüst, çalışkan olduğunu öğrenmişti. İtrî Konseri'ne CSO üyelerinin niçin karşı çıktığına hayret üstüne hayret etti. 13 Aralık 1971 tarihinde, yani yaklaşık beş ay sonra yeni bir hükümet değişikliğine gidildi. Kültür Bakanlığı lağvedilerek bağlı birimler geldiği kaynağa yani MEB'e bağlandı. O Tarihte Millî Eğitim Bakanı Şinasi Orel'di. Ben MFE Müdür Vekili idim. 7 Aralık 1971'de Bakan Halman'ın onayı ve açış konuşmasıyla Folklor Danışma Kurulunu toplayıp çok önemli kararlar almıştık. Bu ara dönem uzun sürmedi. 7 Haziran 1982'de MEB Kültür Müsteşarlığı Başbakanlık Kültür Müsteşarlığına dönüştürüldü. Mehmet Önder Bey, 13 Kasım 1974 tarihinde Sadi Irmak Hükümetinde Kültür Bakanlığı tekrar kurulup Nermin Neftçi Hanımefendi Bakan oluncaya kadar Başbakanlık Kültür Müsteşarı olarak görev yaptı. Devlet Bakanları İsmail Hakkı Tekinel ve İsmail Arar'la çalıştı. Nermin Hanım'ın müsteşarı Prof. Dr. Bozkurt Güvenç oldu. Mehmet Önder Bey, önce Başbakanlık Müşavirliğine sonra Bonn Büyükelçiliği Kültür Müşavirliğine atandı (1977). Batı Almanya'da Türkevlerinin açılmasını sağladı. Müze ve kütüphanelerdeki Türkiye'den kaçırılmış, satın alınmış eserler hakkında incelemeler yapıp yayımladı. Yurda dönüşünde (1982), kısa bir süre Başbakanlık Genel Sekreterliği görevinde bulundu. Ardından Kültür ve Turizm Bakanlığı Başmüşavirliğine atandı. Bakanlıkta, yeniden buluşmuştuk. Bütün müşavirler ona bağlanmıştı. Bu görevinden 1987 yılında emekliye ayrıldı.

Emeklilik döneminde bir yandan kitap ve makale yayımını, diğer yandan Türk kültürüne yönetici, danışman olarak hizmetini sürdürdü. Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Danışmanlığına atandı. 1987-2000 yılları arasında Bankanın Kültür Yayınlarında etkin rol oynadı. 1989-1999 yılları arasında banka adına *Kültür ve Sanat* adıyla bir dergi çıkararak 42 sayı yayımlanmasını sağladı. Tamamen kuşe kâğıda ve beş renkli olarak basılan bu dergi, kültürel araştırmalar açısından Türk kültür tarihine geçen çok önemli bir süreli yayındı. Türkiye İş Bankasının her yıl bir kişiye verdiği büyük ödüllerden ikisinin ayrı ayrı yıllarda Türk halk bilimi alanına tahsisini gerçekleştirdi. Bu sayede Prof. Dr. Şükrü Elçin ve Prof. Dr. Saim Sakaoglu büyük ödüle sahip oldular. Bankanın genel müdürlüğünün İstanbul'a taşınması üzerine bu görevi bırakmak zorunda kaldı.

Yine emeklilik döneminde; 1989-2001 yılları arasında AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi II. ve III. Dönem Bilim Kurulunda üye olarak görevlendirildi. Merkezin Türk Sanatı Bilim ve Uygulama Kolunda, dergi yazı kurullarında görev alıp çalışmalara katkıda bulundu.

Çok zengin özel kütüphane ve arşivini; Konya Büyükşehir Belediyesi İzzet Koyunoğlu Müzesi içindeki kendi adını taşıyan kütüphaneye bağışladı. Ayrıca Mevlâna Müzesi Kütüphanesine 3500, Selçuk Ü Kütüphanesine de 500 kitabını armağan ederek doğduğu topraklara bağlılığını bir kez daha gösterdi.

Başarılarla dolu hayatında otuza yakın ödülün sahibi oldu. Bunlar içinde; Batı Almanya Hükûmeti Liyakat Nişanı (1982), Pakistan Hükûmeti İkbâl Nişanı (1986), İhsan Hınçer Türk Folkoruna Hizmet Ödülü (1984) ile Alman Arkeoloji Enstitüsü Üyeliğine çok önem veriyordu. Selçuk Ü Senatosunca 1986 yılında verilen fahri doktor unvanı da gecikmiş bir kadirbilirlikti. Çünkü, Pakistan Lahore Üniversitesince daha önce fahri doktor unvanıyla onurlandırılmıştı.

Birçok kültür derneğinin üyesiydi. Türkiye-Pakistan Dostluk Derneğinin başkanlığını otuz yıl kadar yürütmüştü. ICOMOS/Uluslararası Anıtlar Konseyi Türkiye Millî Komitesinin kurucularındandı.

Türk Dil Kurumuna, Konya Mevlâna Müzesi Müdürü iken, Prof. Dr. Hasan Eren ve Dr. Mehmet Ali Ağakay'ın teklifi üzerine 23 Haziran 1956 tarihinde 804 numaralı üye kabul edilmişti. MEB, Başbakanlık Kültür Müsteşarı iken başlattığı 1000 Temel Eser Serisi'nde yer alan bazı kitaplar ve yaşayan Türkçe anlayışını benimsemesi üzerine bir kısım bilim adamıyla birlikte 3 Aralık 1971 tarihinde üyelikten çıkarılmıştı. Bu olaya üzülmemiş, kendisi için bir onur saymıştı.

Almanca ve Farsça biliyordu.

İlkokul öğretmeni Zafer Albayrak'la evliliğinden oğlu Öner (1948) ve kızı Celâle (1955) dünyaya geldi. Kızına, Mevlâna sevgisi dolayısıyla Celâle adını vermişti. Oğlu Öner, babasının vefatından altı yıl sonra 2010 yılında bir kalp krizi sonucu hayata veda etti.

Yayınları, müzeciliği, halk bilimciliği ve STK'lerdeki hizmetleri başka konuşmacılar tarafından ele alınacağından, bu konularda çok kısa bilgi vermekle yetindik.

Mehmet Önder Bey, 23 Ağustos 2004 tarihinde tedavi gördüğü Ankara Özel Keçiören Hastanesinde son nefesini vererek aramızdan ayrıldı. Cenazesi, vasiyeti üzerine sağlığında satın aldığı Konya Üçler Mezarlığı'ndaki çok sevdiği Mevlâna'nın türbesine 100-150 m. mesafedeki mezarda, 25 Ağustos 2004 günü Selimiye Camisi'nde kılınan öğle ve cenaze namazlarının ardından toprağa verildi. Ölümünün 10. yılında onu saygıyla anıyor, eşine, aile fertlerine uzun ömür diliyoruz. Kabri ışıkla dolsun!

YARARLANILAN KAYNAKLAR:

Yardımcı, Mehmet (1996), *50. Sanat Yılında Mehmet Önder'e Armağan*, Ankara, s. 1-6, KTB Yayını.

Tan, Nail (2004), "Dr. Mehmet Önder'in Ardından", *Türk Edebiyatı*, S 372, 10/2004, s. 60-61; *Karınca*, S 813, 9/2004, s. 14-16; *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, S 12, 2010, s. 350-351.

Tan, Nail (2003), *Cumhuriyet Dönemi Kültür Çalışmalarının Dünü Bugünü Yarını*, Ankara, s. 43-46, 50-52.

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, İstanbul 2010, 3. bsl., s. 800-801, YKY.

Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, Ankara 2007, C 8, s. 109-110, AKM Yayını.

Tan, Nail (2004), "Dr. Mehmet Önder'in Halk Bilimci Yönü", *Bay*, S 110, 2004, s. 12-13; *Merhaba* (Konya gazetesi), s. 18, 9/2004, s. 144-145, *Derlemeler Makaleler*, Ankara 2007, C 5, s. 264-268.

Kızı Celâle Ergene'nin hayatı hakkında verdiği ek bilgiler.

[13 Mart 2014 günü saat 14.30'da TDK Konferans Salonu'nda Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu-TDK iş birliğiyle düzenlenen "10. Ölüm Yılında Dr. Mehmet Önder'i Anma Toplantısı'nda yapılan konuşma.]

**АНТРОПОЦЕНТТІК ПАРАДИГМАДАҒЫ КОГНИТИВТІК
ЛИНГВИСТИКА ҒЫЛЫМЫНЫҢ ОРНЫ**

**BİLİŞSEL DİLBİLİMİN ANTROPOSENTRİK
PARADİGMASINDAKİ ROLÜ**

**THE ROLE OF COGNITIVE LINGUISTICS IN
ANTHROPOCENTRIC PARADIGMS**

Doç. Dr. Zhaina SATKENOVA* - Sayle AYAZBAEVA**
(Саткенова Жайна)-(Аязбаева Сәуле)

Түйін

Бұл мақалада антропоцентрик парадигмадағы когнитивтік лингвистиканың орны туралы баяндалады.

Тірек сөздер: Когнитивтік лингвистика, концепт, ұлттық мәдениет, тіл білімі, танымдық тіл.

Özet

Bu makalede yazarlar, bilişsel dilbiliminin antroposentrik paradigmasındaki rolünün neler olduğundan söz etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Kognitiv dilbilimi, bilişsel dilbilimi, konsept, milli kültür, dilbilimi.

Summary

This article considers the role of cognitive linguistics in anthropocentric paradigms.

Key Words: Cognitive linguistics, the concept of national culture, linguistics, cognitive linguistics.

* El Farabi Kazak Milli Üniversitesi Filoloji Edebiyat Teorisi ve Dünya Dilleri Fakültesi. Kazak Filolojisi Bölümü Öğretim Üyesi. Almatı/KAZAKİSTAN

** El Farabi Kazak Milli Üniversitesi Filoloji Edebiyat Teorisi ve Dünya Dilleri Fakültesi. Kazak Filolojisi Bölümü Master Öğrencisi. Almatı/KAZAKİSTAN

эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультеті қазақ филологиясы кафедрасы

Тіл адамдарға ғана тән, табиғаты жағынан әлеуметтік, жалпылаушы ойлау құралы. Тіл танымның рационалды баспалдағының қалыптасу тәсілі және де адамның әлеуметтік тірі жан ретінде қалыптасуын қамтамасыз ететін құрал ретінде туады және дамиды. Тілді жаңа ғасыр баспалдағында теориялық-танымдық үрдісте зерттеудің қажеттігі туып отыр.

1. Когнитивизм – адам ақыл ойын, олармен байланысты менталды процестерді зерттеу объектісі етіп алған ғылымдарға бағытталады. Қазіргі кезде ғылым салаларында «когнитивті төңкеріс» туралы сөз болуда. Американдық белгілі лингвист Н. Хомский: «Когнитивтік төңкеріс ақыл-ой мен мидың жағдайын, олардың адамның когнитивті болмысына, біліміне, ұғымына, түсінігі мен сеніміне қалай ықпал ете алатынын зерттейді» деп жазды. Адамның білімі мен түрлі ақпараттарды қабылдауына қатысты процесс когнитивтік немесе когниция деп аталады (Нұрдәулетова Б.И. 2011: 5).

В. Гумбольдт айтқандай, тіл – адам баласының болмысы мен танымының барлық саласына араласа алатын адамзат рухының ең басты әрекеті. Тіл зерттеушілері когнитивтік тіл білімі арқылы танымның шарттары мен құралы ретіндегі тілдің рөлін айқындауға мүмкіндік алады. Когнитивтік тіл білімі қазіргі антропоэзеттік талдаулар деңгейінде қалыптасқан когнитивизм негізінде пайда болып, тілдік зерттеулердің көкжиегін кеңейтеді. Когнитивизм, когниция тек адам рухына (білім, сана, ақыл, ой, түсінік, шығармашылық, ойлау, логикалық түйін, проблеманы шешу, қиялдау, арман, т.б.) қатысты жайттарға ғана емес, сонымен бірге қабылдау, еске сақтау, зейін, танып білу сияқты процестерді қамтиды. Когнитивологияда тіл тек ақпарат берумен шектелмейді, бейнелі образдар арқылы әлемнің тілдік бейнесін сипаттауда айрықша қызмет атқарады (Қошанова Ж.Т. 2009:6).

Когнитивтік ғылымның негізгі ерекшеліктеріне, зерттеу нысанына, оның бағыттары мен ұғымдарына алғаш көңіл бөлген шетелдік ғалымдар болатын. Шетелдік лингвистиканың ішінде когнитивистиканың қатарына жататын А.Вежбицкийдің семантикалық пиримиттер концепциясын (1999), М.Минскийдің фреймдер теориясын (1979), Э.Роштың прототип теориясын (1973, 1977), Р.Лангакердің кеңістік (когнитивтік) грамматикасын (1992), Ч.Филлмордың септік грамматикасын (1999) т.б. жаңа бағыттарын атап өткен жөн (Қарымбаева С.М. № 4(26), 2008:13).

Дж Миллер когнитивтік ғылымды «XX ғасырдың 50 жылдарында дүниеге келген ақпараттар теориясының симпозиумы» деп бағалаған. 1960 жылы Гарвард университетінде американдық профессор Дж Бруннер Дж Миллермен бірге когнитивтік зерттеу орталығын ашады. Аталған орталық когнитивтік лингвистика ғылымының негізін қалауға айтарлықтай үлес қосты.

XX ғасырдың аяғында тілді зерттеу адамның танымдық тұрғысынан қарала бастады. Сөйтіп, когнитивтік лингвистика антропоцентристік парадигма аясында когнитивизм базасы пайда болды.

Когниция – когнитивтік лингвистиканың негізгі ұғымы. Ол білім мен ойлаудың тіл арқылы танылуын қарастырады. Сондықтан да когнитивизм тіл білімімен тығыз байланысты (Сәткенова Ж.Б. 2006: № 4).

Когнитивтік лингвистика – XX ғасырдың 70 жылдары Европада кең таралған лингвистикалық бағыт болып саналды. Бұл лингвистикалық бағыт өзінің пайда болған отаны Америка Құрама штаттарында «когнитивті грамматика» деп аталса, Ресейде «когнитивті семантика»-когнитивті зерттеулердің алғашқы бастауы болды (Нұрдәулетова Б.И. 2011: 5). Европа лингвистикасында когнитивтік грамматика мәтін, ақпараттарының берілуі, тыңдаушы мен айтушының арақатынасы, ақпаратты қабылдауда, қорытуда, қайта жаңғыртудағы адам санасының танымдық құрылымы, қызметі деген мәселелерді негізге алып, қалыптасты (Маслова.В.А 2004: 9).

Когнитивті лингвистика ғылымының зеттелуіне мол үлес қосқан ғалымдар ретінде В.Гумбольдт, Э.Кассирер, Л.Витгенштейн, Дж. Миллер, Дж. Лакофф, Ф.де Соссюр, Бодуэн де Куртенэ, Э.Сепир, Б.Уорф т.б. ғалымдарды айтуға болады. Ал орыс тіл білімінде бұл мәселемен айналысқан Л.Вайсгербер, Ю.Степанов, В.Телия, Е.Кубрякова, Ю.Апресян, Ю.Караулов, Д.Лихачев, В.Демьянков, М.Минский, Н.Жинкин, И.Гальперин, В.Маслова т.б ғалымдарды айта аламыз.

Қазақ тіл білімінде таным теориясын зерттеу сонау А.Байтұрсынов, Қ.Жұбановтардың ғылыми еңбектерінен бастау алады. Солардың ізімен бұл мәселе жөнінде Ж.Манкеева, Б.Момынова, Б.Қасым, А.Ислам, Э.Оразалиева, С.Жапақов, Г.Зайсанбаева, Н.Аитова, Ж.Сәткенова, Ж.Жанпейісова, Ж.Исаева, С.Жиренов, Ш.Мажитаева, С.Кенжеғалиев, Ә.Шадыкенов т.б. еңбектерінен көруге болады.

Орыс тіл біліміндегі когнитивтік ғылымның дамуына айтарлықтай үлес қосқан ресейлік ғалым Ю.С.Степанов болды. Оның 1997 жылғы «Консанти словарь русской культуры» атты еңбегінде орыс мәдениетіндегі правда, закон, любовь, слова, душа, грех, наука, огонь, число, время, вода, хлеб, язык сияқты концептілер қамтылып, когнитивологиялық негізде талдау жасалады. Адам іс-әрекеттерінің негізгі ерекшеліктерін түсінуде когнитивистер тілді кілт ретінде қолданады (Сәткенова Ж.Б. 2006: № 4).

Е.С. Кубрякованың «Когнитивтік терминдердің қысқаша сөздігі» еңбегінің де когнитивті лингвистиканың зерттелуіне айтарлықтай маңызы болды.

Когнитивтік ғылымның маңызын когнитивтік лингвистика когнитивтік жүйедегі лингвистикалық бағыт болғандықтан, тілдің танымдық сипатын тереңдеп қарастыруға мүмкіндік жасайтындығын және тілдің когнитивтік

бейнесін тілдегі кез келген тілдік бірліктердің астарынан көруге болатындығын В.А.Маслова атап көрсетеді (Маслова.В.А 2004:14).

Когницияда тіл қалай көрініс табатыны туралы проф. Б. Қасым былай дейді: «Когнитивистика шеңберінде ескі мәселеле жаңа бағытқа қарай өңделіп, қарастырыла бастайды. Мәселен, реалийлердің (заттардың құбылыстарды, оқиғалардың) табиғаты санада түрліше көрініс табуына себепші болады: біреулері – көрнекі нақты образдар арқылы берілсе, келесілері – қарапайым ұғымдармен, үшіншілері – символдар кейпінде келеді» әлем жайында белгілі бір түсініктердің қалыптасуы психикалық бейнелеудің үш деңгейі өзара қарым-қатынас жасауы нәтижесінде пайда болады. Олар: сезімдік қабылдау деңгейі, түсініктердің қалыптасу деңгейі, сөйлеу-ойлау процестерінің деңгейі (Қасым Б. 2008: 5).

Когнитивтік лингвистиканың негізгі ұстанымдары мен заңдылықтары оның ұғымдық бірліктерінің өзара қарым-қатынас жасауы арқылы әрі бір-біріне әсер етуі негізінде айқындалатындықтан, тіл мен танымның сабақтасқан бірлігі, ең алдымен, адамның психофизиологиялық қабілетіне және одан туындайтын әрекетіне қатысты сұрыпталады. Танымның күрделі табиғаты әр ұғымның өзіндік ерекшелігін үлкен жүйенің бір бөлшегі ретінде зерделеуге мүмкіндік берумен қатар, олардың адам мен қоршаған ортаны жан-жақты қабылдаудағы қызметі мен орнын түсініп пайымдауға септігін тигізері сөзсіз.

Басты танымдық ұғымдардың қатарында когнитивистер логикалық таным мен когницияның ара-жігін ажырату қажеттігін ескертті, сөйтіп, екеуінің өзіндік белгілері мен байланысқа түсер мүмкіндіктерін ғылыми негізде жіктеп зерделеген дұрыс деген қорытындыға келеді. Когниция – бұл танымның өзгеше сипаты. Аталмыш ұғым адамды қоршаған шынайы болмыс туралы жан-жақты мәлімет беретін, сезім, эмоция, жады, қиял, қабылдау, ақыл-парасат сияқты әрекеттермен бірлікте дамитын құбылыс ретінде айқындалады. Ғалымдар логикалық танымға қарағанда, когниция әлемді танудың алуан түрлі амал-тәсілдерін, олардың заңды сабақтастығын басшылыққа алады деген тоқтамға келеді.

Когнитивті лингвистика бойына бірнеше бағыттағы ұстанымдарды сабақтастыра отырып, антропоцентристік зерттеулердің маңызды соқпағын саралауға мүмкіндік береді. Ол дәстүрлі құрылымдық-семантикалық тіл біліміне қарсы қойылатын ғылыми бағыт ретінде емес, лингвистикалық танымның екінші қырын, тағы бір сипатын айқындайтын сала деп танылатындықтан, оның ерекшелігі үш түрлі негізде талданып келеді: «Біріншіден, тілге берілетін анықтамаға сүйене, екіншіден, өзге ілімдер жүйесінде алар орны мен ғылыми тұжырымдардың көмегімен, үшіншіден, қарастырылатын мәселелер көкжиегімен әрі олардың шешілу өзгешелігімен».

Когнитивтік лингвистиканың негізгі ұғымдары: ойлау, білім, концептуализациялау, концептуалды жүйе, когниция, когнитивтік база,

когнитивтік модель, категоризация, вербализация, менталдылық, мәдени константтар, концепт, дүние бейнесі, концептосфера, ұлттық мәдени кеңістік, когниция, дүниенің тілдік бейнесі, тілдік сана, таным т.б.

Когнитивтік лингвистиканың негізгі құралдары: есте сақтау бірліктері-фреймдер, концептілер, гештальт, және т.б. Когнитивтік лингвистика дүние бейнесін модельдеуге, тілдік сананы модельдеуге бағытталады.

«Танымдық тіл білімінің құралдары ретінде жадының оперативтік бірліктері – фреймдер немесе стереотипті жағдайлар, сценарийлер; концепттер немесе сөз арқылы қамтылатын барлық мағыналар жиынтығы; гештальттар, яғни әлемнің нақты ұғымдар пайда болғанға дейінгі бейнелері және т.б. танылып келеді, себебі аталмыш лингвистикалық зерттеулер әлемнің суретті бейнесін жасауға, тілдік сананың қалыптасу өзгешелігін саралауға бағытталады. Когнитивтік лингвистиканың терминологиялық жүйесі жоқтан емес, тіл білімінде бұрыннан қолданылып келе жатқан және өзге ғылымдар жүйесінен алынған ұғымдардан құралатындығын» атай отырып, В.А. Маслова оқу құралында оның ұғымдық бірліктері қатарында ақыл-ой, білім, концепт, концептуалды жүйе, когниция, әлемнің тілдік көрінісі немесе бейнесі, когнитивтік база, ментальды көзқарастар, танымдық модель немесе үлгі, категоризация, вебалдану, мәдениет константтары, концепттік ая, ұлттық мәдени кеңістік және т.б. сөздер мен сөз тіркестерін қарастырады (Маслова.В.А 2004:13-14). Кез келген нәрсе біздің санамызда сол туралы соған сәйкес ұғымның арқасында ғана қабылданады. Меңгерген ұғымдар жүйесі арқылы ғана біздің ойымыздағы нәрселердің барлығы біркелкі тұтас болып реттеледі, ұйымдастырылады. Аталған ұғымдардың әрқайсысы танымдық бөлшектер ретінде санатында зерделенеді. Олар азамат рухының жоғары көрсеткіштерін құрайтын білім, сана, ақыл-ой, шығармашылық, символ, логикалық түйін, қиял, арман сынды құбылыстарды ғана емес, сонымен қатар күнделіті әрекеттер тізбегін де, атап айтсақ, қабылдау мен есте сақтауды, тану мен көңіл бөлуді қамтиды. Когнитивтік лингвистиканың негізгі ұғымы – концепт болып табылады.

1. Нұрдәулетова Б.И. Когнитивтік лингвистика. Оқулық. – Алматы: Қазақстан Республикасы Жоғарғы оқу орындарының қауымдастығы, 2011. – 312 б.

2. Қошанова Ж.Т. Қазақ тіліндегі «Байлық – кедейлік» концептісі: танымдық сипаты мен қызметі. Дис/автореф. – Алматы, 2009.

3. Қарымбаева С.М. Когнитивті лингвистиканың зерттелуі // Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы. - Филология сериясы, № 4(26), 2008.

4. Сәткенова Ж.Б. Когнитивті лингвистика ғылымының зерттелуі // әл-Фараби атындағы ҚазҰУ хабаршысы. - Филология сериясы. № 4, 2006.

5. Қасым Б. Когнитивті лингвистиканың теориялық негіздері // Қазақ тілі мен әдебиеті және инновация мәселелері. – Алматы, 2008. – 59 б.

6. Маслова.В.А. Введение когнитивную лингвистику. М.: Флинта, 2004.

**KOOPERATİFÇİLİK VE SENDİKACILIĞA GÖRE
AHI TEŞKİLATLARININ TEMELDEKİ
BAZI ÜSTÜNLÜKLERİ**

**SOME UNDERLYING SUPERIORITIES OF AKHI
ORGANIZATIONS COMPARED TO COOPERATİVES AND
UNIONISM**

**НЕКОТОРЫЕ ПРЕВОСХОДСТВА АХИЙСКОВО
ОРГАНИЗАЦИИ ПО ПРОФСОЮЗЫ И КООПЕРАТИВНЫЕ
СОЮЗЫ ВОСНОВЕ**

Hayrettin İVGİN*

Özet

Öncelikle fütüvvetçilikle başlayan ve zamanla Anadolu'da Ahiliğin ortaya çıkışı 13. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Ahilik bir esnaf ve sanatkarlar örgütlenmesidir.

Ahi teşkilatları; bugünkü kooperatifçilik, sendikacılık gibi kurumlar ile sosyal güvenlik, bankacılık, yardımlaşma sandığı gibi teşkilatlara benzemektedir.

Makale; Ahi teşkilatı ile bugünkü esnaf odaları ve teşkilatlar; sosyal faaliyetler, işçi ve işveren birlikleri, üretimde kalite ve standartlaşma ile kontrol, mesleki eğitim ve kültür, özel mülkiyet ve girişimcilik açısından karşılaştırmalar yapmaktadır. Sonuçta makalede Ahi birliklerinin, kooperatifçilik ve sendikacılığa göre üstünlükleri ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahi teşkilatları, orta sınıf, kooperatifçilik, sendikacılık, mesleki birlik, meslek odaları.

* Halk Bilimi Araştırmacısı-Yazar. Ankara/TÜRKİYE

Abstract

The emergence of Akhism in Anatolia began from 13th century. Akhism is an organization of craftsmen and artisans.

Akhi organizations are similar to the current institutions like cooperatives and unionism and organizations like social security, banking and charity funds.

The paper makes comparisons between Akhi organizations and current organizations, social activities, workers' and employers' associations, quality, standardization and control in production, vocational education and culture, private property and entrepreneurship. Eventually, in the paper superiorities of Akhi Organizations compared to cooperatives and unionism are shown.

Key Words: Akhi Organizations, middle class, cooperatives, unionism, trade associations.

Bir ülkenin millî varlığının devamında, korunmasında ve güçlenmesinde orta sınıfın, başka bir deyişle orta direğin (işçi, memur çiftçi, esnaf ve sanatkâr) yeri ve önemi çok büyüktür. Bütün demokratik ülkeler, bu orta yapıyı güçlendirmek yolunu seçmiştir. Siyasi iktidarlar daima bu yapının yanında ve destekçisi olmuşlardır. En azından öyle görünmüşlerdir. Sosyal ve siyasi tarihimiz araştırıldığında bunun böyle olduğu görülecektir.

Ahilik konusunda değerli çalışmaları bulunan Refik H. Soykut, "Orta Yol Ahilik" adlı eserinde¹ şunları söylüyor:

"Orta yapının güçlü olması bir zorunluluktur. Her toplumda ve her çağda mutlak aranacak bir özelliktir. Bunu bilmeyenler; uyanık görünen uyurlar, çalışır görünen tembeller ya da aydın tanınan cahillerdir. Bunu istemeyenler ise; küçük hesapçı çıkarıcılar, sömürgeci ya da yabana satılmış hainlerdir.

Bir toplumun tümü ile zayıflamasını; aldatılıp soyulmaya ya da boyunduruk vurulmaya elverişli hale gelmesini isteyen iç ve dış düşmanlar, çok güç ve geç olmasına rağmen en başta orta yapıyı hedef alırlar. Bu yapıyı parçalamak için pek çok usuller denemişler, çeşitli ve dehşetli nice formüller bulmuşlardır. Zamanımızda ortaya çıkan sivri uçlar, baş kaldırmalar bundandır"

Orta yapıyı güçlü tutmada Osmanlı İmparatorluğu kendi yolunu kendi bulmuştur: Ahilik.

Yıllarca hayatını devam ettirmenin, ayakta durmanın, güçlü olmanın, fetihçi olmanın temelinde Ahi birliklerinin -tek başına olmasa bile büyük bir âmildir-disiplini, ahlâkı, inancı, gücü yatmaktadır.

¹ Refik Soykut, **Orta Yol Ahilik**, Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Federasyonu Eğitim Yayınları, Güneş Matbaacılık TA.Ş. Ankara 1971.

Ahî teşkilâtlarının, bugünkü kooperatifçilik², sendikacılık³ gibi kurumlar ile sosyal güvenlik, bankacılık, sandık gibi teşkilâtlara benzerliği tartışılmakta ve karşılaştırmalar yapılmaktadır. Sonuçta bu kurum ve teşkilâtların kaynağının "Ahilik" olduğu belirtilmektedir.

Gerçekte "Ahî Birlikleri sayesinde, Türk toplumunun temel yapısının büyük bölümünü teşkil eden esnaf ve sanatkârların birbirini sevip saymaları, birbiriyle yardımlaşmaları, başka bir ifade ile Türk toplumunun ahlâkta ve sanatta ileri gitmesi ve mutlu olması için teşkilâatlanma sağlanmıştır."⁴

Sayın Refik Soykut, "Ahilik ve kooperatifçilik arasında benzerlikten ötede bir (aynı)lık vardır. Ahilik ve kooperatifçilik (bir bütün ile onun bir parçası) niteliğine haizdirler" demektedir.⁵

Sayın Nail Tan, "Gerek sendikalar, gerekse Ahî Birlikleri üyelerinin ortak, ekonomik, sosyal ve kültürel menfaatlerini korumayı amaçlayan mesleki kuruluşlardır" diyerek ahilik-sendikacılık benzerliğini vurgulamaktadır⁶.

Ancak, Ahî Birlikleri ile kooperatif ve sendikaların fonksiyonlarını ortaya koyarak benzerliklerini ve birbirine olan üstünlüklerini belirtebiliriz.

Osmanlı toplumu; a) Askerler, b) Aydınlar, c) Çiftçiler ve hayvancılar, d) Esnaf-sanatkârlar ve tacirler gibi ana dört sınıfa ayrılıyordu. Tabii ki bunların birçok alt ve yan kolları da vardı. Önceleri fütüvvetçilikle başlayan ve giderek Anadolu'da Ahiliğin ortaya çıkışı olan 13. yüzyıldan itibaren Osmanlı esnaf ve sanatkârları örgütlenmeye, güçlü bir orta yapı meydana getirmeye başladılar. Osmanlı İmparatorluğunun en parlak dönemlerinde, en parlak ve etkin durumunu idrak eden Ahilik, 1727'den itibaren "gedik (lonca)" teşkilâtlarına dönüştü. İstigâl sahasını da aşarak diğer bir orta sınıf olan çiftçiler ve hayvancılar arasına "imece" ve "yaran" kuruluşları biçiminde köylere kadar yayıldı.

Ahî teşkilatlarının ve gediklerin; mensuplarının (sanatkâr, esnaf) arasında sosyal eşitliği ve sosyal dayanışmayı sağlamak, meslekî faaliyetlerin işleyişini düzenlemek, denetlemek, geliştirmek gibi temel amaçları bulunmaktadır.

Kooperatif ve sendikalar da aşağı yukarı bu temel amaçlar için kurulmuş bulunmaktadır.

² a) Nail Tan, "Kooperatifçiliğin Kaynağı Olarak Ahilik", *Kooperatifçilik Dergisi*, Sayı:45, Temmuz—Eylül 1979, s.4

b) Rasih Demirci, "Ahilikten Kooperatifçiliğe", *Karınca Dergisi*, Sayı 543, Mart-1982, s. 10.

c) Refik Soykut, **İnsanlık Bilimi Ahilik**, Afşaroğlu Matbaası, Ankara 1980.

³ a) Nail Tan, "Ahilikle Sendikacılık Arasındaki İlişkiler", *Karınca Dergisi*, Sayı 526, Ekim 1980, s. 8.

⁴ Rasih Demirci, **Agm.**, s. 10

⁵ Refik Soykut, **Orta Yol Ahilik**, s. 150

⁶ Nail Tan, "Ahilikle Sendikacılık Arasındaki İlişkiler", *Karınca Dergisi*, Sayı 526, Ekim 1980 s. 8

Ahî birliklerinin, kooperatif ve sendikalardan temeldeki üstünlükleri bu temel amaçların uygulanmasından ve ciddi kıyaslamasından doğmaktadır.

Sosyal Faaliyetler:

Sendikaların temsilcisi buldukları işçilerin yalnızca ekonomik çıkarlarını sağlamak, mevcut haklarını korumak veya yeni haklar elde etmekten başka girişimleri bulunmaz. Meselâ işçilerin konut sorunlarını çözmek, işçi çocukların eğitim öğretim işleriyle, sağlık sorunlarıyla ilgilenmek gibi işlerle doğrudan uğraşmazlar. Belki bu hususları toplu sözleşmelerde ek para sağlayarak yapmaya çalışırlar, o kadar. Oysaki Ahî teşkilatları ve gedikler, üyesi bulunduğu esnaf ve sanatkârın hemen hemen bütün hayatında söz sahibidirler ve etkili görev alırlar. Evi olmayan esnaf ve sanatkâra ev yapılır, evlendirilir, dükkân açılır, cenazesi kaldırılır, sermaye toplanır, hastalığı iyileştirilir vb. sosyal davranışlar gösterilir.

İşçi ve İşveren Birliği:

Özellikle sendikalarda ve mesleki birliklerde işçi ve işverenler aynı teşkilât içerisinde bile bulunamazlar. İşçiler; sendika, federasyon ve konfederasyon içinde birleşir. Ama hiç bir zaman işçi ve işverenler bir teşkilât altında bulunmazlar. Bugünkü Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu içinde işçi ve çırak temsil edilmemektedir. Esnaf ve sanatkârlar çalıştırdığı işçi kalfa ve çırakla birlikte bir teşkilât içinde bulunmak istemezler.

Ahi teşkilâtlarında ve gediklerde, usta (bugünkü esnaf ve sanatkâr, bir bakıma işveren) kalfa, çırak, yamak aynı birlik ve teşkilâtın içinde yer alıyorlardı. Böyle olmakla usta, kalfa, çırak ve yamak arasında gelir dengesi kurulmuş olurdu. Hatta bir usta, öteki bir gedikteki ustadan ekonomik üstünlüğü bulunmazdı. Bu dengeye azami dikkat ve titizlik gösterilirdi⁷⁷.

Üretimde Kalite ve Standartlaşma ile Kontrol:

Bugünkü kooperatif, sendika ve meslek birlikleri üretimdeki kaliteyi ve kalite artırmayı, standartlaşmayı düşünmemekte, karşılıklı çıkar esasına uygun faaliyet göstermektedir. Hiç bir meslek birliği bu konuda kontrollü çalışma içinde bulunmamakta sanki kuruluş gayelerini yalnızca mesleki çıkar birliğini sağlama anlamında ele almaktadırlar.

Ahî birlikleri ve gediklerde; ham maddenin sağlanması, dağıtılışı, cinsi kesin ve sıkı kurallara bağlı idi. Ürünlerin ne nitelikte ve kalitede, hangi standartta, nasıl üretilceği gedikler ve Ahi Birlikleri tarafından düzenlenmekteydi. Gediklerdeki üyelerin arasındaki eşitlik hassasiyetle korunurdu. Kaliteyi bozan, mesleğinde hile yapan, haksız rekabet içinde bulunanlar şiddetle cezalandırılır, dükkânı kapatılır,

⁷ Cumhuriyetin Ellinci Yılında Esnaf ve Sanatkarlar, Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu Yayını, Güneş Mabaacılık TAŞ, Ankara, 1973, s. 88

birlikten çıkartılırdı. Yani "yolsuz" olur, bir çeşit afaroz edilirdi. Bütün yargılama ve cezai uygulama gedik içinde gerçekleştirilirdi.

Sendika ve mesleki birliklerin bu konuda yaptıkları şey çoğu zaman hoşgörüdür ve en büyük yaptırım mahkemeye sevkettir. Kısaca, Ahi Birlikleri ve gedikler, üretimde kaliteyi arttırmada, standartlaşmayı sağlamada ve otokontrolde bugünkü sendika ve mesleki birliklerden daha etkin ve kuralcı idi.

Meslekî Eğitim:

Ahî birlikleri ve gediklerde; kişiler mesleki açıdan işbaşında eğitilirler. İşe yamaklıkla başlanır, sırasıyla çırak, kalfa ve usta olunurdu. Bir kişi yamaklıkla girdiği işin en ince sırrını ve hünelerini öğrenirdi. Bu eğitime çok önem verilirdi. Çünkü usta, kendi ustasının adıyla anılırdı. Ayrıca, meslek içerisinde yalan söylememek, hile yapmamak, haksız rekabette bulunmamak, haksız kazanç sağlamamak gibi meslek ahlâkı ile eğitilirdi.

Sendika, kooperatif ve meslek birliklerinde eğitimin bugün yeterince sağlandığı söylenemez. Her esnaf ve sanatkâr; yanında çalıştıracağı kişinin eğitilmiş olmasına, herhangi bir mesleki okuldan mezun olup olmadığına, sertifikası veya kurs belgesi olup olmadığına bakmakta, işe alırken yalnızca eğitilmiş kişileri aramaktadırlar. Sendika, kooperatif ve meslek birliklerinde eğitim çalışmaları yeterli olmamakta, devletin eğittiği kişiler istihdam edilmekte, eğitim işlerindeki sorumluluk işyerlerinin sırtına atılmaktadır.

Ahlakî Eğitim ve Kültür:

Ahî Birliklerinde, mesleki eğitimin yanında ahlâki eğitime de yer verilirdi. Bu eğitim daha çok Ahi zaviyelerinde gerçekleştirilirdi. Zaten temelde Ahi birliklerine sağlam ahlâklı ve Müslüman gençler alınırdu. Bu gençlere Ahi zaviyelerinde "Fütüvvet Âdabı" adı verilen kurallar öğretilirdi. Birliğe giren gençler önce 124 kuralı, daha sonra 740 madde halinde sıralanan ahlaki kuralları

Bugün bile Ahiliğin kalıntısı olan imece ve yaran meclislerinde bu kurallar öğretilir⁸.

Zaviyelerde ayrıca; vatan, millet sevgisi, dini bilgiler, yiğitlik, cömertlik, erdemlilik de öğretilir; yenilir, içilir, sema yapılır, eğlenilirdi. Böylece beden ve ruh temizliği sağlanırdı. Zaviyelerde yalnızca birliklere mensup olanların yardımlaşması değil, diğer insanlara yardım, devlete yardım duyguları da aşılanırdı. Meslek mensubu bir ahi veya gedikan, mükemmel vasıflara ve karaktere sahip birer insan olurlardı.

Sanıyorum ki bugünkü sendika, kooperatif ve meslek birliklerinde bu tür eğitim hiç yapılmamakta, psikolojik eğitime ve ruh sağlığına hiç önem verilmemektedir.

⁸ Nail Tan, "Ahilerin Görgü Kurallarından Günümüze", Milli Kültür Dergisi, Cilt: 3 Sayı- 9 Şubat 1982, s. 46-49

Ahiliğin, bugünkü sendika, kooperatif ve meslek birliklerinden üstün kılan şeylerin en önemlisi bence budur.

Siyasî Faaliyetler:

Refik H. Soykut "*Ahiliğin bedeni Türklük*", "*Ruhu İslâmiyettir*" diyor⁹. Bu iki şey birbiriyle öyle uyum içerisinde olmuş ve perçinleşmiş ki Ahîlik kelimenin tam anlamıyla bir Türk İslâm Kurumu halini almıştır. Bu kurum, toplum hayatının en önemli iştigâl konularında sözü geçen bir örgüt haline gelince, iktidarlar onun gücünü kabul ettiler. Bu toplum içinde yeni haklar ve imtiyazlar demektir. Ahi Birlikleri ve gedikler asırlarca İmparatorluğun hayatının devam ettirmesinde en büyük âmil olmuşlardır.

Çünkü, İmparatorluğun devamı demek, kendi devamları demektir. Nitekim, Ahî teşkilatları, savaş zamanlarında kendi kuruluş mensuplarından düzenlenen askeri güçlerle savaşa katılırlardı. Padişahın 10.000 kişilik hassa ordusuyla (saray askerleri) Üsküdar'dan başlayarak Anadolu'ya geçmesi ve sefer için daha Doğuya inerken bu ordunun 150.000 kişilik dev bir ordu olması boşuna değildir. Ahi teşkilatları yalnızca savaşa katılmaz, ordunun bütün ikmalini de üstlenirdi. Ve bunları gönüllü, karşılıksız yaparlardı.

Bugünkü sendika, kooperatif ve mesleki birliklerin siyasi güçlerini yalnızca kendi çıkarları ile bağdaştırmaları, zannediyorum en eksik tarafları olsa gerekir. Bir şükran nişanesi olan vergilerin bile zamanında tahsil edilmeyişi, meslek birliklerinin bu konuda bigâne kalması, bu eksikliğin yalnızca en basit bir

Özel Teşebbüs ve Mülkiyet Edinme:

Ahiliğin ruhunda özel teşebbüscülük ve mülkiyet edinme vardır. Ahî birliklerinde bütün ustaların işyeri bulunur. Ve bunlar kendi tapulu mülküdür. Miras olarak babadan oğula ve diğer varislere intikâl eder. Ahîlik sermaye birikmesini tasvip eder. Yeni sermaye; ustalaşan, mesleğini lâıykı ile öğrenen kalfaya yeni işyeri, dolayısıyla yeni özel teşebbüs, yeni mülkiyet demektir.

Oysaki kooperatifte ve şirketlerde her şey kooperatifin veya şirketindir. Sendikaların mal varlıkları fesihleri halinde devletindir. Meslek birlikleri, üyelerinin ne derece mülk edinmesine karışmaz bile. Kısaca kooperatif, şirket, sendika ve meslek birlikleri, üyelerinin ve ortaklarının özel teşebbüs gücünü ve mülkiyet edinme isteklerini kendine hiç bir zaman dert edinmezler.

Bugünkü sendika, kooperatif, meslek birlikleri ve odaların, bunların üst kuruluşlarının bireyci, tekeli çıkar duygularından sıyrılarak temelde Ahilik inanç ve felsefesine uymaları en halisane temennimizdir.

Ayrıca halen yürürlükte bulunan; Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu, Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Kanunu, Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu, Esnaf ve Küçük Sanatkarlar Kanunu, Sendikalar Kanunu, Kooperatifler Kanunu, Bankalar Kanunu, Ticari İşletme Rehni Kanu-

⁹ Refik H. Soykut, "**Tarihte Esnaflık ve Ahîlik**"Karıncı Dergisi, Sayı: 575, Kasım 1984, s. 11

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

nu, Bağ-Kur Kanunu, Sosyal Sigortalar Kanunu, Türk Ticaret Kanunu, Sanayi Sicil Kanunu, Sanayi Teşvik Kanunu, İş Kanunu, Teşvik Tedbirleri Kanunu, Çırak Kalfa ve Ustalık Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu, Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve buna benzer kanunlar revize edilirken veya yeniden hazırlanırken Ahiliğin temel felsefesine uygunluk kazandırılması, Devletimizin bekası ve orta direğin güçlü olması için zemin teşkil edecektir.

**МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІНІҢ БІЛІМ САПАСЫН
ЖОҒАРЛАТУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ КӘСІБИ
ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС БІЛІКТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

**DEVLET MEMURU EĞİTİMİ KALİTESİNİN ARTIRILMASINDA
BİR FAKTÖR OLARAK PROFESYONEL-İLETİŞİMSEL
YETERLİLİK OLUŞTURULMASI**

**DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL-COMMUNICATIVE
COMPETENCIES AS A FACTOR INCREASING PUBLIC
SERVANT TRAINING QUALITY**

Doç. Dr. Kuralay Uzbekovna AITMUKHAMETOVA*
(айтмұхаметова құралай өзбекқызы)

Özet

Makalede konuşma kültürü problemi, insanın yüksek kültür göstergesi olarak ele alınıyor. Doğruluk, kesinlik, ifade gücü, bağdaştırma, ayrıca net dil kullanılmasının önemi, terimlerin becerikli olarak kullanımı, iletişim verimliliğini artıran, sözlü kelimeleri güçlendiren atasözleri ve ifade tarzı, dil anlatım araçlarının başarılı kullanımı gibi iletişimsel konuşma yeteneklerinin gerekliliği vurgulanıyor.

Devlet memurunun mesleki özellikleri sisteminde, «açık ve doğru şekilde düşüncelerini ifade etme yeteneği», «görüşme yapma yeteneği» vb. gibi iletişimsel nitelikleri olması önemlidir. Devlet memurları yetenekleri, gerçekten modern politik, ekonomik, ulusal ve diğer ulusal ölçekteki problemlerin çözümünde çok önemlidir. Dil engelleri ise kamu yönetimi sürecini ve toplum gelişimini zorlaştırabilir. Kamu hizmeti daha çok sözlü iletişim ile bağlı olmasından dolayı, makalede devlet memurunun iş dili kültürü ele alınmaktadır.

*Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kamu Yönetimi Akademisi Diploması Enstitüsü Devlet ve Yabancı Diller Bölümü Doçenti-KAZAKİSTAN

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы«Мемлекеттік және шет тілдер» кафедрасының доценті, филология ғылымдарының кандидаты

Makale okuyanları resmi-iş konuşma tarzı konularında aydınlatıyor. Dilsel normlarda sapma ve iş iletişimi temel prensiplerin ihlal edilmesi problemi araştırıyor. Mesleki konuşma özellikleri hakkında düzenleyici dokümantasyonlar ve topluluk önünde sözlü konuşma örneklerinden sonuçlar çıkartılıyor. Devlet memurlarının mesleki konuşma kültürü, bir kişilik kültürü olarak araştırılmasında psikolojik ve kişisel yaklaşımlar açısından ele almıyor.

Anahtar Kelimeler: ifade kültürü, sözlü iletişim, resmi-iş konuşma tarzı, edebi dil normları.

Summary

In article considered the problem of speech culture as a sign of high culture of the person is, need of such communicative qualities of the speech as correctness, the accuracy, expressiveness, consistency, and also importance of the use of accurate formulations, skillful use of terms, successful application of means of expression of language, proverbs and phraseological expressions which increase efficiency of communication, increase effectiveness of the oral word is emphasized.

In system of professional characteristics of the civil servant his such communicative qualities as "ability clearly and exactly to state the thoughts", "ability to conduct negotiations" etc. are important. Abilities of civil servants, are really important for the solution of modern political, economic, national and other problems of the state scale. And language obstacles can complicate process of public administration and society development. As public service is in many respects connected with verbal communication, in article the culture of business language of the civil servant is considered.

In article it is considered questions of official style of the speech. The problem of retreat from language norms and violation of the basic principles of business communication is investigated. On the example of administrative documentation and oral public statements conclusions about features of the professional speech. The culture of professional communication of civil servants as culture of the personality is considered from the point of view of psychological and personal approaches to her studying.

Key Words: culture of speech, speech communication, official style, norms of the literary language.

Қазіргі кезде қарым-қатынастың типтері мен түрлері, бұқаралық коммуникация, ресми қарым-қатынас барысындағы сөзжұмсам, бейресми қарым-қатынастағы сөзжұмсам, шаршысөз мәдениетін меңгеру қоғамдағы аса маңызды мәселелердің бірі болып отыр.

Сөз мәдениеті және оның әлеуметтік маңызы деген проблема тілдің өз қасиеттері мен қызметтері, қоғамдық рөлі және қолданылу ерекшеліктері арқылы анықталады. Тілдің даму деңгейі – қоғамның материалдық және рухани мәдениетінің де көрсеткіші. Осыдан келіп сөз мәдениетінің тілді қарым-қатынастың әр түрлі жағдайларына сай қолдана білуге қатысты маңыздылығы шығады. Тіл – мәні жағынан – әлеуметтік құбылыс, ал жұмсалы тәсілі бойынша – индивидуалдық құбылыс. Өйткені тілдің әлеуетті тетігін әрбір сөйлеуші жеке, өзінше қолданады. Тіл – қарым-қатынас құралы, сондықтан кез келген құрал-жабдықты пайдалана білу сияқты, оны да қолдана білу керек. Біз тілді өмір бойы үйренеміз.

Елбасы Н. Назарбаевтың «Еркін елдің ертеңі – кемел білім мен кенен ғылымда» тақырыбында жарияланған мақаласында айтылғандай, бәсекелестікке қабілетті ел болу үшін, ең алдымен, оның әрбір мүшесі бәсекелестікке қабілетті болуы қажет (Назарбаев Н. 2004: 13). Ал бәсекелестікке бейімділік адамның жинаған білім қорымен өлшенбейді, алған білімімен өзін-өзі дәлелдеп, өзгелермен тіл табыса білуінен көрінеді. Мемлекеттік қызмет сөз қолданысының жауапкершілігі жоғары саласы болғандықтан, мемлекеттік қызметшілерге қазіргі әдеби тіл нормаларын қатаң сақтауды міндеттейді, яғни инвективті/бейинвективті лексиканы қолдануда аса мұқият болуды талап етеді.

«Мәдениет» дегеніміз «дұрыстық, тәртіпке бағыну, заңдылықты сақтау» дегенді білдіреді. Демек, сөз мәдениеті – норманы сақтау дегеннің баламасы (Уәлиев Н. 1984: 18). Сөйлеу мәдениеті адамның ойлау мәдениетінің жоғары болуына ықпал етеді. Ана тілін ардақтау, тілді құрметтеу, оны талғампаздықпен жұмсау, тілдік амал-тәсілдерді қарым-қатынас мақсатына сай қолдана білу – жалпы мәдениетке, оның ішінде сөз мәдениетіне қойылатын аса қажетті шарттар.

«Ана тілін жақсы білу – әркімнің азаматтық борышы. Егер әрбір сөзді орнымен жұмсай біліп, айтқан ойы мазмұнды, дәл, орынды әрі тыңдаушысын баурап алардай әсерлі болса, ана тілінің құдіреті сонда ғана сезіледі. Ал мұндай шеберлік тек тіл мәдениеті жоғары адамдардың ғана қолынан келер жайт» – деп тұжырымдайды М. Балақаев (М. Балақаев. 1984: 23.)

Сөз мәдениетіне қатысты негізгі ой-тұжырымдарды бүгінгі заман талаптарымен үндестіріп және сөз мәдениетін арнайы сала ретінде тұжырымдап берген іргелі еңбектер Н. Уәлидің «Сөз мәдениеті» және «Сөз мәдениетінің ғылыми-теориялық негіздері» атты зерттеулері болды. Зерттеушінің пайымдауынша, сөз мәдениеті дегеніміз қарым-қатынас құралын қалай игеріп, өмірде қалай пайдаланып жүрміз, оның әр қилы амал-тәсілдерін дұрыс, дәл, тиімді қолданып, мазмұнды, әсерлі етіп жұмсай алдық па дегенмен байланыстырылады. Сонымен, сөз мәдениеті дегеніміз – алдымен әдеби тілдің грамматикалық, лексикалық, стилистикалық, орфоэпиялық, орфографиялық нормаларын меңгеру, сонымен бірге

бейнелеуіш, көріктеуіш амал-тәсілдерді қарым-қатынас жасаудың мақсаты мен мазмұнына сай етіп қолдана білу (Уәли Н.2007:47).

Қоғамдағы қарым-қатынас ауызша сөйлеу немесе жазбаша тілдесу арқылы жүзеге асады.

Сөз сапасына әсер ететін тілдік факторлар сөздің қарым-қатынастық сапасының жоғары болуы, сөзді әдеби тілдің нормасына сай қолдану, талғап, саралап қолдану, сөз арасын бөтен сөзбен шұбарламау, т.б. сөз сапасына тән тілдік шарттардың негізгілері. Мұндай талаптар сөйлеуші мен тыңдаушының арасындағы тілдік қарым-қатынастың үзілмеуін қамтамасыз етеді.

Сөз – жүйелі құбылыс, онда барлық сапалар өзара байланысты болады. Мысалы, дұрыс сөз тілдік бірліктерді жүйе мен нормаға сай етіп дұрыс құрастырып жеткізетіндіктен, дәл болады, ал дәл құрастырылған сөз адресат үшін түсінуге жеңіл болады. Бұған қарсы бағытта алсақ – сөз құрылымындағы ауытқулар, яғни дұрыс еместік *дәлсіздікке* себеп болады. Ал *сөз дәлсіздігі* адресат үшін *түсініксіз, анық емес* болады.

Қазіргі кезде күнделікті өмірде орынсыз айтылған сөздің әлеуметтік сипаттағы жамандыққа айналып отырған деректері көптеп кездеседі. Оқыс айтылған сөз, кесіп айтылған орынсыз ескерту, ызғарлы интонация, тіпті аяқ астынан кесімді түрде жасалынған пайымдау – бәрі-бәрі адам жанына терең жарақат салуы мүмкін. Дөрекілік дегеніміз – сөз орынсыздығының анағұрлым типтік сипаттағы түрі. Өкінішке орай, оның әлеуметтік салдары туралы әрбір адам ойлана бермейді. Мысалы, белгілі хирург, профессор Ф. Г. Углов былай деп жазады: «Біз, дәрігерлер қауымы, өзге адамдардың әдепсіздігі, салақтығы салдарынан пайда болған ауруларды жиі кездестіреміз. Дөрекілік салдарынан үлкен қауіпке ұшыраған, қатты қиналып отырған адам күйін бақылау қандай қиын. Мемлекетімізде дөрекіліктің қандай да бір түрінің орын алуына қарсы күрестің жүргізілмеуі таң қалдырады. Дұшпан атқан оқ дененің бір бөлігін жарақаттаса, дөрекі айтылған сөз – адам жүрегіне тиіп, оны тіпті көп жағдайда қайтып оңалмастай етіп жаралайды» (Формановская Н.И. 1989:36).

Орындылықтың бұзылуы – ауызша сөзде де, жазбаша сөзде де айқын байқалып отырады. Бұл – адамға тумысынан берілетін нәрсе емес, сөзді қарым-қатынастың мазмұнына, шарт-жағдайларына сәйкес қолдана білу сипаты. Ол адам оның қажеттілігін сезінген жағдайда және соған қол жеткізу үшін тырысқан жағдайда қалыптасады да мықты дағдыға айналады. Сөйлеуші немесе тыңдаушы өз сөзінің аудиторияға, жағдайларға, ондағы ақпараттық, мақсаттық міндеттерге сай болуы үшін нені білуі керек? Біріншіден, тіл құрылымын жақсы білу, яғни ондағы сөз бірліктерді, фразеологиялық оралымдарды, синтаксистік конструкцияларды әрбір нақты жағдайда сөйленімді жеткізуге қажетті құралдар ретінде таңдай білу. Екіншіден, тілді қолдана білу. Оның ресурстарын саналы түрде жұмсай білу дағдылары. Бұл дағдылар адамдардың сөйлеу және ойлау мәдениетімен

тығыз байланысты. Үшіншіден, сөз еткелі отырған тақырыпты жақсы білу. Яғни тыңдаушыларға (оқырмандарға) хабарлануға тиісті ақпараттың көлемі, сипаты туралы нақты түсініктің болуы. Сондай-ақ адамгершіліктік-психологиялық факторлардың да рөлі зор. Ол факторларға сөйлеушінің (жазушының) мәдени деңгейі, кішіпейілділігі, қарапайымдылығы, өзге адамдарға деген көңілі, құрметпен қарауы, көзқарасы, оның идеялық позициясы, сенімі, т.б. жатқызылады.

Ресми-іскерлік қатынас деп адамдардың кәсібі, мамандығымен байланысты қызмет орындарында, мәдени-көпшілік мекемелерде жүзеге асатын қарым-қатынастың түрін айтамыз. Мұндай орындардағы қарым-қатынастың түрі ресми сипатта болады. Мемлекеттік қызметшілердің, оқытушы мен магистрантың арасындағы қарым-қатынас ресми-іскерлік қарым-қатынасқа жатады.

Ресми-іскерлік қатынастың жазбаша және ауызша түрлері болады.

Ресми-іскерлік қатынастың жазбаша үлгілеріне жеке адамдардың құжаттары, түрлі мекемелердің іс қағаздарынан бастап мемлекеттік мәндегі заң актілері, ережелер, мемлекеттік бағдарламалар, мемлекеттік тұжырымдамалар, Конституция, т.б. қоғамдық-құқықтық мәні аса зор құжаттар жатады. Бетпе-бет отырған бір адамға қарата айтылған сөзден бастап, сөйлеушінің көпшілік қауымға қарата айтқан сөзі ресми-іскерлік қатынас тілінің ауызша түріне жатады.

Сөз арасында қолданылатын кешіріңіз, егер мүмкін болса, қажет деп тапсаңыз, рұқсат етсеңіз, лайық деп қарасаңыз, қалауыңыз білсін, т.б. осындай сөздер үлкенге де, кішіге де жарасымды болып, адамның кішіпейілділігін білдіреді.

Қазақ халқы да ежелден сөз құдіретіне, күші мен қуатына ерекше мән берген. Мұны тілімізде күні бүгінге дейін өзгеріссіз, актив түрде қолданылып жүрген «Жақсы сөз – жарым ырыс», «Көз жетпеген жерге сөз жетеді», «Бір тәуекел бұзады мың қайғының қаласын, бір жақсы сөз бітірер мың көңілдің жарасын», «Ойнап сөйлесең де ойлап сөйле» т.б. мақал-мәтелдерден байқауымызға болады. Мұны Бөлтiрiк шешен: «Сөзден тәтті нәрсе жоқ, сөзден ащы нәрсе тағы жоқ. Сөзден жеңiл нәрсе жоқ, сөзден ауыр нәрсе де жоқ. Сөзiңдi тiлiңе билетпе, ақылыңа билет. Ақылды сөзiңдi ақылсызға қор етпе, ақылдыға айт. Не сөйлейтiнiңдi бiл, кiмге сөйлейтiнiңдi бiл, қашан сөйлейтiнiңдi бiл, қайда сөйлейтiнiңдi бiл, қалай сөйлейтiнiңдi бiл. Оны бiлмесең, сара сөзiң шала болады, арты жала болады» (Б. Адамбаев), – деп бiр ауыз сөзбен түйiндейдi.

Адам баласы табиғатында темiрдей төзiмдi, гүлдей нәзiк. Бiр ауыз сөзбен кiсiнi ренжiту де, қуанту да болады. Сөйлеу этикетiн әдеппен қолданып, мүмкiндiгiн аша бiлсек, iзеттiлiкке бастайтын жақсы жақтарын жетiлдiре берсек, адамдар арасындағы қарым-қатынас адамгершiлiк пен ынтымаққа бастау алары анық.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Балақаев М. Қазақ әдеби тілі және оның нормалары. – Алматы: «Ғылым», 1984. – 184 б.
2. Қазақтың шешендік сөздері. // Құрастырған. – Алматы: «Ана тілі» баспасы, 2008. – 160 б.
3. Назарбаев Н. Еркін елдің ертеңі – кемел білім мен кенен ғылымда //Егемен Қазақстан, 2004. – 13 қазан.
4. Уәлиев Н. Сөз мәдениеті. – Алматы: «Мектеп», 1984. – 119 б.
5. Уәли Н. Сөз мәдениетінің ғылыми-теориялық негіздері: Фил. ғыл. докторы... дисс.: 10.02.02. – Алматы: Тіл білімі институты, 2007. – 398 б.
6. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения.– М.: Высш. шк., 1989.– 109 с.

**ZİLELİ İKİ ŞAİR: CAHİT KÜLEBİ VE MEHMET
YARDIMCI'NIN ŞİİRLERİNDE DOĞA
SEVGİSİ VE ANADOLU**

**TWO POETS FROM ZİLE: LOVE OF NATURE AND ANATOLIA
THEMES IN CAHİT KÜLEBİ'S AND MEHMET YARDIMCI'S
POEMS**

**ДВУХ ЗИЛЕЙСКИХ ПОЭТОВ: ЛЮБОВЬ К ПРИРОДЕ И
АНАТОЛИЯ В СТИХАХ ДЖАХИТА КУЛЕБИ И МЕХМЕТА
ЯРДЫМДЖЫ**

Doç. Dr. Özlem FEDAİ*

Özet

Her sanatçının üzerinde doğduğu, çocukluğunu veya gençlik yıllarını geçirdiği mekânlar; sanatsal yaratıcılığının ortaya çıkması için gerekli malzemenin kaynağı olması açısından önemlidir. Bulunduğu çevrenin renkleri, bitki örtüsü, hayvanları, denizi, gölü veya dağları onun muhayyilesinde görüntüleriyle izler bırakır. Bu izler, bazen bir şiire, hikâyeye, romana bazen de bir resme, müziğe veya heykele dönüşebilir.

Bu bildiride yaşadığı coğrafyadan etkilenen Zileli iki şairin, Cahit Külebi ve Mehmet Yardımcı'nın şiirlerinde doğaya ve doğdukları Anadolu toprağına bakış şekli üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zileli Şairler, Cahit Külebi, Mehmet Yardımcı, Anadolu, Doğa Sevgisi

Abstract

The places where every artist were born and spent their childhood and youth are important because they are the source of the necessary material for the artistic creativity to emerge. Colours, flora, animals, sea, lake, mountains of the

* Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. İzmir/TÜRKİYE

surroundings leave traces in his imagination with their images. These traces can sometimes turn to either a poem, story, novel or sometimes a painting, music, statue.

Two poets, Cahit Külebi and Mehmet Yardımcı, from Zile are affected from their environment. In this paper, these two poets' viewpoint in their poems about nature and the Anatolian soil on which they were born will be stated. (Son paragraftaki cümleyi ikiye ayırdım.)

Key Words: Poets From Zile, Cahit Külebi, Mehmet Yardımcı, Anatolia, Love of Nature.

GİRİŞ

Sanat, doğanın taklidiyle başlar. Doğadaki varlıklar, nizam ve hareketlilik, diğer insanlarda olduğu gibi sanatçıda da hayranlık uyandırır. Sanatçı, yaşadığı çevrenin tabiatından etkilenerek kendi tabiatını, mizacını ve sanatını şekillendirir. Tabiatı olduğu gibi taklit ederek veya dönüştürüp ona yeni bir anlam vererek sanatını icra eden sanatçı, tabiatın ilham alır.

Yeni Türk şiirinde Tanzimat devrinde özellikle Abdülhak Hâmid, J. J. Russo'dan edindiği yeni bir tabiat görüşünü şiire kazandırmış; tabiatın ruhunu şiire aktarmıştır. Bu görüşe göre, âlemde büyük tabiat yani dünya ve küçük tabiat insan, iç içedir. İnsanoğlu, tabiatın, kır yaşamından uzaklaşıp şehir hayatına yönelince, bozulmuş, suça yönelmiştir. Bu sebeple şair, insanın doğanın içinde yaşadıkça huzur bulacağına inanmıştır. "Külbe-i İştiaak" gibi şiirlerinde bu görüşü savunmuştur. Recaiâde Mahmud Ekrem, "zerrâttan şumûsa kadar her güzel şey şiirin konusu olabilir" diyerek "güzellik"i esas almak kaydıyla tabiatın her güzel unsuru şiirleştirmenin kapılarını açmıştır. Servet-i Fünûn devrinde Fikret doğaya parnasyen bir sanatçı gözüyle bakmış; doğayı gerçek hâliyle, tablo gibi görerek şiirleştirmiş; Cenap ise daha çok empresyonist (izlenimci) bir nazarla bakarak, onda görmek istediğini görmüştür. Millî edebiyat döneminden itibaren "mektepten memlekete" anlayışıyla Anadolu'ya yönelen aydınlar, Anadolu coğrafyasını, hece vezni ve sade bir Türkçe ile kucaklamışlardır. Bu anlayış, Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1940'lara kadar devam eder. Anadolu doğasından, coğrafyasından, keşfedilmemiş kaynaklarından etkilenen Faruk Nafiz, Kemalettin Kamu, Necmettin Halil Onan, Şükûfe Nihal, Faruk Nafiz, Cahit Külebi, Ahmet Kutsi Tecer gibi şairler, Anadolu tabiatı ile insanını yoğurarak şiirlerinde dile getirmişlerdir.¹

¹ Bu konuda bkz. İnci Enginün, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Dergâh Yay., 5. b., İst., 2004, s. 36-49.

1917² yılında Zile'nin Çelttek köyünde doğan Cahit Külebi de doğduğu, yaşadığı coğrafyadan, oranın tabiatından etkilenmiş, sanatıyla bu etkilenmeyi yansıtmış bir şairdir. Külebi, çocukluk yıllarını, yani “ömrünün ilk on- on bir yılını Zile'nin Çelttek köyü, Çamlıbel ve Niksar kasabalarında geçirdikten sonra mahkeme kararıyla yaşı on ikiye yükseltilerek³, ortaokul ve liseyi yatılı olarak okumak üzere Sivas'a gider. Niksar ve Tokat'ta o yıllarda lise olmamasından dolayı Sivas Erkek Lisesi'ne kaydettirilen şair, ortaokulu ve liseyi bu şehirde tamamlar. Tıpkı Zile ve Niksar'da olduğu gibi bu şehrin de tabiatından, toprağından da etkilenmiş, yazdığı ilk şiirlerde bile bu tabiatı yansıtmıştır. Örneğin, ilk şiirlerini 1933'te Sivas'ta çıkan *Toplantı* adlı dergide yayımlamaya başlayan şairin, bu şiirlerinde işlediği iki temden biri gurbet, diğeri tabiattır. 1934 tarihli “Son Bahar” adlı şiirinde, sonbaharla birlikte doğadaki değişimi anlatmış; ağaçları, dereyi, yaprakları canlandırmıştır:

*Ağaçlar sarışın saçını yoldu,
Çırpına çırpına dallar durdular,
Hıçkıra hıçkıra sesi boğuldu
Derede kıvranan, kıvranan sular.*

*Titrek gölgeleri gönlüme dolan,
Yapraklar: -Sarıp rengi solan-
Şimdi dere için bir hayal olan,
Sular perisini burada vurdular.⁴*

Şiirde görüldüğü gibi, tabiattaki değişimi gözleyen genç Külebi, izlenimci bir bakışla, yaprakları, sararıp rengi solan bir hastaya benzetmiş, dereyi sular perisiyle özdeşleştirmiştir.

Sonraki yıllarda da Cahit Külebi'nin şiirlerinde doğa öylesine önem taşıyacaktır ki, şairin 8 şiir kitabından 3'ünün adı dahi doğadan izler taşır: Bunlar, *Rüzgâr* (1946) *Yeşeren Otlar* (1955) ve son kitabı *Güz Türküleri* (1995)'dir.

Cumhuriyet dönemi sanatçısı olarak, memleketçi, Anadolu bir sanatı benimseyen, doğduğu topraklarla, büyüdüğü coğrafyanın suyuyla mayalanan “Tokad'a Doğru” şiirinin şairi, şiirlerinde de Anadolu tabiatını kutsallaştırarak anlatır. O, Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın ifadesiyle, Anadolulu, köylü bir şair olarak, Anadolu coğrafyasıyla gerçek anlamda karşılaştığında şok yaşamamış bir şairdir, çünkü Anadolu'nun içinde, Zile'de doğmuş, yaşadığı yerin doğasından başlayarak tüm Anadolu coğrafyasına açılmış ancak, Anadolu tabiatının güzelliklerini anlatmak yanında çetin yaşam şartlarını da dile getirmeyi ihmal etmemiştir.

² Bu konuda Mehmet Yardımcı, 2 Ocak 1917 tarihini doğum tarihi olarak benimserken, İsmail Çetişli, 28 Kanun-ı Evvel 1332 yani 10 Ocak 1917'de doğduğunu dile getirmiştir. Bkz. Doç. Dr. İsmail Çetişli, *Cahit Külebi ve Şiiri*, Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 28. ve Dr. Mehmet Yardımcı, *Şiirini Halk Şiirinin Gür Kaynağından Besleyen Cahit Külebi ve Şiir Dünyası* , Folklor/Edebiyat, nr.15, s.37-63

³ Çetişli, a. g. e., s. 36.

⁴ Mahmut Cahit, *Toplantı*, nr. 10, Mart 1934, s. 18.

Mehmet Kaplan, Külebi'nin yaşadığı çevreden etkilenme ve onu yansıtma biçimini şöyle yorumlar:

"Şehirli şairlerin çoğu, Anadolu'yu ve Anadolu insanını dışarıdan ve dış görünüşüyle görmüşlerdir. (...) Ben ona inanıyorum ki, Anadolu'yu çocuklukları bu topraklarla karışmış, şehre geldikten sonra yüksek kültür edinmekle beraber ilk yaşantılarını kaybetmemiş sanatkârlar anlatabilirler. Cahit Külebi, bunu başaran nadir şairlerden biridir."⁵

Külebi, herkesin bildiği "Tokat'a Doğru" adlı şiirinde, Anadolu'ya bakışı ile doğa sevgisini şöyle bütünleştirmiştir.

*Çamlıbel'den Tokat'a doğru
Tozlu yolların aktığı ırmak,
Ben seni çoktan unuttum;
Sen de unuttun mu, dön geri bak.
Orda, derenin içinde
İki üç akçakavak,
Tekerlekler döner, başım döner,
Kavaklar yeşeriyor, dön geri bak.
Orda, derenin içinde
İki üç çırılçıplak
Alçacak damı düşündükçe
Gözlerim yaşıyor, dön geri bak.*

Görüldüğü Külebi, bir yandan ırmak, akçakavak, dere gibi unsurlarla Çamlıbel'den Tokat'a doğru giden "tozlu yollar"daki bir ırmağı sadece doğaya ait unsurlar olarak anlatmamış; Anadolu'nun tozlu yollarını, alçak damlı, çırılçıplak ve yoksul evlerine göndermeler yaparak o "alçacak damları düşündükçe gözlerinin yaşarmasını" yani Anadolu sevgisini dile getirmiştir. Zile'nin doğasından, oradaki insanların doğadan aldıklarıyla yaşamlarına kattıklarından etkilenen Külebi, şiire nasıl başladığını da Zile üzerinden şöyle anlatır:

"Zile'de bir akşam babam bana üç kitap getirdi. İhtimal o yaşımdan hatırladığım tek gün olan o aydınlık gecede edebiyatı sevmişimdir. Belki de her akşam, yassı kalesinden tellallar çağırın, sokaklarında yaz boyunca yük yük üzüm, alaca mısırlar, tenteneli uzun kavunlar taşınan, sabahlara kadar büyük leğenlerde pekmez kaynatılan, bu yüzden kışa kadar sokakları sıcak üzüm kokan ve geceleri uzaktan (Şu Zile'den gece de geçtim görmedim aman) diye türküler duyulan Zile bana sanatı sevdirdi."⁶

⁵ Mehmet Kaplan, "Tokat'a Doğru", *Şiir Tahlilleri*, c.2, Dergâh Yay.,5. b., İstanbul 1992, s. 287.

⁶ Dr. Mehmet Yardımcı, Şiirini Halk Şiirinin Gür Kaynağından Besleyen Cahit Külebi ve Şiir Dünyası", *Folklor/Edebiyat*, nr.15, s.38

İsmail Çeşişli, Cahit Külebi'nin şiirlerindeki doğa sevgisini, yalnızca bir tema veya asıl temaya yardımcı bir unsur olarak görmenin yeterli olmayacağını⁷ belirtir ki gerçekten de şair, hangi temayı ele alırsa alsın sık sık tabiata göndermelerde bulunur. Tabiat, onun için tükenmez bir kaynak, dünya nimetlerinin saklı olduğu bir hazine gibidir.

Hilmi Yavuz da, Külebi'nin şiirinin “doğal bir şiir olduğunu, bununla Külebi şiirinin sürekli olarak doğaya gönderme yapan bir şiir olduğunu söylemek istediğini, neden ya da kimden söz ederse etsin doğayı imlediğini”⁸ ifade eder.

Gerçekten de Külebi'nin şiirlerinde ele aldığı tema ne olursa olsun, doğaya dair bir iz mutlaka vardır. Dışa dönük, yaşamı seven bir sanatçı olmasının da bunda etkisi büyüktür. Cahit Külebi'yi bir doğa şairi olarak nitelemek yanında “Anadolu Şairi”⁹ olarak da nitelemek mümkündür. Bir söyleşide, “Ben Anadolu'yu Anadolu insanını yansıtmaya çalışan bir şiir yöntemi göttüm.”¹⁰

Doğaya ve Anadolu'ya olan tutkusunu, doğayı kendisine usta olarak seçmesiyle açıklayan şair, bunu “Şiir Yöntemim” şiirinde şöyle dile getirir:

*“En çok yurdumdan söz ettim
Doğayla, insanla içli dışlı.
İkinci Ustamsa doğa,
Şiirlerimde alın terim.
Bozkır türküsüyle doldu ciğerlerim.
Taşları düzleyen rüzgâr gibi
Doğayla yontuldu dizelerim.
(“Şiir Yöntemim”, s. 44-45)*

Zile'de ve Niksar'da geçen çocukluk yıllarında doğal yaşamla iç içe olan şair, “Açık” adlı şiirinde kendisini tabiatın bir parçası gibi gördüğünü şöyle dile getirir:

*Biz buğday tarlalarında buğday
Ağu yeşili bahçelerde ot
(...)
Yıldızlara çobandık, değirmenlere su,
Bozkırlara bulut gölgesiydik.
(“Açık”, s. 200)*

⁷ Doç. Dr. İsmail Çeşişli, a. g. e., s. 161.

⁸ Hilmi Yavuz, “Külebi'nin Şiiri Üzerine Notlar”, *Yusuşçuk*, nr. 12, Aralık 1979, s. 3; akt. İsmail Çeşişli, a. g. e., s. 161.

⁹ Bkz. Nuran Tezcan, “Külebi'de Anadolu”, *Türk Dili*, nr. 38, Ekim 1982, s. 220.

¹⁰ Muzaffer Uyguner, *Cahit Külebi*, Altın Kitaplar Yay., İst., 1991, s. 114.

Külebi, doğayı bir ana kucağı, sığınma aracı olarak görür. Yalnızlığını doğayla paylaşır, rüzgârdan haber sorar, denizi şefkatli bir kadın gibi görür ve ona sığınır. “Denizin Getirdikleri”, “Alacakaranlıkta”, “Özlem” gibi şiiri tabiata bu şekilde yaklaştığı şiirlerdir. Özellikle bu üç şiirde, şair için denizin, kır çiçeğinin çok önemli olduğu dikkat çeker: Örneğin, “Alacakaranlıkta” şiirinde,

“Gittim deniz kıyısına oturdum.

Akşam karanlıklarla sarmaş dolaş,

Ben de denize akıyordum,

Irmaklar gibi yavaş yavaş” (Adamın Biri, s. 89) diyerek denizle bütünleşen şair, “Özlem”de ise;

“Dağları dolduran kır çiçeği

Hangi rüzgârlar seni koklayacak” (“Özlem”, Adamın Biri, s. 13) diyerek kır çiçeklerini kiskanır.

Cahit Külebi için doğa, sığınmak olmasının dışında, “dünyaya dair var olan hevesi”ni, onu bir nimet olarak görüşünü yansıtmaya biçimi olarak belirir. Şairin, doğaya bu türlü bakışını, “Ülser, Diken, Yağan Kar ile Düşünmeyen Adam, Işık Dönencesi IX, Bir Damla Deniz, İkinci Kişli” gibi şiirlerinde yansıttığı söylenebilir. Doğayı bir anne gibi gören şair, denizi de biricik kadını ilan eder. “Işık Dönencesi” adlı şiirinde:

“Doğa anne biliyor musun kar nasıl erir,

Irmaklar nasıl akıp tükenir boşluğa?”

(“Işık Dönencesi”, s. 27)

Derken, “Denizin Getirdikleri” şiirinde;

“Sen biricik kadınımın mai deniz

Bir başka oluyorum her koynuna girdiğim zaman” (s.106) der. “Nasıl Sevmezsin Bu Dünyayı” adlı yaşama sevinci dolu şiirinde, rüzgârın bir eşten, kadından daha iyi olduğunu belirtir:

Şu denizi nasıl sevmezsin?

Ta uzaklara götürür bizi,

Karımızdan daha iyi şu rüzgâr

Kurutur terimizi.

(Nasıl Sevmezsin Bu Dünyayı, s. 35)

Külebi'nin doğayı, Anadolu ve memleket sevgisiyle birleştirerek anlattığı şiirleri de bir hayli çoktur. Örneğin, “Sivas Yollarında”, “Yağmur”, “Yurdum”, “Yurdumuz”, “Rüzgâr”, “Tokat’a Doğru”, “Tokat’a Giderken”, “Atatürk Kurtuluş Savaşında”, “Doğu”, “Türk Mavisi”, Biz, Köy Öğretmenleri I, II” gibi şiirlerinde doğa sevgisini, Anadolu ve yurt sevgisiyle birleştirerek anlatır.

Bunun dışında, “Zerdali Ağacı I, II”, “Çiçekle Konuşma”, “Sonbahar Geliyor”, “Tek Tanrı Sevi”, “Bizim Dağlar”, “Bir Küçük Pembe Bulut”, “Batı Yağmuru” gibi şiirlerinde de doğaya beslediği büyük sevgiyi yansıtmıştır. Örneğin, “Bizim Dağlar” şiirinde, Anadolu coğrafyası ve doğa sevgisi yüceltilerek anlatılır:

Sultandağı'nda ak kuzular meleşir,

Uzunyayla'da pehlivanlar güreşir,

Bingöl dağı çiğdem çiğdem yeşerir

Belli olur abıhayat içtiği (“Bizim Dağlar”, s. 104.)

“Yurdum” şiirinde ise;

“Ağladığım senin içindir

Güldüğüm senin için;

Öpüp başıma koyduğum ekmek gibisin” (“Yurdum”, s. 109.) dediği yurdunu; tarihi, kültürü, doğasıyla ve yokluklarıyla idealize etmesi, romantik bir duyuş sergilemesi dikkat çeker. Bu yoklukların ve sevginin dile getirildiği şiirlerden biri olan “Sivas Yollarında”da, fakir insanları, kağnıları ve doğasıyla güzel olan Anadolu’ya beslediği sevgiyi dile getirir:

Ne yıldızlar kaynaşır gökyüzünde

Ne, sevdıyla dolar, taşar gönüller.

Bir rüzgâr eser ki bıçak gibi

El ayak şişer.

Sivas Yollarında geceleri

Ağır ağır kağnılar gider (“Sivas Yollarında”, s. 16)

Yine, “*Sen Türkiye gibi aydınlık ve güzelsin*

Benim doğduğum köyler de güzeldi” sevgiliye seslendiği “Hikâye” şiirinde, Anadolu doğası, memleket sevgisi ve memleketin yoklukları, sevgiliye duyulan aşk ile birleştirilmiştir. Şair “benim doğduğum köylerde/ Ceviz ağaçları yoktu”, “Benim doğduğum köylerde/ Buğday tarlaları yoktu”, “Benim doğduğum köyleri akşamları eşkıyalar basardı”, “Benim doğduğum köylerde/ Kuzey rüzgârları eserd-i” gibi mısralarla doğduğu köyü, kasabayı, o yıllardaki özellikleri, yaşam koşulları ile sevgiliye betimler. “Doğu”, “Köy Öğretmenleri”, “Tek Tanrı Sevi”, “Türk Mavis-i” gibi şiirlerinde de Anadolu toprağına gerçekçi yaklaşan şair, doğa, Anadolu ve yurt sevgisini birleştirerek aktarmıştır. “Türk Mavis-i” şiirinde bu birleşimi;

Bozkırlığında allak bullak yurdumun

Tek ağaç, tek pınar, tek dere,

Kertenkele rengi üç beş pare dam

İlkel topraklarında Anadolu'mun. (“Türk Mavis-i”, s. 205)

dizeleriyle gerçekleştirmiştir. Özetle, Cumhuriyet devri Türk şiirinde, Anadolu coğrafyasını, doğal güzellikleri, çetin yaşam koşulları ile ve sahip olduğu memleket sevgisiyle bütünleştirerek anlatan Zileli şair Cahit Külebi, etkilendiği Ahmet Muhip Dıranas gibi, doğayı yücelten bir şairdir, ona sembolik yaklaşan bir Anadolu şairidir. Doğadan bir türkü tadı çıkarmış, şiirlerinde işlemiştir. Romantik bir bakışla Anadolu'yu anlatmadığı, köyünden çıkmış bir şair olarak suyunu içtiği, ekmeğini yediği, havasını soluduğu Anadolu'yu, sorunlarını bilen, gerçekçi bir nazarla ele aldığı, severek anlattığı, sese ve anlama değer verdiği, halk kültürü ile modern şiirin söyleyiş biçimini birleştirdiği söylenebilir.

Bu bildiride söz konusu edeceğimiz Zileli diğer şair Mehmet Yardımcı da 1945 yılında Zile'de dünyaya gelir. O da tıpkı “öğretmeni”, “üstadı” saydığı Cahit Külebi gibi, doğduğu topraklara, özellikle Zile'ye gönülden bağlı, tarihinden, doğasına, her türlü kültürel mirasına sahip çıkarak şiirlerinde övgüyle yansıtmak yanında bir Halk edebiyatçısı olarak şiirde 50. Sanat Yılı'nı kutlamaktadır.

Şiir yazmaya ilkokulu bitirdiği sırada yani 12 yaşında başlar. Yazdığı ilk şiir olan “Menekşe” de, tıpkı öğretmeni Külebi'de olduğu gibi, ileride doğayla ne kadar içli dışlı bir şiir yazacağını belli etmiştir.

Şiir şöyledir:

MENEKŞE

Menekşe ilk çiçektir

Baharı müjdeleyen

Bahar gelince açar

Kokulu mor menekşem

Menekşe bir çiçektir

Ne güzel kokusu var

Bahçelerin süsüdür

Arı onda bal arar¹¹

Yardımcı'nın şiirlerinde de doğduğu, ilk, orta eğitimini tamamladığı Zile ve Tokat, bir Anadolu'nun bir parçası ve şairin memleketi olmalarının yanında doğası ve çağrıştırdıklarıyla ele alınmıştır. Yardımcı da Külebi gibi, dışa dönük, yaşamı seven bir şair olarak umut dolu şiirler yazar. Şiirlerinde geniş bir coğrafya vardır. Zile'den İzmir'e, Malatya'ya hatta Orta Asya'ya kadar açılır. Onun şiirlerinde de Anadolu, doğası ve zengin mirasıyla anlatıldığı kadar, çorak toprakları, emeğiyle ayakta duran insanıyla ele alınır. “Maviş” adlı şiirinde dile getirdiği gibi, Anadolu insanının giysilerine kadar sinen yaşama uğraşını şöyle anlatır:

“Sığır kokar

¹¹ Bkz. Hüseyin Tuncer, “Mehmet Yardımcı'nın Şiir Dünyası”, Yazma, Ürün Yay., İzmir, 2011, s. 7.

Ter kokar,

Süt kokar oysa ağzı

Çıkrığın başında Maviş'in şimdi,

Çektiği çiledir

Eğirdiği dert

Renk renk yumaklardan” (Yazma, s. 80-81)

Şairin şiirlerinde Anadolu ve Anadolu doğası, halkın saflığı ile birleştirilerek ele alınmıştır. Halkın dili ve söyleyiş biçimleri, şairin halk edebiyatı konusundaki birikimi ve kafiye kullanmadaki hassaslığı ile birleşerek şiirlere yansımıştır. “Zileli’ye Sesleniş, Zile Özlemi, Zile Güzellemesi” şiirlerinde de doğup büyüdüğü Zile’ye karşı minnet borcunu öder.

Anadolu coğrafyasını, orada doğup yaşamasının verdiği rahatlıkla *Hasanbey Kayısısı, Kayısının Anlattığı, İlişi, Köşker Mustafa, Maviş'in Öyküsü, Âşığın Soyağacı, Türk Sanatı, Gerçek, Görünüm, Horon Var, Çoban* vb. şiirlerinde Anadolu doğasına duyduğu sevgi ve Anadolu insanına gerçekçi yaklaşımı iç içedir. Elli yıllık şiir birikimi topladığı kitaba “Yazma” adını vermesi de Anadolu’nun kültürel birikiminden ne denli yararlandığının ve bu değere sahip çıkmaları için evlatlarına nasıl vasiyet ettiğinin bir göstergesidir.

Toplumcu gerçekçilikten izler taşıyan “Kömür İşçisi,” “Ahır”, “Irgat”, “Amele” gibi şiirlerinde, Anadolu insanının emeği ve güç yaşam koşulları, emeğinin hak ettiği karşılığı alamaması problemi, şairin insan sevgisiyle birleşerek şiirlere yansır. Anadolu halkının yaşam savaşını, onun dili ile ve memleket e duyduğu sevgiyle bütünleştirerek “Aynı Hesap” adlı şiirinde şöyle anlatır:

“Beş çeten yakmaya getirdim saman

Beş çeten mallara

On ölçek çocuklara getirdim zahre

On ölçek atlara

Üç ay çalıştım harmanda gece gündüz

Dokuz ay bekledim ya

Hesap aynı hesap kış girerken

Amaç diri çıkmak bahara” (“Aynı Hesap”, Yazma, s. 56)

Yardımcı’nın şiirlerinde doğa, renkleri ve barındırdıkları ile şairin muhayyilesini dolduran dinamik bir mahiyet taşır. Doğadaki renkleri bazen sevgilinin gözlerinin rengiyle “Yeşil” şiirinde birleştirir. Bazen de yağmur, bulut, rüzgâr ona sevgiliyi anımsatır. “Anımsanan Öyküler” şiirindeki

“Yağmur dedim mi sen gelirsin

Bulutlar gibi dolu doluverip

Üstüme üstüme boşalan

*Memleket dedim mi o kent gelir usuma
Sokaklarında aşkım kaybolan”*

(...)

Aşk deyince burkulur yüreğim

Odalar geçer

Yağmurlar geçer gözlerimin önünden

(“Anımsanan Öyküler”, Yazma, s.68)

Dizeleriyle aşkı, doğaya ait bir unsur olan yağmurla birleştirerek anlatır

Bazı şiirlerinde, doğayı mevsimlerin değişmesiyle büründüğü hâl ile anlatır. “Yeşerir” adlı şiirinde doğa sevgisi ile sevda kavramını birleştirerek şöyle anlatır:

“Baharı her yere cemre aynı getirir

Kökü durdukça gül ağacının

Hep mevsiminde yeniden depreşir

Sevda

Koynumuzda bir resim gibi

Çıkarıp çıkarıp baktığımız

İçimizde ılık ılık bir şeyler diriltir

(...)

Sevda pınarı akmaya görsün gürül gürül

Bir yürek tarlasına

Hele

Çocuklarla nakışlanmışsa sevda mendili

Gönül bahçesinde bakarsın

Çok yaşayan bir ağaç

Daha gümrah yeşerir”

(“Yeşerir”, Yazma, s. 57)

Şairin memleketinin coğrafyasında güzellikleriyle hayran olduğu doğal unsurlardan övgüyle bahsettiği de dikkat çeker. Ancak yine aşk temasını belirginleştirmek için doğadan yararlandığı görülür. “Ballica Mağarasında” adlı şiiri, doğadaki sarkıt ve dikitin birleşmesine duyduğu hayranlığın ifadesi olduğu kadar, sevgiliyle ellerinin birleşmesini düşleyen şairin hislerini anlatır:

“Deyin ki

Ballica/ Derin Kuyu/ İnkaya

Hepsinde kavuşma çabası

Sarkattan dikite asırlık sevda

Taparcasına

Sarkıt

Habire doğadan alıp suyunu

Yoğurmakta kendince.

Mayasına

Topraktan bin yıllık anılar katıp

Kavuşmak uğraşında damla damla

Kanarcasına

Dikit umutsuz

Yorgun

Büyük özlem içinde sevdalısına” (“Ballica Mağarasında, Yazma, s. 54.)

Yardımcı'nın şiirlerinde memleket sevgisi, Anadolu coğrafyasının, insanının anlatıldığı bir diğer şiir de “Memleket Öyküsü”dür. Bu şiirin sonunda geçen, “Olanca gözlerden memleket irak” ifadesi, Anadolu gerçeğine romantik gözlerle bakan, çorak Anadolu'dan, bozkırdan, yokluklardan habersizlere bir gönderme durumundadır.

“MEMLEKET ÖYKÜSÜ

Bir memleket öyküsü anlatılan

Doğa maviye kestikçe giderayak

Anadolu'da Selçuki soylu buğday

Su deyince Kızılırmak

Çok bildiğimiz ağaçlar

Baba bağında kiraz

Park önlerinde dişbudak

Ve büyüyen özlem yüreklerde

Olunca gözden memleket irak”

(“Memleket Öyküsü”, Yazma, s. 126)

Anadolu insanının hiç de azımsanamayacak gücüne inanan bunu övmek için de bir “Kurtuluş Savaşı Destanı” yazan şair, “Nasıl Varılır Aydınlik Çağlara şiirinde;

“Anadolu'nun özgür havası olmasa

Toprağa güç veren köylülerin emeği

(...)

Nasıl varılır aydınlık çağlara” diyerek Anadolu insanının gücünü anımsatır.

Yine “Kurtuluş Savaşı Destanı”nda aynı gücü ve ruhu gür sesle şöyle anlatır:

*“Tek bir yürek oldu Anadolu
Tek bir bilek
Ardı kesilmedi yığın yığın
Samsun ’dan bir çığ koptu Amasya ’ya
Çarıklı
Mesli
Yalınayak
Yığın yığın yürüdü kurtarmaya
(...)
Erzurum ’da edilen yemin
Yayıldı tüm Anadolu ’ya
Baktı Mustafa Kemal
Yağız yiğitler dönücü değil bu kutsal savaştan ”
(...)
Anadolu bir ulu gün yaşıyor
Mehmetçik yürüyor balam
Her dipçik hücumunda hınç biliyor*

Şairin halk bilimcisi olarak Anadolu sanatı ve kültürü konusundaki bilgisi de şiirlerine yansır. “Malatya”, “Türk Sanatı”, “Aşığın Soyağacı” gibi şiirlerinde bu birikime rastlarız. Özellikle “Âşığın Soyağacı”nda Orta Asya ’dan Anadolu ’ya Türk sanatına sahip çıktığını görürüz:

*“Karacaoğlan ’la sevda pınarından aktım
Koroğlu ’yla
Dadaloğlu ’yla
Pir Sultan ’la direndim haksızlığa
Seyrani ’yle yerdim kimilerini
Yeri geldi
Ağıt yaktım gidenlerin ardından
Dili oldum halkımın
Sesi oldum
Halk şairi dediler adıma ”
(Yazma, s. 38)*

Yardımcı, Külebi’de olduğu gibi doğayı nimetleri ve hatırlattıklarıyla anlattığı kadar, Anadolu doğasını memleket sevgisiyle birleştirerek anlatır. Onun şiirlerinde Külebi’deki gibi bir doğaya sığınma, onu anne, eş gibi görme yoktur. O, geniş Anadolu coğrafyasını türlü sosyal ve kültürel yapısıyla anlatan şiirler yazar. Külebi’den farklı olarak doğayı, bazı duygularını aktarırken bir yansıtma biçimi olarak kullanır. Doğayla onun kadar özdeşleşmez ancak memleket kavramıyla özellikle Zile’yle özdeşleşir.

Doğduğu toprağa sadakat hususunda Külebi’den daha önde olduğu söylenebilir. Zile’ye dair, “Zile”, “Zile Güzellemesi”, “Zile Kalesi”, “Zile’ye Sesleniş”, “Zile Özlemi” gibi şiirler yazmış, bazı şiirlerinde ise Zile’deki doğal bir güzelliği örneğin bir çam ağacını konuşturmuştur. Örneğin, “İri Çam” adlı şiirinde Zile’nin Şeyh Ahmet tepesindeki bir çamı canlandırır. Bazen de gezip gördüğü, bir zamanlar bizim olan diyarlara dair güzellmeler yazan şairin, “Üsküp Güzellemesi” şiiri bu türden bir şiirdir.

Onda doğanın göbeğindeki bir ağaç, bir bağlamının sapında, rüzgâr sevgilinin saçlarını okşamasında, ağaç, sevgilinin gözlerine verdiği yeşil renkte ifadesini bulur. “Yeşil”, “Evren Tutsak Ellerimde” gibi şiirlerinde bu havayı görürüz. Yardımcı, Anadolu sevgisini *Kerem İçimde Yandı*, *Yunuslama*, *Yazma* adlarını verdiği, her biri, Anadolu coğrafyasına ait bir kültür değerini yansıtan,

Anadolu köylüsünün ruh halini yaşatıp onlarla üzülen ve sevinen şiirlerinden oluşan kitaplarında dile getirmiştir. “Şaşkınlık” adlı şiiri, Anadolu insanını konuşturarak, onun durumunu, onların diliyle anlattığı bir şiirdir:

“Bu yıl kütük de küt dağlarda

Soğuklarda durmak zor

Bahara dek

Ekmek yok odun yok tuz yok

İş verin doyurun karnımızı

Çoluk çocuk gelecek.

Bir nüfus kâğıdı taşıyoruz cebimizde soyca

Yenmez ki

İçilmez ki

Söyle neydek”

(Yazma, s. 173)

Şairin memleket sevgisi ve Anadolu tutkusu kısa olmakla beraber, Anadolu’ya bakışını özetleyen “Gerçek” adlı şiiriyle özetlenebilir.

“GERÇEK

O kurak

O çıplak

O susuz dağların da güzelliği vardır

Görebilene”

(Yazma, s. 36)

Sonuç olarak, hocası ve üstadı Külebi'nin sanatı hakkında kitabı ve yazıları da olan Mehmet Yardımcı, ondaki Anadoluçuluk, memleket sevgisi, doğaya bakış biçiminden etkilenmiş ancak Külebi'de olduğu gibi kendisini doğanın çocuğu gibi görmek yerine, belli hisleri anlatmak için doğadan yararlanmıştı.

Memleket sevgisi ve şuru, tarih bilinci, Anadolu kültürüne sahip çıkmak konusunda Külebi'den geri kalmayacak şiirler yazmış; halk edebiyatı konusundaki çalışmalarını, Anadolu'da geçirdiği uzun yılların birikim ve gözlemini sanatına yansıtmıştır.

Külebi'nin şiir anlayışı içinde doğayla konuşarak, doğayı annesi, sevgilisi, karısı yaptığı, yani doğayla özdeşleştiği dikkat çekerken, Yardımcı'nın doğaya dışarıdan baktığı, asıl anlatacağı tema için doğayı konuşturduğu dikkat çeker. O, toplumcu ve gerçekçi bir şair olarak, Anadolu doğası ve memlekete olan düşkünlüğünü ifade eden şiirler yazmakla birlikte, Anadolu'nun gerçek yüzünden, yokluklarından, insanının dramından bahsetmekten hiç vazgeçmemiştir. Külebi, doğadan simgesel olarak faydalanmış, doğaya ait sembollerden Yardımcı, Anadolu coğrafyasına dair anlatacağı “gerçekler” için doğadan bir “ayna” (yansıtıcı) olarak yararlanmıştı.

Daha evvel bir yazımızda¹² andığımız şu cümlelerle bildirimizi noktalamak isteriz:

“Mehmet Yardımcı (ve Külebi'nin) şiirleri, toprağını Anadolu coğrafyasından almış, milletin Kurtuluş Savaşı'nda verdiği büyük mücadele yanında, kalkınmakta olan memleketin tüm sıkıntılarını hisseden Anadolu coğrafyasının ve köylüsünün yaktığı ocakta fırınlanmış; öğretmenlik yıllarındaki gözlemleri ve halk edebiyatı konusundaki bilgileriyle cilalanmış bir seramik vazo gibidir. Bu vazunun bir yüzünde Kurtuluş Savaşı motifleri, bir yüzünde gerçek Anadolu ve memleket sevgisi yer alır”.

¹² Arş. Gör. Özlem Fedai, “Yunuslama Yahut Gecikmiş Bir Hatırlayış”, Turnalar Uluslararası Türk Dili ve Çeviri Dergisi,, KKTC, nr.6.

**ХУДОЖЕСТВЕННО-СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ТРЕТЬЕГО
ЦИКЛА РОМАНСОВ АРИФА МЕЛИКОВА НА СЛОВА
НАЗЫМА ХИКМЕТА**

**ARİF MELİKOV'UN NAZİM HİKMET'İN SÖZLERİNE YAPTIĞI
ÜÇÜNCÜ ROMANS SİLSİLESİNİN ESTETİK KURULUŞ TAHLİLİ**

**ARİF MƏLİKOVUN NAZİM HİKƏTİN SÖZLƏRİNƏ ÜÇÜNCÜ
ROMANSLAR SİLSİLƏSİNİN BƏDİİ QURULUŞ TƏHLİLİ**

**ART PERFORMANCE ANALYSIS OF THE 3RD COLLECTION OF
ROMANCES COMPOSED BY ARIF MELIKOV ON THE LYRICS
BY NAZIM HIKMET**

Ayten Oktaykızı İBRAHİMOVA*
(Айтен Октай кызы Ибрагимова)

Özet

Arif Melikov'un eserlerinde kamera-vokal müziği özel yer almaktadır. Sanatçı, Nazım Hikmet'in sözlerine yaptığı üç vokal silsilesinin eser oluşturandır. İlk iki silsile şiirlerinin Rusça tercümesine, üçüncü silsilesinin aslını ise Türkçe şiir oluşturmaktadır.

Üçüncü silsile 2001 yılında yazılmış olup altı romanstan ibarettir: "Bu dünyada ne çok güzel kadın var." "Çınar olsam", "Sen yumulu göz kapaklarımın içindesin", "Dün gece rüyama girdin", "Sen yoktun".

Anahtar Kelimeler: Arif Melikov, musiki, kameravokal, romans, silsile, eser oluşumu.

**Ü.Насібəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının dissertantı. Bakı/AZERBAJCAN*
Диссертант Бакинской Музыкальной Академии им. У.Гаджибейли

Xülasa

Arif Məlikovun yaradıcılığında kamera-vokal musiqi xüsusi yer tutur. O, Nazim Hikmətin sözlərinə üç vokal silsilənin müəllifidir. İlk iki silsilə şerhlərin rus tərcüməsinə, üçüncü silsilənin əsasını isə türk mətni təşkil edir.

Üçüncü silsilə 2001-ci ildə yazılıb və altı romansdan ibarətdir: «Bu dünyada ne çok güzel kadın var», «Çinar olsam», «Sen», «Yumulu göz kapaklarımın içindesin», «Dün gece rüyama girdin», «Sen yoktun».

Açar Sözlər: *Arif Məlikov, musiqi, kamera-vokal, romans, silsilə, müəllif.*

Summary

Chamber and vocal music occupy a special place in Arif Melikov's oeuvre. He is an author of three collections of vocal compositions on the lyrics by Nazim Hikmet. First two collections contain verses translated into Russian language, the third one is of Turkish content.

The third collection was composed in 2001 and comprises of six romances: "How many beautiful women are there in the world!" ("Bu dünyada ne çok güzel kadın var"), "I wish I was a plane tree" ("Çinar olsam"), "Thou" ("Sen"), "Thou art in my closed eyes" ("Yumulu göz kapaklarımın içindesin"), "I saw you in my night dream" ("Dün gece rüyama girdin"), "Wish you were here!" ("Sen yoktun").

Key Words: *Arif Melikov, music, chamber and vocal, romance, collections, author.*

В творчестве выдающегося азербайджанского композитора Арифа Меликова вокальная музыка занимает важное место. Им написано три цикла романсов на стихи Назыма Хикмета. Создавая свои вокально-инструментальные полотна, Ариф Меликов сумел выступить не только как художник-лирик, но и глубокий психолог, умеющий воплощать сокровенные тайны души.

Третий цикл романсов Арифа Меликова написан в 2001 году на подлинный турецкий текст Назыма Хикмета. В своём цикле композитор мастерски объединяет различные стихотворения, в которых раскрывается философская сущность жизни поэта. Здесь и взгляды поэта на жизнь, и мечты о прекрасном, его предназначение как личности, которые переданы в романсах «Bu dünyada ne çok güzel kadın var», «Çinar olsam», и вечная, пылкая любовная тематика к женщине, к родине, воплощённая в романсах «Sen», «Yumulu göz kapaklarımın içindesin», тематика сна, горечи потери и недостижимости – в романсах «Dün gece rüyama girdin», «Sen yoktun». Композитор связывает все отдельные поэтические тексты единым музыкальным замыслом.

Открывается цикл романсом «Bu dünyada ne çok güzel kadın var», где каждая мотивная группа является знаковой для всего цикла. Начинается цикл мелодическим оборотом – лейтмотивом цикла, играющем цементирующую роль, начинающуюся на *fff* (*marcatissimo*) и постепенно опускающуюся до *pp*. Это основное зерно цикла, состоящее из трёх тактов и двух элементов.

Романс написан в простой форме, состоящей из четырёх периодов, двух частей, где первая часть спокойная, повествовательная. Здесь рассказывается о женской красоте, а вторая часть более эмоциональная, лирико-драматического характера, где повествуется о старости и смерти. Суть стихов в том, что красота не вечна, и что всё на земле преходящее.

Обрамляет романс лейттема, играющая роль связки между романсами, которые звучат непрерывно, соединяясь с помощью этого лейтоборота.

Второй романс «Sen yoktun» написан в сквозной форме. Здесь получают развитие мотивы-тезисы из первого романса. Для мелодии романса характерны квинтовые и октавные ходы, хроматические подъёмы и спуски.

Третий романс «Çınar olsam» начинается четырёхтактовым вступлением, а мелодическая линия напоминает интонацию азербайджанской народной песни «Ай, лачын» (характерный квартовый ход, а также использование интервала ув.секунды). тема вступления играет в то же время роль интерлюдии между предложениями. Форму романса можно определить как 3-5тичастную с элементами рондальности.

Отметим, что в этом цикле Ариф Меликов использует цитатный материал – азербайджанская народная песня «Sarı gəlin», а также стилевая аллюзия азербайджанской народной песни «Ай, лачын».

Романс «Dün gese güyama girdin» начинается лейтмотивом. Далее на *p* звучит основная мелодия романса. Мелодия интонационно напоминает характерные турецкие напевы. Этот романс наиболее близок по музыкальному языку турецкой музыке. Большую роль здесь играет сопровождение. Фортепианная партия развиваясь, приобретает самостоятельное значение, её мелодическая линия звучит наравне с вокальной партией.

Романс «Dün gese güyama girdin» можно считать драматической кульминацией всего цикла, которая продолжает своё развитие в двух последующих романсах.

Форму романса можно определить как трёхчастная с динамической репризой. Элементы лейтмотива несколько раз проходят на протяжении романса, на нём и завершается романс. Здесь впервые лейттема появляется в вокальной партии на словах «*Kitabın üstünde...*», то есть всё, что было до этого – это сон, а пробуждение – реальность, полная горечи и страдания.

В конце звуки отдаляются. На словах: «*O sesler, sesler, sesler...*» всё постепенно успокаивается и замедляется, уходит вдаль, и повторяясь как эхо, исчезает совсем.

После многократного звучания лейттемы в романсе «*Dün gece güyama girdin*», следующий романс «*Sen*» начинается без вступления. Здесь используется тема из предыдущего романса, тем самым подчёркивая их взаимосвязь. Тема звучит насыщенно, она аккордового склада, в то же время играет роль заключения.

Многое назад этот же текст был использован композитором в первом цикле романсов в русском переводе. В памяти художника всплывает это стихотворение, которое трактуется в этом цикле совсем иначе.

В заключительном романсе «*Yumulu göz kapaklarımın içindesin*» воспоминание Арифом Меликовым песни «*Sarı gəlin*» явно зарождается в связи с текстовой основой, где поэт «внутри замуренных глаз» подсознательно воссоздаёт песни, созданные народом, оставляя в воображении человека глубокий след, отражённый в душе художника. Как пишет поэт: «*Yumulu göz kapaklarımın içinde şarkılar...*».

Песню «*Sarı gəlin*» с полным основанием можно отнести к темам-шифрам, кодирующим весь интонационный потенциал произведения. Как будто всё движение в цикле шло именно к этой общеизвестной теме в заключительном романсе.

Этот романс играет особую роль в цикле. Он завершает цикл и обобщает образно-эмоциональную суть цикла. Романс начинается с лейттемы и лаконично переходит в сольную партию вокала. Красочные динамические оттенки *mp*, *mf*, *mp*, *f* передают как бы игру светотеней. В промежутке между первой и второй частью звучит тема «*Sarı gəlin*», ею же завершается вторая часть. Заканчивает этот романс и весь третий цикл лейтмотив на *pppp fermato* как будто всё исчезает словно мираж.

Отличительной чертой вокального стиля в романсах Арифа Меликова является неразрывная связь общевосточной песенной распевности с декламационностью. Композитор всегда стремится к более точной передаче содержания стиха, к близости с поэтическим словом. Отсюда и связь песенного распева и декламации и чёткая, всегда акцентируемая линия с ритмическими особенностями стихотворного текста.

Одно из сложностей – это интонационное мастерство, которое выражается в использовании скачков, альтераций, а также национальных элементов, в изобилии вплетённые в мелос. Но, несмотря на технические сложности, вокальные циклы Арифа Меликова исполняются по сегодняшний день и продолжают привлекать внимание слушателей и многих исполнителей. Надо отметить, что первым исполнителем романсов Арифа Меликова выступил народный артист Рауф Атакишиев, прекрасно передавший основную образно-эмоциональную суть музыки. В дальнейшем,

романсы исполняли народные артистки Фидан и Хураман Касимовы, заслуженные артисты РСФСР И.Джафаров и В.Махов, заслуженная артистка РСФСР Людмила Белобрыгина, заслуженная артистка Дагестанской АССР Маргарита Мирошникова, Ирина Серебрякова, лауреат международных конкурсов Алла Аблабердыева, Елена Иванова, лауреат Закавказского конкурса Фавзия Ибрагимова, в том числе заслуженные артистки Азербайджана: Рашида Бейбутова, Гюльназ Исмайлова, Фарида Мамедова, а также многие исполнители России и зарубежных стран. Вокальные циклы исполняются как в целостном виде, так и в отдельности как самостоятельные произведения.

Список Использованной Литературы

На русском языке

1. Адилова А. Назым Хикмет в творчестве азербайджанских композиторов. Дис. Баку, 2004, 206 с.
2. Алекперова Н. Ариф Меликов. Б.: Ишыг, 1988, 175 с.
3. Асафьев Б. Музыкальная форма как процесс. Л.: Музыка, 1971.
4. Васина-Гроссман В. Музыка и поэтическое слово. ч.2, Интонация. ч.3, Композиция. М.: Музыка, 1978, 365 с.
5. Мазель Л., Цуккерман В. Анализ музыкальных произведений. М.: Музыка, 1967, 762 с.
6. Тюлин Ю. Музыкальная форма. М., Музыка, 1965.
7. Цуккерман В. Музыкальные жанры и основы музыкальных форм. М., Музыка, 1964, 296 с.

На азербайджанском языке.

8. Ələkbərova N. Arif Məlikov. B., Şur, 1993, 31 s.
9. Nəcəbəyov Ü. Seçilmiş əsərləri. B., Yazıçı, 1985

BODRUM YÖRESİ EFSANELERİNİN ANADOLU VE DİĞER TÜRK YÖRESİ EFSANELERİYLE MUKAYESESİ

THE COMPARISON BETWEEN THE MYTHS OF BODRUM REGION AND THE MYTHS OF ANATOLIA AND OTHER TURKISH REGIONS

СРАВНЕНИЕ ЛЕГЕНДЫ ОБЛАСТИ БОДРУМА С ДРУГИМИ ТУРКСКИМИ ЛЕГЕНДАМИ АНАТОЛИЯ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI*

Özet

Türkiye'nin güney-batısında yer alan Muğla iline bağlı Bodrum, eski bir yerleşme yeridir. Tarihteki adı Halikarnas olarak bilinir. Bodrum'da pek çok çeşitli efsaneler ile menkıbeler anlatılmaktadır.

Anlatılan bu efsanelerin büyük bir bölümü yazıya geçirilmiştir. Anlatıların bazılarının varyantları; Anadolu'nun başka bölgelerinde, hatta Türkiye sınırlarının dışındaki başka Türk bölgelerinde de anlatılmaktadır.

Makalede; Bodrum yöresindeki efsaneler ile Anadolu'da ve Türkiye dışındaki bazı Türk yörelerindeki efsanelerin karşılaştırılmaları yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bodrum, efsane, menkıbe, Anadolu, Türk yöresi.

Abstract

Bodrum, a town of Muğla city located in the southwest of Turkey, is an old settlement. It's name is known as Halikarnas in the history. Many kinds of myths and tales are told in Bodrum.

Most of these myths that are told have been written. Versions of some of the narratives are also told in Anatolia's other regions and even in other Turkish regions beyond the borders of Turkey.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Emekli Öğretim Üyesi. İzmir/TÜRKİYE

In the paper, comparisons are made between the myths of Bodrum region and the myths of Anatolia and some Turkish regions beyond the borders of Turkey.

Key Words: Bodrum, myths, tale, Anatolia, Turkish region.

Bir doğa olayının, bir varlığın meydana gelişinin, doğa elemanlarından birinde olan bir değişikliğin, doğaüstü özellikler gösteren kişilerin hayatlarının halk hafızasında ve hayalinde yaşayan biçimiyle, belli bir yere ya da bir olaya bağlanarak olağanüstü olaylarla süslenip anlatıldığı hikâyeler olarak tanımladığımız efsane kavramı bütün Türk yurtlarında içerikler ve motif yapıları bakımından önemli benzerlikler göstermektedir.

Efsane dünyasına göz attığımızda karşımıza motiflerle süslü ilginç halk anlatımları çıkar. Bunlar kültürümüzün tapu senetleri konumunda olup her biri yeni biçimlere bürünüp farklı coğrafyalara yayılmışlardır.

Efsaneler aslında birer inanç meselesidir.

Kuşun çıkardığı sesin bir olaya bağlanması, tepesindeki tüyün bir eşyanın izi olduğu düşüncesi, şekilli kayaların özellikle bir efsane konusu olarak Türk ülkelerinde anlatılması hep inanca dayanan yorumlardır.

İnsanın taş kesilmeyeceğini, çocuğun kuş olup uçamayacağını, kadının ya da kötü niyetli bir kimsenin taş kesilmeyeceğini biliriz ama, olay zinciri içinde güzelce yoğrulmuş sunulan hoş anlatımlara inanmaya kendimizi sanki zorunlu hissederiz. Bizim için olanaksız gibi görülen işler efsane dünyası için son derece doğaldır.

Bu olağanüstülükleri Bodrum'da gözler önüne seren en önemli efsane halkın Salmakız dediği *Salmakis* efsanesidir. Bodrum'un hemen yanı başında bugün Bardakçı diye tanınan eski Salmakis yıkıntılarının bulunduğu plajla ilgili şu efsane dilden dile dolaşmaktadır:

"Buraya adını veren Salmakis adlı su perisi bu güzelliğe doyamaz, dalgalarla kucaklaşır, köpüklerle yıkanır."

Bir gün yine köpük köpük sularla cilveleşirken, kıyıya yanakları al al, utangaç mı utangaç bir delikanlı gelmiş, soyunup denize girmiş.

Güzel Salmakis'in gönülcüğü bir anda burkulmuş, aşk kıvılcımı bir anda harlamış... Ne var ki, bütün güzelliği ile ona kucak açtığı halde utangaç çocuk, yüzünü bile çevirmemiş. Salmakis durur mu? Sarmış delikanlıyı dalgalarla birlikte. Delikanlı çırpınırken o yalvarıyormuş Tanrı'ya, 'Onu canım gibi sevdiğimi biliyorsun. Ne olur, ikimizi bir birimizden ayırmayın.' Duası kabul olmuş ve bu bir çift insandan bir tek insan yaratılmış.

Binlerce yıldır söylenegelen bu Bodrum efsanesi çevrede halk arasında anlatılan yerli efsaneler arasına da girmiş. Halk 'Salmakis' adını 'Salmakız' olarak Türk-

çeleştirmiş ve burada, erkeklere kız, kızlara erkek şeklinde görünen zararsız periler dolaştığına inanılır olmuştur.¹

Salmakis efsanesinin Çift Cinsiyetli Hermaphroditos' adı ile anlatılan bir başka varyantı da şöyledir:

"En güzel tanrıça Aphrodite ile kurnaz tanrı Hermes'in bir oğulları varmış. Hermaphroditos'muş çocuğun adı. Hem anasının hem de babasının adını taşıyormuş çocuk.

Onbeş yaşına vardığında görmediği, tanımadığı ülkeleri gezip dolaşma hevesine kapılmış Hermaphroditos. Sonunda Karia'ya gelmiş. Oradaki Halikarnassos (Bodrum) denen şehirde göl gibi küçük bir koy varmış. Öyle berrak, öyle berrakmış ki suyu, bakınca dibi görünürmüş. Bu koyun çevresi her zaman canlı, yemyeşil otlarla kaplıymış. Bir peri kızı yaşarmış orada, ama ötekiler gibi av peşinde koşan perilerden değilmiş bu. Ayağına tez Artemis'in tanımadığı tek su perisiymiş bu kız. Salmakis adındaki bu su perisi kendi adını taşıyan küçük koya girip yüzmekten, uzun uzun yıkanmaktan büyük zevk almış. Kimi zaman üzerine saydam bir örtü atıp yeşil çayırlara uzanır, kimi zaman da renk renk çiçeklerden toplarmış. Kız, işte o günlerden birinde yabancı delikanlıyı görmüş. Görür görmaz de gönlü akıvermiş bu güzel gence. Üstüne başına iyice bir çeki düzen verdikten sonra delikanlının yanına gitmiş ve demiş ki:

'Eğer bir tanrıya inanmak gerekirse buna en lâyük olanı sensin ey güzel çocuk. Eğer bir tanrıysan Eros olmalısın mutlaka. Yok ama bir ölümlüysen de seni dünyaya getirenlere ne mutlu. Erkek kardeşin, kız kardeşin, sana süt veren dadın ne denli öğünseler azdır seninle. Ama eğer nişanlıysan kuşku yok ki en mutlu kişi nişanlın, evliysen karındır. Ama değilsen gel de birlikte aynı yatağı paylaşalım seninle'. Peri kızı bunları söyledikten sonra susmuş. Delikanlının yüzünüyse bir kırmızılık kaplamış. Çünkü aşktır, sevişmektir öğrenmemişmiş o henüz. Ama yüzünün kırmızılığı da yakışıyormuş güzel delikanlıya hani. Peri kızı üsteleyerek hiç değilse bir kız kardeşiymiş gibi öpmek istemiş genci. Ama o, 'Ben gidiyorum buralardan, seni de bırakıyorum gönlünü de' demiş.

Güzel çocuk elinden kaçacak diye kız korkmuş o zaman, 'peki yabancı' demiş. 'Koy sana kalsın işte, ben gidiyorum buradan, var gönlünce eğlen.' Uzaklaşır gibi yapmış ama fazla gitmeden çalıkların arkasına sinmiş. Çocuk ne bilsin gözetlendiğini, soyunup çırılçıplak göle dalmış. Peri kızı ise oğlanın fildişi duruluğundaki çıplak vücudunu görünce artık arzularına gem vuramaz olmuş ve atmış kendisini koyun berrak sularına. Dört bir yandan sarılıp güzel çocuğu öpüp okşamaya başlamış. Bir yılan kendisini alıp götüren kartala nasıl kıvrım kıvrım dolanırsa, bir sarmaşık nasıl sararsa ağacın gövdesini, ya da bir ahtapot sayısız kollarıyla avını kısıvrak nasıl bağlarsa Salmakis de öylece yekvücut olmuşmuş delikanlıya adeta.

¹ Mehmet Önder, Şehirde Şehire Anadolu, Ankara, 1995, s.297

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Genç adam boyun eğmek, peri kızının şehvetine kendini bırakmak istemiyormuş, ama kız 'çırpın çırpınabildiğin kadar, kaçamayacaksın benden' demiş ve yalvarmış tanrılara:

'Ey tanrılar, lütfedin, ne şu çocuk ayrılabilsin benden, ne de ben ondan ayrılayım!'

Tanrılar iki gövdeyi tek gövde yaparak peri kızının bu dileğini hemen o anda yerine getirmişler. O zaman Hermaphroditos da, adlarını taşıdığı tanrısal anne ve babasına yalvarmış:

'Ey her ikiniz de adlarını bana veren annem ve babam, sizler de bir lütufta bulunun bana! Bu koyda yıkanan her erkek, yarı erkek olarak çıksın oradan'

Oğullarının bu yakarışı üzerine Hermes ve Aphrodite, erkeği kadınlaştıran bir özellik vermişler o koya.

Antik dönemin Halikarnosos'u günümüzün Bodrum'unda geçen bu efsane çift cinsiyetli kişileri nitelemek için kullanılan Hermaphrodit sözcüğünün kaynağını açıklıyor bize. Salmakis koyunun hemen yakınında Hermes ve Aphrodite adlarına yapılmış iki tapınak bulunmaktadır. O su kaynağına da Bardakçı denilmektedir.²

Bodrum yöresi efsanelerine bakıldığında Milas'ta da bazı Peri Kızı efsanelerinin anlatıldığı görülmektedir. Periler genellikle su başlarında görülürler. Su iyeleri olarak kabul edilirler. Çeşme başında, dere kenarında, deniz kıyısında görülenleri çoğunluktadır.

Bunlardan biri: "Peri kızı gece vakti adama gelin kılığında görünmüş. Kız kaçmış adam kovalamış, kız kaçmış adam kovalamış. Sonra adamın aklına gelmiş ki kız adamı aldatacak.

Kadın delikanlıya 'Dile dileyeceğini' demiş. Adam, ne dileyeceğim senden deyip hemen bir dua okumuş. Okur okumaz kadın, 'Hiii deyip kaybolmuş. Dua okumasaymış çarpılacaktı' biçiminde anlatılmaktadır.

Anadolu, yüzyıllar boyunca kavimlerin gelip geçtiği, uygarlıkların parlayıp söndüğü önemli bir alan olmuş, Selçuklu ve Osmanlı dönemleri bu zenginlik içinde bitmez tükenmez bir kültür birikimi oluşturmuş, bu kültür birikimi içinde şehir adları ile ilgili efsaneler önemli bir yer tutmuştur. Bu bağlamda Bodrum adı ile ilgili efsane de oldukça önemlidir.

Bodrum tarihte Halikarnasos olarak bilinir. Dünyanın yedi harikasından biri de burada bulunmaktadır. Mozole adı ile tanınan bu harika, milattan 353 yıl önce, Karya Kralı Mozol adına, karısı Artemis tarafından yaptırılan dev bir mezardır. Kudüs'ten çıkarılan Sen Jan şövalyeleri Halikarnasos'a gelerek Sen Petro adına bir kale yapmış, buraya 'Petroyum' demişlerdir. Bu ad, Türklerin kaleyi fethetmelerinden sonra Bodrum olarak değişmiştir.³

² Derman Bayladı, Efsaneler Dünyasında Anadolu, Anadolu Mitolojisi, Say Yay. İst. 1996, s. 195-197

³ Mehmet Önder, a.g.e. s.297

Antik dönemde Halikarnasos adı ile anılan yöre, deniz kıyısının kutlu pınar havuzunun kenti anlamına gelir.⁴

Yer adı benzemesi sonunda oluşan Bodrum adını Evliya Çelebi '*Menteşe Bey oğullarından bir bodrumluk yer ister. Çalılar içinde bir kale yaptırır. Nice zaman sonra çalıları yakıp kaleyi meydana çıkarır. Bu yüzden Bodrum adı kalır. (Evliya Çelebi, VIII, s.581)*'⁵ biçiminde bir efsaneye bağlamaktadır.

Bodrum'un en büyük köylerinden Akçaalan köyünün adı da ses benzeşmesi ile oluşan yer adlarındandır.

Turgut Reis, Bodrum'un Yalıkavak beldesinin Sandımalı köyünden Veli isminde bir çiftçinin oğludur.

Ailece şimdiki adı Akçaalan olan Karabağ'a gelip yerleşirler. Turgut, yüksek yerlerde çobanlık yaparken bugünkü abidesinin dikildiği yerde bir kuyu vardır.

O kuyudan koyunlarını sularken oradan geçen Barbaros'un gemileri koyunları görünce su olduğunu anlar ve o kıyıda su alırlar. Çoban Turgut'u çok severler ve bizimle gelir misin deyince heybesini atıp Barbaros'un teknelerine biner. Büyük yararlıklar gösterir, kendi tekneleri olur.

Kendi tekneleri ile oradan geçerken kıyıda bir kişi görür. Acele işi vardır. Uzun zamandır babasını göremediği için, babasına bir kese akça göndermek ister. O akçayı göndermek için deniz kenarındaki kişiye seslenir. 'Benim babamı tanıyor musun? Veli'yi.' der. Bir kese akçayı fırlatır. 'Bunu benim babama ver, acele işim var, gidiyorum.' der. Selam ve akçeyi gönderir.

Bir zaman sonra, babamı göreyim, der. Babasına gelir. Hoş beş, hal hatır sorduktan sonra: 'Baba, ben sana daha evvel akçe göndermiştim.' der. 'Ne akçesi oğlum, almadım.' 'Nasıl olur baba, ben yaşlı bir adamla gönderdim. Çağırın bakalım bu yaşlıları.'

Gelirler. Akçeyi verdiği yaşlı adam yoktur. Bir daha haber salar, yine o yaşlı yoktur. Akça alan kim? Akça alan kim? Akça alan kim derler Akça alan bulunmaz ama köyün adı Akçaalan kalır.

Bodrum yöresi efsanelerinden Türkbükü efsanesi de yerleşme ile ilgili Anadolu efsanelerinden biridir. *Yaka Köyü'nün güneyine doğru olan sırtlarda Gücer adıyla bir köy vardır. Bu köye de taun hastalığı gelir. Köyün hemen hemen tamamını öldürür. Yalnız iki çocuk kalır. Kimsesiz kalan bu iki çocuk bilmeden bir yöne doğru giderler. Dağlık alanda kaybolurlar. Aç susuz gezinirken Türkmen bir çoban görür. Kimsesiz olduklarını anlar, Acıyıp Gündoğan Köyü'nün görüldüğü yerde Göl Köyündeki evine getirir. Onları büyütür. Kendi çocukları ile evlendirir. Orada bir iki ev daha oluşur. Türkbükü, Göl Köyü onların çoğalmalarından oluşan bir Türk köyüdür.*

⁴ Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzendeki Bir İnceleme, İst. 1993, s.52

⁵ Mehmet Naci Önal, Muğla Efsaneleri, Muğla 2005, s.199

Bodrum'da Türkbükü'ne bir Türkmen çobanın yerleşip çoğaldığı gibi Muğla'da Yatağan'a bağlı Katrancı köyüne bir katrancı yerleştiği için, Milas'a bağlı Yusufça köyüne Yusuf adlı biri ilk kez yerleştiği için köyün adı olmuştur. Anadolu'nun pek çok yerinde de benzer anlatılara rastlanmaktadır. Örneğin, Çapanoğullarının kızı ile evlenen Abdullah Ağa, yozlarını topladığı yere yerleştiği için o yöreye Yozgat denmiştir.

Taş dönüşme ile ilgili efsanelerin bütün Türk yurtlarında yoğun biçimde anlatılması önemli benzerliklerin başında gelmektedir.

*"Bodrum Milas arasında bir köyden, komşu köye gelin alınmış. Gelini götürürlerken eşkıyalar gelmiş. Gelin alayındaki adamlar korkudan kaçmışlar. At üzerinde yapayalnız kalan gelin Allah'ım beni taş yap, bu adamların eline bırakma demiş. Gelinin dileği kabul olmuş oracıkta taş olmuş. Şimdi o yöreye al atın yanı denir."*⁶

Taş kesilme efsanelerinde değişim olgusu, başkasının hakkını yeme, nimete saygısızlıkta bulunma, iftira atma gibi kötü olaylar karşısında Allah'ın doğrudan bu olayı yapanı cezalandırması ya da kötü olaya maruz kalan kişinin bu kötü olaydan korunmak için ah edip Allah'a yalvarması ve Allah'ın duaları kabul etmesiyle tüm âleme ibret olsun diye taş kesilmesi biçiminde gerçekleşmektedir. Bu efsanelerde ders verici ve caydırıcı özellik ön plana çıkmaktadır.

Bodrum yöresindeki Al At Taşı efsanesi Sandıklı'da anlatılan Gelin Kayası efsanesine çok benzemekte olup taş kesilme motifinin ilginç bir örneğini sergilemektedir. Bu şekilde pek çok Türk efsanesi mevcuttur. Bunlardan biri Malatya'da anlatılan Gelin Kayası efsanesidir. Yine Sivas'ta, Erzurum'da, Amasya'da, Tokat'ta, Yozgat'ta benzer efsanelere rastlanmaktadır.

Bodrum yöresinde anlatılan Deve Taşı, Taş Olan Kız efsanelerinin dışında yaygın olarak anlatılan Gelin Taşı efsanesi: *"Uzun yıllar önce bir düğünde güzel bir bey kızına köyün fakir delikanlısı âşık olmuş. Delikanlı fakir olduğu için, kızı ailesi vermek istememiş. Delikanlının ailesi de oğullarını kıramamış gidip kızı istemiş. Kız bu arada yemeden içmeden kesilmiş. Kızın babası yok derken kız odasından çıkıp müdahale etmiş. Buna çok kızan baba; 'peki, gidip fakirlik çeksün de cezasını görsün.' deyip kızı vermiş. Kızının durumunu bilen annesi bu işe memnun olmuş.*

Kız gelinliğini giymiş, düğün yapılmış bitmiş. Oğlan evi gelini alıp götürmek üzere hazırlarken gelinin annesiyle vedalaşmasına izin vermemişler. Anne çok kırılmış. Bunun üzerine: 'İnşallah hepimiz taş olursunuz' demiş. Gelin ve damat önde, diğer insanlar arkada olmak üzere hepsi yolda simsiyah taş olmuşlar. biçiminde olup diğer taş olan gelin alayı efsaneleriyle özde büyük benzerlik göstermektedir.

⁶ Mehmet Naci Önal, a. g. e. s. 154-155

⁷ Mehmet Naci Önal, a. g. e. s. 158

Benzer değişim olgusunu taşıyan bir efsane de Kazak Türkleri arasında anlatılan:

Bir zamanlar zengin bir kralın çok güzel bir kızı vardır. Kız büyüyüp de evlenme çağına gelince talipleri çoğalır. Kral kızının da uygun gördüğü bir talibe kızını verir.

Düğün hazırlıklarına başlanır. Kral biricik kızı için gece gündüz demeden çalışır ve kızının her şeyini altından yaptırır.

Gelinim kervanı özene bezene hazırlanır ve sıra kızı uğurlamaya gelir. Kız tam evden çıkacakken köpeğinin mama kabının altından değil de gümüşten yapıldığını görünce içerler ve babasına sitem eder. Kızının kanaatsizliği karşısında babası dayanamaz ve kızına beddua eder. Kızı ve tüm kervan oracıkta taş dönişür. Bu taş kervana yöre halkı Kelişek Dağ yani Gelincik Dağı ismini vermiştir. biçimindeki efsanedir.

Ülkesi, milleti ve dini için canı gönülden savaşan inanmış insanlar kelleleri kesilse bile amaca ulaşmak için o ruhla savaşa devam etmektedirler. Türk halk kültüründeki *Kelle Koltukta* deyiminin kaynağı olan Türk kültür tarihindeki *Kesikbaş* efsaneleri önemli yer tutar. Bunlardan biri de önemli kaynaklarda yer alan ve Bodrum'da anlatılan Saldır Şeyh Horasanî efsanesidir. Bu efsane:

"Selçuklular döneminde uç beyi komutanı olan Saldır Şeyh Horasanî, Gelibolu'dan 80 kişilik kuvvetle Gumbet'e gelir. Gumbet'te Bizans askerleriyle cansiperhane savaşırken Saldır Şeyh'in başı bir düşman kılıcı ile kesilir. ve yuvarlanır. Saldır Şeyh, başını yerden alıp koltuğuna kıştırarak düşman üzerine yürümeye devam eder. Bu sırada onu gören bir kadın: 'Aaa, başı koltuğunda savaşıyor.' der. Bu söz üzerine, Saldır Şeyh Horasanî'nin başı yere düşer. Baş yere düşünce saldırmaya başsız olarak devam eder. Vücudu da yüz metre ileride devrilir. Saldır Şeyh Horasanî'nin şehitlik haberini alan Horasan'daki annesi ağlamaklı bir sesle: 'Ben oğluma bir defanın dışında haram süt emzirmemişim. Oğlum gelir diyordum.' der." biçimindeki efsanedir.

Kesikbaş motifine dayalı Anadolu'da birçok efsane anlatılmaktadır. Bunlardan Erzincan'daki Seydi Sultan efsanesi:

Seydi Sultan, askerleriyle bugün türbesinin bulunduğu yere gelmiş. Düşmanlarıyla çok kanlı bir savaşa tutuşmuş. Düşmanlarını yenmişlerse de Seydi Sultan'ın başı gövdesinden ayrılmış. Sultan başını yerden alıp koltuğunun altına yerleştirmiş, askerlerin önüne geçmiş.

Bu durumu gören bir kadın şaşırmış, 'Bu ne haldir yâ Rabbim' diye düşünceye dalmış, dayanamayıp askerlerden birine sormuş: 'Bu nasıl iştir oğlum, başı koltuğunda olduğu halde orduyu nasıl idare ediyor?' Kadın bu sözleri söylemiş ama biraz sonra söylediğine pişman olmuş. Bu sözün üzerine Seydi Sultan kılıcını yere

saplayıp orada ruhunu teslim etmiş. Askerler de ardıc ağacı olmuşlar.⁸ biçiminde anlatılmaktadır.

Turhal'da anlatılan Kesikbaş efsanesi ise şu şekildedir: “*Turhal ovasında yapılan bir savaşta Türk askerlerinden biri şiddetle düşman safları içine dalar ve yalın kılıç akşama kadar savaşır. Güneş battığı sırada arkadan gelen bir kılıç darbesi, bu cengaver yiğitin başını uçurur. Yere düşen kesik baş, yuvarlana yuvarlana şehir dışındaki köprüye gelir. Yoluna devam edecekken gaipten gelen bir ses: “Dur! Kal!” diye kesik başa sesler. O da oracıkta kalır. Türkler muharebeyi kazandıktan sonra oraya bir türbe ile mescit yaptırırlar. Böylece şehrin adı Durkal, zamanla da Turhal olur.*”⁹

Denizli Çal'daki *Çök Ellez Çök* efsanesi, Diyarbakır'daki *Sultan Sa* efsanesi, Erzincan'daki *Acep Şir Gazi* efsanesi, Erzurum'daki *Hasan Dede* efsanesi, Konya'daki *Başını Vermeyen Şehit* efsanesi, İznik'teki *Abdülvahap Gazi* efsanesi, Tekirdağ'daki *Bardaklı Baba* efsanesi, Isparta'da *Kesikbaş Fethi Bey* efsanesi bunlardan bazılarıdır.

Anadolu'da anlatılan kesikbaş efsaneleriyle diğer Türk yurtlarında anlatılan kesikbaş efsaneleri arasındaki önemli benzerlikler ilginçtir. Bunlardan Kıbrıs'ta Garajal Kalesi alınırken kesik başıyla savaşan asker efsanesi ve Mağosa Kalesi'nin alınışı ile ilgili anlatılan: “*Osmanlı ordusu Mağosa Kalesi'ni aylarca kuşatmış, bir türlü şehri alamamış. Şehrin deniz tarafında büyük bir kapı varmış. O kapıdan giren atlılar kaybolurmuş.*”

Venedikliler bu kapının içine büyük bir çark koymuşlar. Çark kapıdan girmek isteyenleri doğrarmış. Kilis Beylerbeyi Canbulat Paşa olanları görmüş. Çarkın doğradığı dal gibi delikanlıların yok oluşlarına yüreği dayanamamış. Atını son süratle çarkın üzerine sürmüş. Çarkı kırmış ama kafası da kopmuş. Eğilmiş, kopan kafasını yerden almış. Koltuğunun altına koymuş. Diğer elindeki kılıçla savaşmayı sürdürmüştür.

Olanları Mağosa Kalesi kumandanı Mark Antonyo'nun kızı saray penceresinden seyrediyormuş. Gördüklerine hayret etmiş. Kale komutanı babasına gördüklerini anlatmış.

'Aman Allahım! Hayret doğrusu! Bak babacığım. Bu insanların ölüleri bile savaşır. Kafası koltuğunda kılıç sallar. Biz bunlarla başa çıkamayız. En iyisi teslim olalım demiş.

Kale komutanı da olanları görünce hemen kaleye beyaz bayrak çekirtmiş. Osmanlı ordusu şehri teslim almış.” biçimindeki Canbolat Paşa efsanesi¹⁰, Ohri ve Dobruca'da anlatılan kesikbaş efsaneleri ile Batı Trakya'da dilden dile anlatılan:

⁸ Saim Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, İst. 1976, s.99-100

⁹ Mehmet Önder, Anadolu Efsaneleri, Ankara, 1996, s.129

¹⁰ Mustafa Gökçeoğlu, Kıbrıs Türk Halkbilimi Sözel Kültür Değerlerimiz, Efsanelerimiz, Lefkoşa, 2004, s.174

"Gazi Yakup Bey, maiyetindeki kırk süvari ile Filorina'yı kuşatır. Bu müfrezenin bayraktarlığını da Kirli Baba denilen bir cengaver yapmaktadır. Kaleye hücum esnasında düşman askerlerinden biri Kirli Baba'nın başını koltuğuna alarak savaşa devam eder. Ama o sırada bir kadın kendisini görür. Görür görmez de Kirli Baba hemen oracığa düşüp ruhunu teslim eder. Fetihden sonra kendisini oraya gömerler daha sonra da bir türbe yaptırılır. Türbenin bulunduğu yer Kirli Derbent diye anılır."¹¹ biçimindeki Gazi Yakup Bey efsanesi bunlardan bazılarıdır. Anadolu ve bütün Türk yurtlarında anlatılan kesikbaş efsanelerinin Bodrum'da anlatılan kesikbaş efsanesi gibi Alp-Eren kimliğinde kahramanlık temeline dayandığı görülmektedir.

Anadolu ve çeşitli Türk yurtlarında sıkça anlatılan efsanelerden biri de ay ve güneşle ilgili efsanelerdir. Ay ve güneşi insan kökenli gösteren Muğla'nın Ortaca, Yatağan, Bayır yöreleriyle Bodrum'da anlatılan ay-güneş efsanesinin Bodrum'da anlatılanı: "Bir kadının biri kız, diğeri oğlan iki çocuğu varmış. Birbirleriyle geçinemeyen, sürekli kavga eden çocuklara annesi beddua etmiş. 'İnşallah biriniz mağribe, biriniz maşrika düşersiniz, birbirinizi hiç görmezsiniz.' demiş. Annelerinin bedduası tutmuş. Kız çocuğu güneş, erkek çocuğu da ay olmuş. Onun için bir birlerini görmez, güneş sabah, ay da akşam doğarmış." biçimindedir.

Muğla yöresindeki bütün anlatmalarda bir biriyle geçinemeyen iki kardeşten birinin ötekini yüzüne hamur parçası, hayvan pisliği gibi şeylerin atması sonucu annenin kargışı sonucuna bağlanırken Tunceli'de oyun oynayan iki kardeşin oyun arasında oğlan kız kardeşine 'Ben güneş olayım gündüz doğayım, sen gece ol akşam doğ' demesi, kızın gece karanlık olur ben korkarım deyince oğlanın ben sana ışığımdan veririm korkmazsın demesi üzerine çocukların içtenlikle istemesi olayının Tanrı tarafından kabulüne bağlanmaktadır.¹²

Sivas'ta ise; "Ay gökçek bir oğlan, kız da güzeller güzeli bir kızmış. Bir birlerine âşık olan ve her ayın on beşinde buluşan iki sevgilinin arasına bir cadı kadın girmiş ve kıza oğlan hakkında yanlış bilgiler verip oğlandan soğutmuş. Oğlan ise olup bitenden habersiz kızın etrafında dönüp duruyormuş. Oğlanın 'kıyamete kadar peşinde dönüp dolaşacağım.' demesi üzerine kız güneş, oğlan da ay olmuş. Ay güneş etrafında dönüp durmuş. Güzel bir kız olan güneş ise kendini insanlara da göstermemek için kendine bakanların gözüne ışıktan parmaklarını uzatmış. Meğer güneşe bakıldığında insanın gözünü delercesine gelen ışıklar onun ince parmaklarıymış." biçiminde anlatılır.¹³

Ay ve güneşle ilgili benzer efsanelerin diğer Türk yurtlarında da Anadolu'da anlatılanlara benzer biçimde anlatıldığı görülmektedir. Azerbaycan'da; "Günlerden bir gün Ay güneşin peşine düşer. Güneş kaçır, Ay da peşinde. Güneş Ay'ın elinden kurtulamayacağını anlayınca hemen eğilip yerden bir avuç balçık alır ve Ay'ın

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, Türk Folklorunda Kesik Baş, Ankara,1989, s. 23

¹² Ali Kaya, Tunceli Kültürü, İst. 1995, s.47

¹³ Kutlu Özen, Sivas Efsaneleri, Sivas 2001, s. 338

yüzüne atar. Ay, orada kalır; Güneş, çıkar gider. Ayın yüzündeki lekeler, işte o zamandan kalmıştır." ¹⁴ biçiminde anlatılan ay-güneş efsanesi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde:

"Güneş kız olarak yaratılmış, ay da erkek. Bunun için günümüzde de çocuklar ay dede demektedirler. Güneş çeyizi için gergefini germiş, iğneleriyle renk renk ipekler, nakışlar işlermiş. Bir yandan da ayla karşılıklı cilveleşirmiş.

Zaman karşılıklı sevgiyle geçip giderken günlerden bir gün iki sevdalının arası açılmış. Sonunda olan olmuş. İşin içine şiddet karışmış. Güneş dayanamamış, bütün iğnelerini alıp aya atmış. İğnelerin çoğu aya saplanmış, kalanı da dağılıp saçılmış. Birazı da dünyaya gelmiş. O günden sonra işte bu yüzden güneş ışınları insanlara iğne gibi batar olmuş." biçiminde anlatılmaktadır.¹⁵

Özbekistan'da ay üzerine çok farklı bir efsaneler anlatılır. Bu efsanelerden biri: "Bir zamanlar Ay ve Gün karı kocaymış. Onlar, evli oldukları zamanlarda çok mutluymuşlar. Her işi hayatın teminini, geçimi, insanlara hizmeti beraber yaparlarmış. Güneş, gündüzleri yatağından çıkıp insanları geçim derdinde görünce düşünüp onlara ışık, sıcaklık gönderirmiş. Bu yüzden de akşam olunca evine yorgun argın dönermiş. Güneş evine geldi mi, Ay pişirdiği yemekleri onun önüne koyar, onu yedirip içirdikten sonra da evden çıkıp gidermiş.

Karanlık basınca insanlar, bir birlerini göremezler. Bunun için Ay da geceleri evden çıkıp geceyi aydınlatır, insanların müşkülünü, problemini çözermiş. Günle Ay günlerini bu şekilde geçirirlermiş.

Günden gün, aydan ay geçmiş, nihayet Ay ile Gün'ün çocukları olmuş. Çocuğun adını Yıldız koymuşlar. Sonra bir çocukları iki olmuş; iki çocukları üç, üç çocukları dört olmuş bu şekilde gittikçe çoğalmışlar. Saysan sayı, çağırsan söz yetmez hale gelmişler.

Günlerden bir gün ne olduysa olmuş, bir sebep yüzünden karı koca kavga etmiş. Gün gazaba gelmiş; Ay öfkelenmiş. Olan ise çocuklara olmuş. Güneş evden çıkıp gitmiş. Anaları Aymama, azıcık uykuya gidince Güneş çocuklardan birini almaya çalışmış. Ay, bunu anlayıp Yıldız yanına çekermiş. 'Yıldız uçtu, Ay tuttu' sözü işte bu yüzden çıkmış.

Şimdi de Güneş çocuklarını görmek, Ay uykuya gidince onları kaçırmak istermiş. Ay da uyanıp gidip çocuğunu almış. Gündüzleri ise onları hiç göstermez, ortaya çıkarmazmış." biçiminde anlatılır.¹⁶

Başka bir Özbekefsanesinde ise ay erkek değil kız olarak gösterilir. Bu efsane: "Şirin öyle güzel bir kızmış ki, büyüyüp gelinlik çağına gelince güzelliği bütün âleme yayılmış. O zamanlarda insanlar, Ay'ı dünyanın en güzel kızı sayarlarmış. Hep,

¹⁴ Metin Ergun, Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, Ankara, 1997, C.II, s. 392

¹⁵ Mustafa Gökçeoğlu, a.g.e. s. 208

¹⁶ Metin Ergun, a.g.e. s.526, 815

'güzellikte dengi yok' diye överlermiş. Şirin büyüyüp güzelliği günden güne artınca Ay'ı bırakıp Şirin'in güzelliğini dillere destan etmişler. Ay, Şirin'i kışkanıp:

'Madem ki ben dururken Şirin'i övüyorlar, o zaman biz de güzelliğimizi ölçüşelim, benim kim, Şirin'in kim olduğunu görsünler, bilsinler' demiş.

Şirin'i yanına çağırıp:

'Sen kim, ben kim? El ağzında güzelliğinin şöhreti aleme yayıldı. Gel teraziye çık güzelliklerimizi ölçelim, tartalım. Kimin güzel olduğu terazide belli olur.' demiş. Şirin utanıp:

'Güzellikte siz ziyadesiniz. Bırakın beni utandırmayın. Ben güzellik davasında değilim.' demiş.

Buna ay çok kızmış ve:

Sen güzellik davası yapmazsan eğer, insanlar senin benden daha güzel olduğuna inanırlar. Bir teraziye çıkıp yarışmazsak olmaz.' demiş.

Sonra Şirin'i zorla terazinin yanına götürmüş. Yarışı seyretmeye bütün halk toplanmış. Ay mağrur mağrur:

'İşte Şirin, işte ben. İşte görüyorsunuz, güzellikte kim üstün?' deyip salına salına gitmiş ve terazinin bir kefesine oturmuş. Şirin, utana sıkıla, çaresiz bir halde sağ ayağını 'Bismillah' deyip terazinin boş kefesine koymuş. Daha koyar koymaz Ay fırlayıp gökyüzüne uçmuş. Ay utandığı için bir daha yeryüzüne dönmemiş. İşte o zamandan beri gökyüzünde asılı durmakta imiş.¹⁷ biçimindedir.

Gagauzlar'da ve Kırım Türklerinde ise daha farklı bir efsane anlatılmaktadır. Bu efsane: "Güneş, güzelliği dillere destan bir kızdır; hem de kibar ve nazik bir kızdır. Gökyüzünde dolaştıkça bütün yıldızlar ona âşık olur, yolunu gözlemeye başlarlar. Bu kız yolunu gözleyenlerin sayılarının pek çok olduğunu görünce gözlerinden alevler yaymaya başlar. Bu alevlere dayanamayan yıldızlar yanıp kül olurlar, güneş doğduğu zaman yok olurlar.

Ancak yıldızların güneşe karşı olan sevgileri sonsuzdur; akşam karanlığı basınca onlar gene dirilip gökyüzüne dizilmeye başlarlar. Ama güneşin yıldızlarından ay pek meraklıdır. Çünkü o, bir tane olduğu için kendini parçalayabilmektedir. Bazen de hasretinden nazlanıp durur. Güneş de onu görünce ay, buluttan yüzüne bir perde çekip arkasına saklanır.

Bir gün ay, güneş ile görüşmeye gider. Güneş ayın güzelliğini görünce birden kalbi oynamaya başlar. Bakar ki ay kendisinden daha güzel, düşüncelere dalar, en sonunda aya der ki: 'Eğer beni can-ı gönülden seviyorsan yüzündeki kara beni tırnağınla kopar, bana ver. Ben onu avucumun içinde görmek istiyorum.' Ay hiç düşünmeden sevgilisinin isteğini yerine getirir. Tırnağı ile yüzündeki kara beni koparıp Güneş'e verir. Verir vermesine ama ayın yüzüne kan bulaşmaya başlar. O zaman Güneş kahkahalarla gülmeye ayın bu fedakârlığına cevap olarak der ki:

¹⁷ Metin Ergun, a.g.e. s.527

'Senin bütün güzelliğin bu bende idi; onu da koparttın . Şimdi dünyanın en güzeli sen değilsin, benim.'

Ay, Güneş'in bu sözlerine şaşakalır, ne yapacağını bilemez. Yüzünden akan kanla kalakalır. İşte o zamandan beri ayın yüzü lekelidir. Ay, Güneş'ten ayrıldıktan sonra onu bir daha görmek istemez. Güneş ise yaptığı oyuna pişman olur, Ay'a ne kadar cilve yaparsa da cevap alamaz.

İşte bu nedenle Güneş çıktığı zaman Ay yüzüne perde çekip yüzünü gizler; bir daha güneş, yüzündeki lekeyi göstermek istemez.¹⁸ biçimindedir.

Türk mitolojisinde ise Ay erkek olup öksüz bir kıza acıyıp onu göğe çağırır. Kıza âşık olan Ay'ın halden hale girmesi aşkı yüzündendir.¹⁹ Murat Uraz da Türk Mitolojisi adlı eserinde aynı görüşü ifade etmektedir.²⁰ Ziya Gökalp de Türk Töresi'nde: 'Ay öksüz bir kıza acır ve yanına alır. Kız başından geçenleri anlatırken ay büyür, kız halı dokumaya gidince ay tekrar hilale dönüşür. Bazen kız keyifli olunca bakracıyla göle koşarsa, o zaman ay keyiflenir ve yüzü bedirleşir.' biçiminde Abdulkadir İnan ve Murat Uraz'ın anlatıları doğrultusunda bir ifadeye yer vermiştir.

Anadolu ve Türk dünyası efsanelerinin tümünde ay ve güneş efsanelerinin Bodrum'da anlatılan ay-güneş efsanesinde olduğu gibi kişileştirildiği ve insan kaynaklı olduğu görülmektedir.

Hayvanlarla ilgili efsanelerin ilginçlerinden biri olan Baykuş-Yarasa Efsanesi Bodrum Yeniköy'de anlatılan: "Çok eski zamanlarda bir padişahın hanımı kuş tüyünden yatak istemiş. Hanımını çok seven padişah, hanımına kuş tüyü yatak yaptırmak için ülkenin dört bir yanına tellal göndermiş. Kuşların dilinden anlayan bir kişi aratmış. Uzun aramalardan sonra, kuşların dilinden anlayan bir adam bulunmuş. Padişah bu adama emir vermiş: 'Bütün kuşları çağır, gelip tüylerini döksünler.' demiş. Adam bütün kuşlara padişahın emrini iletmiş. Baykuşun dışında bütün kuşlar, çağrıya uyup gelmişler ve tüylerini dökmüşler.

Daha sonra padişah herkese 'gelsin tüylerini alsın' demiş. Yarasa geç gelmiş. Ona tüy kalmadığından çıplak kalmış. Ona da: 'sen gündüz uçma gece uç, vaktinde gelmedin demişler. O zamandan sonra yarasanın tüyü bitmemiş. Yarasanın bu halini görenler:

Her kuş geldi

Baykuş gelmedi

Yarasa soyundu

Kimse bilmedi

¹⁸ Saim Sakaoğlu, 101 Türk Efsanesi, Ankara, 2003, s. 111-112

¹⁹ Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Ank. 1995, s. 29

²⁰ Murat Uraz, Türk Mitolojisi, İst. 1994, s. 30

Padişah da emrine uymayan koca kafalı baykuşu huzuruna çağırmiş ve sormuş: 'Koca kafalı sen neden emre uyup tüylerini dökmedin?' demiş. Baykuş padişahın bu sorusuna karşılık 'Bir padişah avradın sözünü tutarsa, bir kuşa dahi hükmü geçmez olur.' der.²¹ biçimindeki efsane Isparta'da: "Bütün hayvanların dilinden anlayan Hz. Süleyman'ın hanımı kendisine kuş tüyünden bir yatak yaptırmasını ister.

Bunun üzerine Hz. Süleyman, bütün kuşlara haber yollayarak gelip tüylerini dökmelerini ister. Bunun üzerine gelen kuşlar çırpınarak tüylerini döker ve giderler.

Kuşlar içerisinde sadece baykuş gelmemiştir. O, diğer kuşlara da:

'Siz ne yapıyorsunuz, önümüz kış kıyamet, soğukta ölür gidersiniz.' diye kuşları ayaklandırmış.

Bunun üzerine kuşlar geri dönüp kapabildikleri kadar tüy kapmışlar, bu yüzden bazı kuşlar rengarenk olmuştur. Kuşlar tüyleri geri almaya gittiklerinde yarasa mağarada uyuyormuş, uyandığında ise bütün kuşlar tüyleri kapıldığı için tüy kalmamış. Bu yüzden yarasa tüysüz bir kuş olarak kalmıştır.

Bunu duyan Sultan Süleyman, kendisine isyan eden baykuşu yanına çağırarak bir soru soracağını doğru cevabı verirse affedeceğini söyleyerek;

'Dünyada dişi mi çok, erkek mi çok' der. Baykuş da:

'Senin gibi kadınların lâfına bakan adamlar olduğuna göre dişi çok' diyerek hakaret eder.

Kendisine hakaret eden baykuşu cezalandıran Hz. Süleyman onun hep viran yerlerde yaşamasını ister. Bu yüzden baukuş, kimseye görünmez, kimseyle konuşmaz. Onun yemeği, her öğün önüne gelen üç kuştur. Baykuş bunlardan birini yer, ikisini azad eder.²² biçiminde anlatılmaktadır. Gaziantep, Elazığ, Malatya'da da benzer biçimde anlatılmaktadır. Kıbrıs'ta ise yarasanın acele ettiği için tüysüz kaldığı anlatılmaktadır.²³

Halk kültüründe dini içerikli efsanelere menkıbe denilmektedir. Bu menkıbelerin tümü, oluştukları yere anlam kazandırarak bu yerlere farklı bakılmasını sağlamaktadır. Bascon'un *eğitme, kültürün sürekliliğini sağlama* işlevi; Magneralla'nın *ruhsal işlev, kehanet işlevi* ve Bilge Seyidoğlu'nun *Topluma yön verme, Oluştukları yere Anlam kazandırma işlevini* yansıtmaktadır.

Anadolu'da Hızırla ilgili pek çok efsane anlatılır. Hatta Anadolu'nun adı bile Hızırla ilgili çeşitli efsanelere bağlanmaktadır. Bu efsanelerden birisi: "*Kimi anlatmalarda Hacı Bektaşî Veli, kimi anlatmalarda da Hızır, o zamanki adı Suluca*

²¹ Mehmet Naci Önal, Muğla Efsaneleri, Muğla, 2005, s. 137-138

²² Halil Altay Göde, Isparta Efsaneleri, Isparta, 2010, s. 276

²³ Sakaoğlu, a.g.e. s.300

Karahöyük olan yere derviş kıyafetiyle gelir. Kadıncık Ana'yı evinin yanındaki dere kenarında çamaşır yıkarken görür. Karnı çok acıkmıştır, kadıncık Ana'ya yaklaşır:

'Bacım der, karnım aç, Hak rızası için biraz yiyeceğiniz yok mu?

Kadıncık Ana'nın evinde yiyecek bir şey yoktur. Yanındaki azıcık azığını karşı-sındaki dervişe verse kendisi de çocuğu da aç kalacaktır. Dervişin haline acır, ona da 'yok' demek içinden gelmez. Hele bir dervişin yüzüne karşı 'yok' demeyi hiç uygun görmez. Yanında oynamakta olan çocuğunu çağırır.

'Git içeri bak bakalım yiyecek bir şey varsa al da gel.' der.

Çocuk koş a koş evlerine gider. İçeri bir girer ki her taraf yiyecek dolu, ekmek kazanı dolmuş, yağ küleği taşmıştır... Evlerinde fazla bir şey olmadığını bilen çocuk bu hale şaşırır. Şaşkınlıkla eline aldığı iki ekmekle evden dışarı fırlar, bir yandan koşar, bir yandan Kadıncık Ana'ya bağırır:

'Ana doluuuuuu!'

'Ana doluuuuuu!'

İşte o günden sonra bu topraklara Anadolu adı verilmiştir."

biçimindedir.

Hızır ile ilgili efsanelerin Bodrum ve yöresinde çokluğu dikkat çekmektedir. Bodrum'da 'Hızır ile Çiftçi, Hızır'ın Namaz Öğretisi, Hızır'ın Yardımı ve Hızır'dan Dilekte Bulunma' adlı efsaneler bunlardan bazılarıdır. Bodrum'da anlatılan Hızır'la ilgili bir efsane: "Köye kötü giyimli bir adam gelmiş. Köy halkı adamla ilgilenmiş. Yedirmişler, içirmişler, sırtını değiştirmişler. Sabah giderken: 'Buranın adı nedir demiş. 'Kıran' demişler. 'Eksiklik görmesin içinde duran.' demiş ve kayboluvermiş. Hala bu köyde yoksulluk, bir eksiklik olmaz."biçimindedir.

Anadolu'daki halk anlatmalarında Hızır'la ilgili efsanelerin hepsinin bolluk ve bereket üzerine olmadığı da görülmektedir. Bunlardan biri: "Bir gün Hızır Aleyhisselâmın yolu Nuseybin üstünden geçti. Ve orada çok dindar olan kişiyle ayyaş olan kişiyi ziyaret etti. Her ikisinden de bir istekleri olup olmadığını sordu. Dindar adam, Hızır Aleyhisselâm'dan Tanrı katına vardığında, kendisinin cennete mi, cehenneme mi kabul olunacağını sorulmasını istedi. Ayyaş olanın da isteği aynıydı.

Hızır Aleyhisselâm, Nusaybin'den bu iki istekle ayrıldı. Bir süre Nusaybin'e uğrayamadı. Uğradığında aradan epeyce zaman geçmiştiama bu iki Nuseybinliyi unutmamış idi. Her ikisini de, Büyük Camiin önünde buldu.Çok dindar olanı, namazını kılmış camiden çıkıyordu ve ayyaş, caminin duvarının dibinde sızıp kalmıştı. İlk dindar kişinin sorusunu cevaplandırdı ve Tanrı'nın, onu, cennetine kabul buyuracağını müjdeledi. Dindar adam bir ululanma ve bir azamet içinde belli belirsiz gülümsedi ve sadece 'Biliyorum.' dedi. Hızır Aleyhisselâm birden ürperdi ve hemen dindar adamın yanından uzaklaştı; duvar dibinde sızıp kalmış olan ayyaşın yanına vardı, üzülerek uyandırdı onu. Ayyaş, kendisini uyandıranın kim olduğuna bile bakmadan, yanındaki içi yarım dolu şişeye uzandı. Fakat, Hızır Aleyhisselâm, iç-

mesine engel oldu: 'Dur...' dedi. 'İçme artık. Bana, cennete mi cehenneme mi gideceğini sormuştun. Öğrendim. Sen, cehenneme gideceksin!..'

Hızır Aleyhisselâm, ayyaştan, bir isyan, bir tersleme veya hiç olmazsa bir üzüntü bekliyordu. Beklediklerinin hiç biri olmadı da, Hızır Aleyhisselâm'ı çok şaşırtan bir olay zuhur etti. Ayyaş, elindeki şişeyi birden yere çaldı ve derin bir şükran hissi içinde secdeye kapandı. Toprağıöptü, öptü, öptü... Bir yandan da yalvarıp şükrediyordu: 'Şükürler olsun sana Tanrım!.. Şükürler olsun sana!..' diye haykırıyor, bağıriyordu. 'Beni hiç değilse cehennemine kabul ediyorsun... ya oraya da almasaydın? Ya yersiz yurtsuz kalsaydım? Bu dünyadaki gibi yersiz yurtsuz kalsaydım halim nice olurdu benim? Halim nice olurdu?..'

Ağlıyordu ayyaş, gözlerinden iplik iplik yaş akıyordu. Bu yaşlar, sanki ayyaşın bütün kirini ve pasını yuyup arıtıyordu.

Hızır Aleyhisselâm, yine ürperdi. Döndü; camiin kapısında durup müstehzi bir gülüşle ayyaşın halini seyreden dindar adama baktı... ve hemen uzaklaştı oradan. Uzaklaşırken de mırıldanıyordu: 'Şu iki adam, şu anda değişen durumlarını bilselerdi ne yaparlardı acaba?' diyordu; 'Yerlerinin değiştiğini ne yazık ki bilemeyecekler; cennetliğin cehenneme, cehennemliğin cennete kabul buyurulmak üzere yerlerinin değiştiğini ne yazık ki bilemeyecekler...'²⁴biçimindeki efsanedir.

²⁴ M. Necati Sepetçioğlu, Türk İslâm Efsaneleri, İst. 1973, s. 58-59

**AZƏRBAYCAN XALQ RƏQS MUSIQİSİNİN TƏFSİRİ VƏ
TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ**

**AZERBAIJAN HALK DANS MÜZİĞİNİN TEFSİRİ VE ÖĞRETİMİ
KONULARI**

**THE PROBLEMS OF THE INTERPRETATION AND TEACHING
OF AZERBAIJAN FOLK DANCE MUSIC**

**ВОПРОСЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ И ПРЕПОДАВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ НАРОДНОЙ ТАНЦЕВАЛЬНОЙ
МУЗЫКИ**

Aydın Əkbəroğlu ƏLİYEV*

Xülasə

Məqalə xalq sənətkarlarının ifaçılıq təcrübəsində şifahi ənənələr əsasında yaranan instrumental rəqs musiqisinin təfsiri və variantlığı məsələlərinə həsr olunub. Xüsusilə xalq rəqslərinin tədrisi məsələlərinə diqqət yetirilir. Azərbaycan Milli Konservatoriyasında tar, kamança, qanun və balaban ixtisasları üzrə tədris olunan “Azərbaycan xalq rəqs musiqisi” fənninin məqsəd və vəzifələri göstərilir. Xalq rəqslərinin ifaçılıq xüsusiyyətləri və onların milli musiqinin inkişafındakı rolu qeyd olunur.

Açar Sözlər: xalq rəqsləri, təfsir, ifaçılıq xüsusiyyətləri, variantlıq, instrumental musiqi.

Özet

Makale; halk sanatçılarının icracılık deneyiminde sözlü gelenekler çerçevesinde ortaya konan enstrümental dans müziğinin yorumu ve çeşitliliği sorunlarını ortaya koymaktadır. Özellikle halk danslarının öğretimi konularına dikkat çekilmektedir. Azerbaycan Milli Konservatuvarında tar, kemanca, kanun ve balaban uzmanlıkları üstüne öğretilen “Azerbaycan halk dansları musikisi” tekniğinin amaç

*Azərbaycan Milli Konservatoriyasının dissertantı. Bakı/AZERBAIJAN

ve görevleri gösterilmektedir. Halk danslarının icracılık özellikleri ve onların milli musikinin gelişmesindeki rolü açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halk dansları, yorum, icracılık özellikleri, çeşitleme, entrümental musiki.

Summary

The article is devoted to studying the interpretation and variance of instrumental dance music that emerged in the performance practice of folk artists, based on oral traditions. The author draws attention to the training of folk dances. The article discusses the goals and objectives of the subject “Azerbaijani folk dance music”, which is held in tar, kemanca, canon and balaban, in the Azerbaijan National Conservatory. Performing the features folk dances and their role in the development of national music .

Key Words: folk dances, interpretation, performance characteristics, variation, instrumental music.

Резюме

Статья посвящена вопросам интерпретации и вариантности инструментальной танцевальной музыки, возникших в исполнительской практике народных мастеров, на основе устных традиций. Автор обращает внимание на обучение народных танцев. В статье рассматриваются цели и задачи предмета «Азербайджанская народная танцевальная музыка», которое проводится по специальностям тар, кеманча, канон, и балабан, в Азербайджанской Национальной Консерватории. Подчеркиваются исполнительские особенности народных танцев и их роль в развитии национальной музыки.

Ключевые слова: народные танцы, интерпретация, исполнительские особенности, вариантность, инструментальная музыка.

Instrumental musiqinin bir janrı olan xalq rəqslərinin yaranmasında və kütlələr arasında geniş yayılmasında xalq çalğı alətləri ifaçılarının rolu böyükdür. Məhz xalq ifaçılığında rəqslərin rəngarəng variantları meydana gəlmişdir və bu gün də yaranmaqda davam edir. Bu baxımdan musiqi ifaçılarının repertuarının öyrənilməsi bizə geniş bilgilər verir.

Əlbəttə ki, xalq rəqsləri ifaçılıq sənətinin inkişafı ilə bağlı olub, instrumental ifaçılığın və xoreoqrafiyanın qarşılıqlı əlaqəsindən yaranan sənət nümunələrinin meydana çıxmasında öz əksini tapır. Müasir dövrün tələblərindən irəli gələrək, xalq rəqslərinin professional rəqs ansamblları tərəfindən ifa olunması isə onların musiqi quruluşuna və xoreoqrafik tərtibatına diqqəti artırmaqla, yeni cəhətlərin üzə

çıxmasına şərait yaradır. Bu da xalq rəqs sənətini yeni təfsir variantları ilə zənginləşdirir.

Azərbaycan xalqının milli mədəni irsinin bir hissəsini təşkil edən xalq rəqsləri şifahi ənənə əsasında yaranmış və ifaçılıq təcrübəsində yaşamaqda davam edir. Xalq ifaçıları tərəfindən yaradılmış bu musiqi nümunələri bir ifaçıdan digərinə keçir ki, bu prosesdə onların yeni variantları əmələ gəlir. Bu zaman ifaçılıq üslubu və interpretasiya məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, bunun da sayəsində yeni nümunələrin yaranması ilə yanaşı, bəzən ilkin variantın dəyişikliyə uğraması özünü göstərir.

Rəqs sənətinin tədrisi müxtəlif xalq çalğı alətləri üzrə şifahi ənənələr əsasında aparılır, yəni ifaçılıq praktikasında rəqs melodiyları yaddaş vasitəsilə müəllimdən-şagirdə, bir ifaçıdan-digərinə ötürülür. Bu prosesdə hər bir ifaçının öz çalğı üslubuna uyğun olaraq, rəqs melodiyası müəyyən cizgilər kəsb edir ki, bu da melodiyanın quruluşunda, lad-tonallıq, intonasiya, metro-ritmik xüsusiyyətlərdə özünü göstərir.

Azərbaycan Milli Konservatoriyasında “Azərbaycan xalq rəqs musiqisi” fənni tar, kamança, qanun və balaban ixtisasları üzrə bakalavr pilləsində tədris olunur (1). Bu fənn tədris planına Azərbaycan Milli Konservatoriyasının rektoru, xalq artisti, professor S.Kəriminin təşəbbüsü ilə 2008-ci ildə daxil edilmişdir.

Fənnin əsas məqsədi Azərbaycan Milli Konservatoriyasının “Instrumental muğam” kafedrasında xalq rəqs musiqisinin həm tarixi, həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən öyrədilməsindən ibarətdir ki, bu da peşəkar ifaçıların yetişməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, rəqs musiqisində tar və ya digər xalq çalğı alətləri ifaçılığına lazım olan bütün müxtəlif çalğı üsulları, barmaq qoyuluşu və muğamlara aid çətin priyomlar öz əksini tapır, ifaçının bədii-texniki baxımdan inkişafı üçün bütün komponentlər cəmləşir. Buna görə də “Azərbaycan rəqs musiqisi” fənni xalq çalğı alətləri ifaçıları üçün ixtisasla yanaşı, vacib fənlərdən biri hesab olunur.

Tədris prosesi aşağıdakı məqsədləri nəzərdə tutur: 1. Qədim rəqslərimizin peşəkar səviyyədə ifa etmək bacarığı olan kadrlar yetişdirməkdən; 2. Bu sahədə tələbələrin nəzəri biliklərini artırmaqdan; 3. Qədim rəqsləri praktiki olaraq gələcək nəsillərə ötürməkdən; 4. Güclü biliyə malik kadrlar hazırlamaqdan ibarətdir.

Bunun üçün fənnin tədrisi ilə bağlı vəzifələr sırasında rəqslər haqqında tarixi məlumatların verilməsi, onların hansı muğam ailəsinə aid olmasının izah edilməsi, nəzəri cəhətdən izah edilməsi qeyd olunmalıdır. Bu zaman fənin tədrisində əyani vəsait kimi tanınmış ifaçıların lent yazılarından və not nəşrlərindən istifadə olunması da vacibdir. Tədris metodikası baxımından bu üsul özünü doğruldur. Buna görə də rəqslərin tədrisi zamanı tələbəyə sərbəstlik verilərək, müxtəlif ifaçıların çalğı üsullarından bəhrələnməsinə imkan yaradılır.

Rəqslərin tədrisi sadədən mürəkkəbə doğru aparılır. Öyrədilən rəqs haqqında nəzəri məlumatların – ladı, ölçüsü, tempi, xarakteri, məzmunu və s. haqqında əhatəli biliklərin verilməsi vacibdir. Melodik xəttin düzgün mənimsənilməsi üçün

rəqsin hansı muğam üstündə olmasını təyin etmək vacibdir. Rəqsin tempinin, metroritmik quruluşunun dəqiq göstərilməsi ifaçılıq təcrübəsində və tədris zamanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Hər bir alətin diapazonuna görə səslənmə registri vardır. Məsələn, rastda qurulan “Şələlə” rəqsi (və yaxud digər rəqslər) tar alətində “si-bemol” tonallığında ifa oluna bilər. Və ya həmin rəqsin “do” mayəli “Mahur-hindi” və ya “fa” mayəli “Orta Mahur” muğamlarının tonallığında səsləndirilməsi mümkündür. Bu baxımdan tar alətinin diapazonu həmin rəqsi “Rast” ailəsinə daxil olan muğam tonallıqlarında ifa olunmasına imkan verir.

“Azərbaycan xalq rəqs musiqisi” fənnində xalq çalğı alətləri ifaçılarına – tar, kamança, qanun, balaban ixtisasları üzrə təhsil alan tələbələrə – 105 xalq rəqsi öyrədilir. Tədris olunan rəqslər əsaslandığı məqamlar üzrə qruplaşdırılır. Bu baxımdan rəqslərin tədrisi bilavasitə muğamların tədrisi ilə əlaqələndirilir.

Məsələn, bir tərəfdən, “Muğam” sinfində “Rast” muğamı tədris edilirsə, digər tərəfdən, “Rast” ailəsinə aid muğamların səssirasına əsaslanan rəqslərin öyrədilməsi məqsədəuyğun sayılır. Eyni zamanda, “Şur” və “Segah” muğamlarının səssirasına əsaslanan rəqslərə də müraciət olunur. Bu qayda ilə “Bayatı-Şiraz”, “Şüştər”, “Çahargah”la bağlı rəqslər tədris olunur. Eyni zamanda, rəqslərin melodik quruluşu və kadensiya xüsusiyyətləri də bu muğamlarla bağlı olur. Rəqslərin ifası üçün uyğun tonallığın seçilməsi alətin texniki imkanları ilə əlaqədardır. Tar, balaban, zurna, kanon alətlərində uyğun tonallıq seçilir.

İfaçılıq təcrübəsində instrumental rəqs melodiylarına sözlər qoşularaq xalq mahnısı kimi oxunması halları ifaçılıq təcrübəsində rast gəlinir. Bu cəhət M.İsmayılovun “Azərbaycan xalq musiqisinin janrları” tədqiqatında xüsusi olaraq vurğulanır. Onun yazdığına görə, “...xalq musiqimizdə elə bir hal vardır ki, eyni musiqi forması həm vokal, həm instrumental, həm də vokal-instrumental janr kimi özünü göstərir”. Daha sonra musiqişünas-alim xalq musiqimizdə söz qoşulub mahnı kimi oxunan rəqs havalarını və yaxud rəqs havası kimi istifadə olunan mahnılarımızın mövcud olduğunu qeyd edir (2). Bu fikirlər öz canlı təsdiqini xalq musiqi təcrübəsində tapır.

Məsələn, “İnnabi” rəqs havasının bayatılar əsasında Bülbül tərəfindən oxunmasını qeyd etməliyik. Bu da sonradan bir ənənəyə çevrilərək, müğənnilərin repertuarına daxil olmuşdur. Qədim dövrlərdən “Yüzbir” rəqs havasının da sözlərlə oxunması məlumdur.

Xalq musiqisində belə nümunələrdən daha bir neçəsini qeyd edə bilərik ki, onlar həm rəqs, həm də mahnı ifaçılığında müxtəlif adlarla yaşayır. “Gülgəzi” rəqs melodiyası “Bağa girdim üzümə” xalq mahnısının melodiyası ilə eynidir. “Kəsmə” rəqs melodiyası “Ay qız sənə mailəm” xalq mahnısına uyğundur. “Xalabacı” rəqs melodiyası “Mənim toyuğum çil-çil idi” xalq mahnısının əsasını təşkil edir. Adlarını göstərdiyimiz melodiylar həm instrumental, həm də vokal ifaçılıqda mövcuddur. Onların həm mahnı, həm də rəqs kimi not yazıları qeyd etdiyimiz adlar altında müxtəlif məcmuələrdə öz əksini tapmışdır.

Göründüyü kimi, musiqi folklorunda vokal və instrumental janrların qarşılıqlı əlaqəsi özünü göstərir ki, bu da şifahi ənənəli musiqi yaradıcılığı üçün səciyyəvi haldır və tarixən ifaçılıq təcrübəsində meydana gəlmişdir. Bütün bu məlumatların tələbələrə çatdırılması vacibdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Bakalavr təhsili üçün tar, kamança, qanun və balaban ixtisasları üzrə “Azərbaycan xalq rəqs musiqisi” fənninin proqramı. Tərtibçi Malik Quliyev, məsləhətçi Aydın Əliyev. Bakı, 2010.

2. M. İsmayılov. Azərbaycan xalq musiqisinin janrları. Bakı, 1960. s.19

İNGİLİZ ATASÖZLERİ VE DARBI-MESELLERİNİN AZERBAIJAN DİLİNE TERCÜME YOLLARI

WAYS OF TRANSLATION OF THE ENGLISH PROVERBS AND SAYINGS INTO AZERBAIJANI

СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК НА АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ЯЗЫК

Elnaz ƏLİYEVƏ *

Özet

Atasözü ve darbi-mesellerin başka dillere tercümesi dilcilikde en mühim ve karmaşık meselelerden biridir. Makale, Azerbaycan ve İngiliz dillerinin malzemeleri esasında İngiliz atasözleri ve darb-mesellerin Azerbaycan diline tercüme yollarından bahis etmektedir.

Anahtar Kelimeler: atasözleri, darbi-meseller, atasözleri ve darbi-mesellerin tercüme problemleri, atasözleri ve darb-mesellerin tercüme yolları,

Summary

The translation of proverbs and sayings into different languages is one of the most important and complex problems in linguistics.

The article is dedicated to the ways of translation of the English proverbs and sayings into Azerbaijani on the basis of the materials of the Azerbaijani and English languages.

Key Words: proverbs, sayings, problems of translation of the proverbs and sayings, ways of translation of the proverbs and sayings, phraseological units

*Nahçıvan Devlet Üniversitesi. Nahçıvan/AZERBAIJAN

e mail: elnazela@gmail.com

Резюме

Пословицы и поговорки неотъемлемая часть любого языка, которая имеет свою смысловую, функциональную и стилистическую направленность, и одновременно составляют одну из основных проблем перевода.

Статья посвящена путям перевод английской пословицы и поговорки на азербайджанский язык на основе материалов азербайджанском и английском языках.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, проблемы перевода пословиц и поговорок, способы перевода пословиц и поговорок, фразеологические единицы

İnsan dilini ata sözleri ve darb-meseller olmaksızın tasavvür etmek çok zordur. Odur ki, bin yılların sınağından geçip gelen ata sözleri ve darb-meseller bu gün de fikrin doğal ve obrazlı ifadesinde mühüm rol oynamaktadır. Ata sözleri ve darb-meseller yabancı dilleri daha iyi öğrenmek isteyen her bir kes için özel önem arz etmektedir.

İngiliz dilinin ata sözleri ve darb-meselleri zenginliği ve muhtelifliği ile farklılık arz etmektedir. Ata sözleri ve darb-mesellerde halkın hayat tarzı, gelenek ve göreneklerinin izleri, sevinci ve acısı, sevgi ve nifreti, dürüstlüğü yaşıyor. İşte buna göre de bunlar milli ruhlu, milli nitelikli sintaktik birimler sayılmaktadır. Bu birimlerin manası derin, şekil biçimi somut ve güzeldir. Bunlar halkın yüzyıllar boyu yarattığı tükenmez manevi servetidir. Ata sözleri ve darb-mesellerde sözlerin dizilişinde bir mana uyarlığı, selislik, harmoni, musikilik, ifadelilik vardır.

Ata sözleri ve darb-mesellerin başka dillere tercümesi dilbiliminde en mühüm ve karmaşık konulardan biridir. Gerek ülkemizde, gerekse de dış ülkelerde İngiliz dili ata sözleri ve darb-mesellerinin tercümesi çalışmalarına özel dikkat yetirilmektedir. Onların başka dillere tercümesi çok çetin ve sorumluluk arz eden bir iştir. Seçkin yazar M.Gorki böyle düşünüyordu ki, her hangi bir fikri tercüme etmek için her bir dilin yeteri kadar imkan ve yöntemi vardır. Bu müddea aynı şekilde Azerbaycan diline de aid ola bilir. Tecrübe gösteriyor ki, dünyanın en zengin dillerinde verilmiş öyle bir fikir bulunamaz ki, onu bizim dilimizde ifade etmek mümkünsüz olsun (4, 12).

Tercüme insan faaliyetinin en eski türlerinden biri olmak surtetiyle çetin ve çokyönlü süreçtir. Adeta “bir dilden başka dile” tercüme hakkında söz ediyorlar, aslında ise tercüme sürecinde sadece olarak bir dilin başka dille yer deyişmesi baş vermir, aynı zamanda tercümede muhtelif kültürler ve aneneler, düşünce tarzları, tarihi devirler ve gelişme seviyesi karşılaştırılır. Tercüme aracılığıyla her hangi bir halkın etnik-kültürel maişeti hakkında bilgiler diğer akraba olan ve ya olmayan halklara, topluluklara ötürülüyor.

Tercümenin temel amacı - başka dilin aracılığıyla asl metnin üslubi ve ekspresiv (mana) özelliklerini korumak suretiyle onun tam ve net içeriğini okuyucuya, dinleyiciye ulaştırmaktır. Tercüme yalnız orijinal metnin içeriğini yetirmek, ulaştırmak değil, hem de onun düzgün ifade üsullarını ve vasıtalarını seçmektir.

Tercüme işini hayata geçirmek için tercümeçi geniş leksik bazaya ve tercümeçilik meharetine sahip olmalıdır. Ama bunun yanısıra tercüme zamanı bazı çetinlikler meydana çıkıyor. Bir çok hallarda böyle çetinlikler ata sözleri ve darb-mesellerinin tercümesi zamanı oluşuyor.

Özellikle de Azerbaycan ve İngiliz halklarının dilleri kimi bir biriyle akraba olmayan dillerden yapılan karşılıklı tercüme zamanı böyle zorluklar ortaya çıkıyor. Tabii ki, Azerbaycan halkının da, İngiliz halkının da kendi maişet hayatı ve uygun dünyagörüşü ve maişet dili vardır. Tercümeçi doğru-düzgün tercümeğe ulaşmak için her iki halkın dilini ve maişetini derinden bilmelidir. Eğer biz İngiliz dilindeki her hangi ata sözünü ve darb-meseli dilimize harfen tercüme etsek, okuyucu neden bahis edildiyini anlamayacak. Buna göre de, söz konusu ata sözünün ve darb-meselin dilimizde karşılığını bulmak gerekiyor. Ama aynı zamanda tercüme sürecinde bir takım zorluklar meydana çıkmaktadır. Bazı ata sözleri ve darb-meseller de vardır ki, onlar sırf İngiliz halkına mahsusdur ve dilimizde ekvivalenti yoktur. Halk şüuru, halk hayatı ile yoğrulmuş, devirlerin süzgecinden süzülüp gelen, büllurlaşmış fikirler toplusu olan ata sözleri ve darb-meselleri Azerbaycan diline tercüme ederken karşılaştığımız zorluklardan biri de İngiliz dili ile Azerbaycan dilinin söz varlığı ve gramer yapısı arasındaki farktan kaynaklanmaktadır.

İngiliz dilindeki frazeolojik birimlerin Azerbaycan dilindeki karşılığı ile tam, aynı ile uygun gelmemesinin temel nedeni onların İngiliz dilinin kuralları esasında, halkın hayat tarzından, maişetinden, dünyagörüşünü etkileyen amillerden kaynaklanan o dilin yüz yıllar boyu süregelen tarihi gelişimi sonucunda sabitleşmiştir. Buna göre de ata sözleri ve darb-mesellerin sözlüklerde somut karşılığının verilmesi, demek olur ki, mümkün de değil (3). Ata sözleri her bir halkın milli koloritini, adet-anesesini, nihayet dil sistemindeki kendine özgü leksik-gramer birimlerini yansıttığından böyle ifadeler Azerbaycan diline tercüme edildiğinde orijinaldaki özelliklerinin hepsini aynı derecede korumak olanak dışıdır. Mesela: “Rome wasn't built in a day” (*Roma bir günde inşa edilmemiş*) ata sözünün bizde ve ruslarda “*Moskova bir günde inşa edilmemiş.*” varyantı kullanılmaktadır.

Tercümede iki başlıca özellik dikkati çekiyor: a) tercüme olunacak fikrin tam anlaşılması; b) anlaşılmanın adekvat şekilde ana dilinde ifade olunması. Bu iki özelliğin vahdetinden oluşmuş olan tercüme sürecinde başka dilde söylenilmiş fikir semantik, üslubi ve gramer bakımından tahlil olunur. Her bir sözün leksik manası ve üslubi özelliğinin yanısıra onun grammatik mana ve vazifesi belirlenir. Bunun yanısıra, çağdaş konuşma dilinin emosional-ekspresiv cihetlerine de istinad etmek labüddür.

Modern Azərbaycan, İngiliz və Rus dillərindəki ata sözləri və darb-mesəllərin bənzər və fərqli cihətlərini gözə almaq surətiylə üç qrupa ayıra bilərik:

1. Birinci qrupa öylə ata sözləri və darb-mesəllər aittir ki, onların hər üç dilde tam ekvivalentləri var, gerek obraz, gerek mana, gerek de leksik tərkib cihətindən demək olur ki, tam əyniyyət təşkil etməkdədir. Yəni bu qrupa aid olan ata sözləri Azərbaycan dilinə kendi ekvivalentləri aracılığıyla tərcümə olunur. Ekvivalentlik tərcüməçiğə hər hansı konkret halda orijinala daha yaxın varyantı seçməklə bəliqli başari qazanmaya yardım edir. Tərcümə ilə orijinalın bir-birinə maksimum uyğunluğunu sağlayan ekvivalentlik adətə tərcümə işinin temel özelliği olmaq surətiylə onun mevcutluğunu şərtləndirir(2, 125). Buradan üç nəticə çıkmaktadır.

Birincisi, ekvivalentlik tərcümənin tarifiində yansıtılmalıdır. Böylə ki, İngiliz tərcüməşinasi C. Ketford təsbit etmişdir ki, tərcümə “bir dilde olan mətnin başqa bir dilde ekvivalentidir”. Əyni zamanda amerikan araştırmacısı Y.Nayd bəliqliyor ki, tərcümə orijinalın başqa dilde “daha yaxın təbii ekvivalentinin” oluşturulmasından ibarəttir.

İkincisi, “ekvivalentlik” anlayışı dəğərləndirmə karakteri taşıyor: “kafi”, yahut “düzgün”, tərcümə yalnız ekvivalentlik nəzəriyyəsinə dayanan nəzəriyyədir.

Üçüncüsü, tərcümənin kalitəli və düzgün olmasını istiyoruzsa mütləka ekvivalentlik səviyyəsinə gözə almalıyız (2, 141).

Məsələ: *As you sow, you shall mow. – Ne ekərsən, onu da bəərsən.*

Easy come, easy go. – Hayla gələn vayla gider.

East or West, home is best. – Gezməğə garip ölkə, ölmeğə vətən yaxşı(iyi).

Better late than never. – Geç olsun, güc olsun.

Hungry hen dreams about millet. – Ac tavuk yatar,uykusunda darı görür (5).

Ekvivalent tərcümə İngiliz dilində verilmiş ata sözlərinin mənasını, bədiilik özəlliklərini ana dilimizdə tam olaraq yansıtılmaktadır.

Məsələ: *A new broom sweeps clean. – Taze süpürge təmiz süpürür.*

All that glitters is not gold. – Her parlayan altın dəğil.

2. İkinci qrupa öylə ata sözləri və darb-mesəlləri aittir ki, onların obraz və leksik tərkibi bir-birindən ksmən, yahut tamamilə fərk edər, amə manaca uyğun gəlir. Bu türdən olanlar analog adlandırılmaktadır. Bu qrupdan olan ata sözləri və darb-mesəllər Azərbaycan dilinə analogları aracılığıyla tərcümə olunur.

Məsələ: *Every man has his fault. – Eyibsiz güzel olmaz.*

A drop in the bucket. – Dənizdə bir damla.

Bir başqa dəyişlə, analog tərcümə İngiliz dilində verilmiş ata sözlərinin mənasını Azərbaycan dilində ifadə edə bilsə de, onların bədiilik özəlliklərini ya tam, ya da kismən fərqli olaraq yansıtıyor.

Mesela: *Among the blind the one-eyed man is king. – Kazan olmayan yerde güvec de qazandır; Koyun olmayan yerde keçiyə Keremeddin ağa derler; Adam olmayan yerde adamdır.*

He that would eat the fruit must climb the tree. – Gönlü yemiş isteyen dolanar tağ başına.

Şunu da belirtelim ki, böyle İngiliz ata sözlərinin bazılarının Azərbaycan dilində bir değıl, bir kaç tane analoqu mevcuttur:

Mesela: *Never trouble till trouble troubles you. – Hata sana dokunmayınca, sen hataya dokunma; Sana dokunmayan beladan gen gez; Yatan köpeğı uyandırma; Yılanın kuyruğunu basma.*

As you brew, so must you drink. – Ne dökersen aşına, o çıkar kaşığına. Köpeğı öldürene sürüdürler. Kendi suçundur, çek, Balas.

Truth will conquer. – Düz eğırini keser. Hak yerini bulur. Hakiket galip gelir.

3. Üçüncü gruba ise yalnız bir dile, ya İngiliz, ya rus, ya da Azərbaycan dilinə mensup olan, ve kalan iki dilde uyğun karşılığı ve ya analoqu olmayan ata sözləri ve darb-meselleri dahildir.

Mesela: *A man may love his house well without riding on the ridge. – Benim senden gözüm su içmir.*

A village is known by the barking of the dogs. – İmarlı köy dümeninden belli olur.

Who does not like a coin, will get pound sterling. – Abbasıy(abbası-para birimi) beyenmyen beş sahi çıkardar.

Hunger is not a jest. – Açlık şaka değıl.

Bu iki dilde hiç bir paraleli – ekvivalenti ve analojisi olmayan ata sözləri ve darb-meseller harfi tercüme olunur, ve ya kalka üsulundan istifade olunur. Kalka ve ya harfen tercüme ekvivalentsiz ata sözlərinin milli-etnik özelliklerini koruyarak onların maksimal tercümesini verir. İhtiyaç olduğunda ise onların manalarının açıklaması da mümkündür (1, 67).

Mesela: *Big fish eat little fish // The great fish eat the big. – Büyük balıklar deryada ufakları yutuyor, nehengler ise büyükleri.*

Təcrübə göstərir ki, dünyanın en zəngin dillərində verilmiş öylə bir fikir bulunamaz ki, onu bizim dilimizdə ifadə etmək mümkünsüz olsun. Bir sözlə ata sözləri ve darb-meseller bir dildən başkə bir dile tercüme edilərkən hem təmsil ettiğı milli düşüncələrindən, aynı zamanda da kontekstindən uzaklaşdırılmamalı, hem de tercüme olunduğı dilin taleplerinə cavap vermeli, başkə bir halkın düşüncesinə yol bulmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка, М.,1972. s. 34-67.
2. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. М., 1980 səh 125-141.
3. Nigar Çingiz qızı Veliyeva. Azərbaycanca - İngilizce - rusca frazeoloji lüğət. Bakı, Nurlan, 2006.
4. Ü.Y.Memmedova. Azərbaycan və İngiliz ata sözlərinin struktur-semantik təhlili. Filol.elm.dok. ...diss. avtoref. Bakı: 2013, səh. 50
5. [http:// www.proverbs.com](http://www.proverbs.com)

KÜLTÜR EVRENİ ULUSLARARASI HAKEMLİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
(ISSN: 1308-6197)

Yayın İlkeleri

1. Kültür Evreni Dergisi yılda dört defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
2. Kültür Evreni Dergisinde [• halk bilimi • edebiyat • iletişim • arkeoloji (kazı bilimi) • sosyoloji (toplum bilimi) • müzik • tarih • antropoloji (insan bilimi) • etnoloji (budun bilimi) • psikoloji (ruh bilimi) • etnografya • dil bilimi • onomastik (ad bilimi)] alanlarında makalelerin yanı sıra; söyleşi, eleştiri, tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.
3. Kültür Evreni Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında veya internette yayımlanmamış olacaktır.
4. Kültür Evreni Dergisinde yayımlanacak yazılar metin olarak; resim, belge, kroki, harita vb. malzemelerle birlikte 20 (yirmi) sayfayı aşmamalıdır. Eğer 20 (yirmi) sayfayı aşma durumu varsa bu yazı I – II ve daha fazla bölümlere ayrılarak değişik sayılarda yayımlanma durumunda kalmacaktır.
5. Türkiye Türkçesi ve Türk dilinin diğer şiveleriyle bir Türkçe özet (ortalama 50 kelime), anahtar kelimeler (ortalama 5 kelime) eklenecektir. Türkçe özetin ve anahtar kelimelerin mutlaka bir İngilizce veya Rusça karşılıkları da ölçüler çerçevesinde verilecektir.
6. Türkçe dışında İngilizce ve Rusça ile yazılmış yazılara, yazının Türkçe özeti de eklenecektir.
7. Dergimize Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilde ve Türkçenin diğer şivelerinde (Azeri Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırım Türkçesi, Kazak Türkçesi, Türkmen Türkçesi vb.) yazı kabul edilir.
8. İngilizce, Rusça ve Türkçenin diğer şiveleriyle yazılan yazılara Türkiye Türkçesiyle genişçe bir özet (en az 150 kelime) konulmalıdır.
9. Yazılar; A4 boyutunda, 12 punto büyüklüğünde Windows (Microsoft Word) uyumlu sözcük işlemci programıyla yazılmalıdır. Üst, Alt, Sol ve Sağ marjları 2.5; paragraf aralığı 6 nk, satır aralığı tek verildiğinde yaklaşık Kültür Evreni dergisinin 1 sayfasına tekabül etmektedir. Yazı Türkçe veya İngilizce ise Times New Roman, Azeri Lehçesinde ise Times Roman AzLat (veya benzeri), Rusça ise Times Roman Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları muhakkak olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb var ise baskıya uygun resilasyonlar da gönderilmelidir. Yazılar; Disket / CD kaydı ile birlikte 4 (dört) nüsha hâlinde olmalıdır. Bu yazılardan sadece birinde yazar adı olacak, diğer üç nüshada yazar adı belirtilmeyecektir.
10. Yazılar Times New Roman (11 punto) yazı karakteriyle tek satır aralığıyla yazılacaktır.
11. Metin içindeki alıntılar ve göndermeler yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987: 9). Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle 10 punto ile yazılacaktır. Dipnotlar “DİPNOTLAR” başlığı altında yazının sonunda verilecektir. Metin içinde belirtilen alıntılarının ve göndermelerin kaynakları “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre ad-soyad yazılarak, eserin basım tarihi sırasına göre en sonda yer alacaktır.

12. Dergimize yayımlanmak üzere verilen yazılar; hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla gönderilecektir. İncelenmek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu'nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır.

13. Dergimize gönderilen yazılara yayımlandığında herhangi bir telif ücreti ödenmeyecektir.

14. Yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazı sahiplerine ait olacaktır. Yayımlanan veya yayımlanmayan yazılar yazarlarına iade edilmez.

**ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ
ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
(ISSN: 1308-6197)**

Основные положения журнала и требования к статьям

1) Журнал **KÜLTÜR EVRENİ — ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ** является ежеквартальным международным изданием, со своей редколлегией.

2) В журнале **KÜLTÜR EVRENİ — ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ** могут быть опубликованы статьи по таким отраслям наук как [• фольклор • литература • социология • археология • музыка • история • антропология • этнология • психология • этнография • языковедение • ономастика], а также критические статьи, обзор нового издания, научные новости.

3) Журнал **KÜLTÜR EVRENİ — ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ** – издание, в котором будут печататься раньше нигде (даже в интернете!) до этого времени неопубликованные статьи.

4) Объем статей для журнала **KÜLTÜR EVRENİ — ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ** в виде рисунков, документов, схем, карт и др. подобных материалов должен составлять не более 20 страниц. Если объем статьи превышает 20 страниц, есть возможность напечатать ее по частям в нескольких номерах.

5) Если статья написана на турецком или других тюркских языках, к ней требуются резюме на турецком, а также на русском или английском языках (примерно 50 слов) и список ключевых слов (примерно 5 слов) с переводом на английский или русский.

6) Статьи, которые будут написаны не на турецком языке, будут дополняться переведенной на турецкий язык аннотацией и названием статьи.

7) Наш журнал принимает статьи, написанные на турецком, русском, английском и на других тюркских языках.

8) К статьям, написанным на английском, русском и других тюркских языках должен быть приложен резюме на турецком языке (не менее 150 слов).

9) Верхнее, нижнее, правое и левое поля 2,5. Отступ от левого поля 6. Статьи на турецком и английском должны быть набраны на Times New Roman, если на азербайджанском языке, то на Times Roman AzLat (или похожее), а если на русском, то на Times Roman Cyr (или похожее). Если в статье имеются рисунки, ноты и пр., они должны быть приложены к статье с хорошим качеством пикселя. Статьи принимаются на дискетах или CD в четырех экземплярах, в трех из которых не должно быть указано имя автора, отправляются на адрес издательства.

10) Статьи должны быть набраны в формате А4 в программе Times New Roman, кегль -12, межстрочный интервал - 1.

11) Используемая для написания статьи библиография, должна приводиться после текста статьи в алфавитном порядке (сначала фамилия автора, затем имя). Ссылки на библиографию в тексте выполняются следующим способом: в круглых скобках указывается автор издания, год (разделяется запятой) и страница. Указание страницы разделяется двоеточием. Например: (VorataV 1987: 9.) Если приводятся несколько статей одного и того же автора, то их следует расположить в библиографии по году издания. Для сносок следует использовать 10 размер шрифта Times New Roman.

12) Присланные в издательство статьи, отправляются двум специалистам (по теме статьи) из редколлегии и, согласно их отчету, принимается решение о публикации. Если, по мнению редколлегии, статья требует исправлений, ее высылают обратно автору для доработки. Имена авторов и специалистов не оглашаются, сохраняются в тайне друг от друга.

13) За статьи, опубликованные в журнале, гонорар не оплачивается.

14) Всю ответственность за статьи, опубликованные в журнале, несут авторы.

Неопубликованные статьи авторам не возвращаются.